

Esküdöttek szövetsége

Esküdöttek szövetsége

A szkíták hihető története

ÁDÁM LÁSZLÓ

Budapest, 2015

ÁDÁM, L. (2015): *Esküdöttek szövetsége. A szkíták hihető története*. Budapest.

E munka – kizárva a haszonszerzés bármilyen fajtáját – változatlan formában szabadon terjeszthető.

This work, excluding any use generating profit, may be freely distributed as long as the content remains unchanged.

Tartalom

KELET-EURÓPAI ÉS KÖZÉP-ÁZSIAI LOVAS PÁSZTOROK	7
Urak	8
Ragadozók	9
Jászok	10
Avarok	11
Kankarok	12
Szakaurak	12
A SZKÍTÁK NYELVE	13
Személynevek	14
Nép- és törzsi nevek	16
Jelentés szerint ismert szavak	17
Istenségek nevei	19
Földrajzi nevek	21
Szkíta és magyar	24
A SZKÍTÁK EREDETMONDÁJA	25
Volt egyszer egy király, s annak három fia	25
Más források tanúsága	26
ÁTTEKINTÉS IDŐRENDEN	26
Uráliak	26
Eurázsiai lovas pásztrok	29
Szarmaták	32
Szkíta bölcs a hellének országában	32
Szkíták és perzsák	33
Királyi szkíták	34
Görögök Közép-Ázsiában	35
Szirákok	36
Parthusok	36
A parthusok birodalma	38
Szakaurak	46
Szakaurak az Indiai-félszigeten	48
Alán őrök Kelet-Európában	51
A kankarok országa	52
Alánok: Róma ellenfelei és szövetségesei	53
Csecse nyugati birodalma	54
Alánok a Kárpát-medencében	55

A hun uralom vége Belső-Ázsiában	61
A hunok előőrsei Kelet-Európában	61
Az Új-perzsa Birodalom kezdetei	63
Avarok és hunok	63
Heftaliták Közép-Ázsiában	65
A hunok európai birodalma	67
Bolgárok Kelet-Európában	72
Avarok Európában	76
Bolgárok, kazárok, magyarok	82
Besenyők, kankarok	91
Kunok	95
Jászok	97
VÉGSŐ SZAVAK	101
FORRÁSOK	102

Kelet-európai és közép-ázsiai lovas pásztorok

Az időszámításunk előtti első évezredben keletkezett Aveszta a letelepedett perzsák ellenségeként, tura néven írja le a közép-ázsiai lovas pásztorokat. Asz-szíriai források az i. e. 7. században asguza, iskuza néven jegyezték fel az Elő-Ázsiában hadakozó királyi szkítákat. A Biblia askuz néven hivatkozik rájuk. Az ókori görög szerzők általánosságban szkítának nevezik a lovas pásztorokat, esetenként megkülönböztetve a kelet-európai, valamint a közép-ázsiai csoportokat. A perzsák közép-ázsiai szomszédaikat szaka névvel illették.

Az ó-perzsa királyok sziklafeliratain lakóhelyük, öltözködésük, szokásaik alapján különböztetik meg a szakák egyes csoportjait: saka paradraya (vízen túliak), saka tigrakhauda (hegyes fővegűek), saka haumavarga (haumát fogyasztók), saka para Sugdam (Szogdián túliak). A nevek kétségtelenül beszédesek, alighanem különböző népeket jelölnek, de nem tudjuk őket biztonsággal azonosítani, sem lakóhelyüket a térképen pontosan megjelölni.

A vízen túli szakákban egyes kutatók a Kopet-dag északi előterében egykor honos avarokat (dahákat), mások a királyi szkítákat vélik felismerni. Utóbbiakat e helyt nem vehetjük számításba, nem tartoztak ugyanis a szakák csoportjába. A hegyes fővegűek – többnyire a massagetákkal azonosítják őket – valószínűleg az Aral-tó környékén, a Szir-darja és az Amu-darja alsó szakasza mentén tanyáztak. A haumát fogyasztók Baktria és Szogdia tőszomszédságában, talán az Amyrgion nevű síkságon. A hauma mibenlétéről végeérhetetlen találgatások folynak: alkoholtartalmú ital, csikófark (*Ephedra*), ginszeng (*Panax*), kender (*Cannabis*), légyölő galóca (*Amanita*), varázsgyökér (*Mandragora*) és így tovább. Görög történetíróknál a szóban forgó népesség neve vélhetően amyrgioi, királyuké pedig AMORGES (Homarges). Valóságos személy volt-e a nevezett uralkodó, illetve hol található pontosan Amyrgion lapálya: e kérdésekre nincsen megnyugtató válasz. A Szogdia tartományon túli szakák – egyesek szerint azonosak az előző csoporttal – talán a Szir-darja mellékén laktak.

A szkíta címet tágabb és szűkebb értelemben egyaránt használják. Általánosabb értelemben – tekintet nélkül nyelvükre stb. – az eurázsiai pusztaság ókori lovasnépeinek összefoglaló neve. Pontosabb meghatározás szerint a szkíta szövetség kötelékébe tartozó, szkíta nyelvet beszélő ókori lovas pásztoroké. Szűkebb értelemben a kelet-európai pusztán tanyázó uraké, avagy királyi szkítáké.

A szkítákat csökönyös következetességgel az iráni népek csoportjába sorolják. E munkában bizonyítani próbáljuk: nevezettek nem voltak iráni származásúak; nyelvük uráli, ma is él, lényegét tekintve azonos a magyarral.

Urak

Alighanem a szkíta népek ősatyjai ők: a fa törzse, melyből az ágak kinőttek. Őshazájuk a Volga középső szakaszánál, a mai Szaratov környékén volt, az erdős puszták övében. Birtokaikat keleten az Urál folyó, nyugaton a Don határolta. Birodalmukat csak később terjesztették ki nyugat felé. Írott források elsőként róluk számolnak be. Az asszírok jegyezték fel cselekedeteiket az i. e. 7. században, amikor betörték Elő-Ázsiába. Csak róluk lehet szó, bizonyítják ezt a Média, Urartu stb. vidékéről származó, illetve az ottani divat szerint készített tárgyak, melyeket fejedelmi sírjaikban találtak. Ők telepítették le a Don mellé kére a Médiából magukkal ragadott szarmatákat. Az i. e. 6. század elején az urak (urogi), avagy királyi szkíták szálláshelyeit a Don és a Dnyeper közötti pusztán találjuk. Virágkoruk aránylag rövid ideig tartott. A macedónok az i. e. 4. század végén súlyos csapást mértek rájuk, minek következtében erejük megroppant, s birodalmuk végül összezsugorodott. Az i. e. 1. században – királyi szarmata, illetve ourgoi néven – utoljára hallunk róluk: ekkor a Dnyeper jobb partjánál, a jászik és a roxolánok között tanyáztak. Maradékaik valószínűleg betagozódtak a nevezett törzsek közé, s velük az Alföldre vándoroltak.

Úgy tűnik, csupán a görögök ismerték a királyi szkíták népének nevét: urak (urogi, ourgoi), s ők is inkább szövetségük nevét, a szkíta címet használták.

A kutatók – iráni nyelvekre alapozva – általában a *lövő* értelmet tulajdonítják a *szkíta* szónak. Úgy hisszük, a szkíta nyelv alapján legalább ilyen jó megoldással szolgálhatunk.

Az asszírok *asguza*, *iskuza*, a Biblia *askuz*, a görögök a *skythes*, *skythoi* címmel illették őket, hallás után így jegyezték le nevüket. E nevet tulajdonítja a bisotuni sziklafelirat az elfogott szaka fejedelemnek (Skukha) is. Benne foglaltatik nevük a *massageta* (masgut, maskut) kifejezésben is. Nem a magyar a szkíta népek egyetlen örököse, kincseik közül a legbecsesebbet, ősi és felülmúlhatatlan nyelvüket azonban kizárólagosan birtokolja. E nyelven, nyelvünkön, elődeink neve, összefoglaló értelemben is, *esküdt*.

Kik voltak a szarmaták? Nevüknek legalább kétféle tartalmat kell tulajdonítanunk. Általánosabb értelemben a szarmata megnevezés összefogja mindazon szkíta népeket, kik az i. e. 7–i. sz. 4. században Kelet-Európa pusztáin laktak. A királyi szkítákat, rendszerint, nem tekintik szarmatának, az alánokat azonban többnyire igen, jóllehet ők a korábban massageta néven ismert közép-ázsiai szkíták örökösei. A szarmata, ilyen értelemben, félig-meddig mesterségesen szerkesztett csoport, habár magában foglalja a tulajdonképpeni szarmatákat is.

A szarmaták – pontosabb meghatározás szerint – a királyi szkíták által az i. e. 7. és 6. század fordulóján, a Don alsó szakaszánál, a folyó bal partján letelepített, jobbra iráni eredetű népek. Nagyjából két évszázad alatt szokásaikban, nyelvükben félig-meddig szkítává lettek, csupán törzsi csoportjaik neve utal idegen eredetükre (pl. jászimadai). HERODOTOS (i. e. kb. 484–425.) így ír róluk: „És a sauromaták a szkíta nyelvet használják, de kezdettől fogva barbár módon beszélnek...” A szarmaták az i. e. 5. és 4. század fordulóján a Don és a Dnyeszter között is letelepedtek. Később, a királyi szkíták erejének hanyatlásával, teret nyertek, s utóbbiak birtokain pusztítottak. Maradékaik – az i. e. 3. században feljegyzett saioi, sauramatái és thisamatái nevű csoport alighanem őket képviselte – végül elvesztek a keletről érkező pusztai népek tömegében, illetve a görög gyarmatvárosok lakói között.

A *szarmata* név alighanem a szkíta *szuromadai* szó – földrajzi név -i képzős származéka – görög áruhában. Jelentése: *Szuromadából* való, *szuromadai* származású. Ókori szerzők szerint a királyi szkíták által a madaiai földjéről – kétségtelenül Syromedia tartományból – a Don mellékére telepített idegen népet illették sarmatai, sauromatái, symmatái címmel. A jövevények neve, úgy tűnik, átszállott az általuk lakott vidékre (Sarmatia), és egyúttal a kelet-európai pusztán tanyázó szkíta népesség összefoglaló elnevezésének alapjául is szolgált.

Ragadozók

Az agathyrsoi (agathoursoi, agathysioi) nevű nép HERODOTOS, illetve az általa lejegyzett monda szerint a királyi szkíták rokona volt, és a Maros mellékén lakott. Fejedelmük neve, SPARGAPEITHES, szkíta eredetűnek tűnik, hasonlóképpen népük neve. Hihetőleg ők uralták a Kárpát-medence keleti felét az i. e. 7–5. században: egy-egy csoportjuk az Erdélyi-medencét, az Alföld középső és északi tartományait, illetve az Északi-középhegység vidékét. E két utóbbi csoport az i. e. 5. század végén a kelták uralma alá került, hagyományait, sajátos műveltségét – és alighanem nyelvét is – mindamellet hosszú ideig megőrizte. Az Erdélyi-medence lakóit valamivel később érte el a kelták áradata. Ők, úgy tűnik, elhagyták lakóhelyüket, és a kelet-európai pusztára költöztek.

Alföldünk szkíta lakosait gyakorta azonosítják egy sigynnai néppel. HERODOTOS értesülése szerint nevezettek Médiából való telepések voltak, a trák birodalmától északra tanyáztak, vélhetően a Román-alföldön, az Alföld déli peremén, a Dráva–Száva vidékén. Birtokaik nyugaton megközelítették a mai Veneto tartományt. APOLLONIOS RHODIOS (i. e. 3. század eleje) szerint lakhelyük

a Fekete-tenger partvidéke, közel a Duna torkolatához. STRABON (i. e. 63–i. sz. 24.) pedig Kaszpi-tenger mellékieknek mondja őket. Bizonyosság híján tudósaink találgatni kénytelenek: szóba kerül velük kapcsolatban a trák maidoi nép, sőt a hallstattiak is. Egyesek a sigynnai névben szegény szavunkat vélik felismerni, ez azonban nem segít azonosítani nevezetteket. Különben is – elvégre választhat fényesebb nevet magának –, mi okból hívná magát egy nép szegénynek? Mások komolyan foglalkoznak a gondolattal: cigányokról van itt szó valószínűleg. Megint mások – feltételezésük HERODOTOS tudósításához igazodik, és így hihetőbb – szármataknak, vagyis madaiaknak vélik őket. Terméketlen találgatás helyett térjünk vissza inkább a Kárpát-medencében letelepedett szkítákhoz.

Göröghöz hajlított nevükkel, bár iráni nyelvek próbájának is alávetették (a kísérlet fanyar gyümölcse: *gonosz külsejű*), eddig nemigen tudtak mit kezdeni. Török pártiak – ők természetesen törököknek tartják őket, s általában a szkítákat – címüket *ağaçeri* (erdei ember) alakban próbálják visszaadni. Dicsérendő próbálkozás, ám e szó csak félig-meddig emlékeztet az eredetire. Ha nyelvünk valóban a szkítaké, jó eséllyel kell találnunk elfogadhatóbb megoldást. Az *agathyrsoi* névből, ha lefejtjük róla az áttetsző görög leplet, *ragadozó* szavunk bukkan elő.

Jászik

Különböző időkben, különböző helyekről jelzik őket a történetírók. Jászik (asianoi) tanyáztak az i. e. 2. században az Aral-tó körül, a Szir-darja és az Amu-darja alsó szakasza mentén; jászik (iazyges) nagyjából ugyanezen időben Kelet-Európa pusztáin. Jászik (jászok, kaukázusi alánok) költöztek Magyarországra az i. sz. 13. században. A jászik birodalma kezdetben az Aral-tó vidékétől a Volga, illetve a Don folyóig, utóbb pedig a Kárpát-medencéig terjedt. A kínaiak Jencaj (hatalmas pusztá) névvel illették, és a maguk módján próbálták szkíta nevét is visszaadni: Hosu, Hoszu. PLINIUS (i. sz. 23–79.) könyvében a jászik országának Volgán túli része, jobban mondva lakóinak neve abzoae, amiből hasonló alakú szót (abzo) lehet levezetni. A *jászi* név – jelentése *újász* – ma is él, csupán átalakította valamelyest nyelvünk fejlődése.

A jászik közép-ázsiai felekezeteiről – például apasiakai (pausikoi), attasioi (augasioi), khorasmioi – nem sokat mondhatunk. Az apasiakai és attasioi megnevezés, illetve különbözőképpen lebetűzött változataik az avarokat illetik. A khorasmioi cím nyilván Khorasmia jászi lakóit jelöli, magukat az érintettek azonban aligha ekképpen nevezték.

Az apasiakák vagy az Oxus (Amu-darja) és a Tanais (itt Szir-darja) között, vagy az Oxus mentén, Baktriától nyugatra, legvalószínűbben azonban az ősi Parthia tartományban, illetve a Tejen folyó vidékén tanyáztak. A parthusok első királya, I. ARSAKES hozzájuk menekült II. ANTIOKHOS hadai elől az i. e. 3. században. Próbálták az apasiakák nevét iráni nyelvekből kikövetkeztetni (apa saka, azaz vízi szaka stb.), az eredmény azonban nem meggyőző. A szó ugyan perzsa eredetűnek látszik, gyöke mégis szkíta név. Meglátásunk szerint az apasiakák – önálló szkíta nép – azonosak a daha néven is emlegetett avarokkal.

A jászik szövetsége (massagetai), az i. e. 2. század vége felé, amikor részesei a kankarok alárendeltjei lettek, az alanoi nevet vette fel. A jászik, nagyobb tömegben, ez időtől kezdve rajzottak ki Közép-Ázsiából. Az i. e. 2. század végén elfoglalták a Dontól nyugatra eső földeket, és a következő nagyjából ötszáz évben ők voltak a kelet-európai puszták urai. Birodalmuk határa napnyugat felé az Alföldig terjedt. A Kárpát-medencét elsőként a névadó jászik (iazgyes) törzse érte el, időszámításunk második évtizedében.

A jászik – szövetségük neve nyomán massageták, alánok –, valószínűleg az i. sz. 2. században (legkésőbb az i. sz. 3. század elején), elvesztették közép-ázsiai birtokaikat, s nem telt el kétszáz év, európai birodalmuk is összeomlott. Az i. sz. 2–5. században a hunok uralmuk alá hajtották Közép-Ázsia és Kelet-Európa pusztáinak népeit, birtokba vették a korábbi szkíta területeket. Legtovább az alánok királysága maradt fenn a Kaukázus előterében: a mongolok számolták fel az i. sz. 13. században. A sokak által alán utódnépnek tartott oszétok – ők magukat iron névvel illetik – valójában nem a szkíták leszármazottai: egykor a jászik hűbéres szövetségesei voltak.

A *massageta* nevet – többek között – *nagy geta*, *nagy szaka*, *nagy szkíta* stb. alakban próbálják értelmezni, iráni nyelvekből levezetni. A találgatásoknak van némi alapja – tudniillik a massageták csakugyan szkíták –, meggyőző magyarázattal azonban eddig senki sem állt még elő. A massageták közép-ázsiai lakóhelyéről kirajzó népesség, mint mondtuk, *alán* néven – ami szintűgy általános megjelölés: *alany*, *alávetett* – vált ismertté. A *massageta* névnek következőképpen ugyanúgy összefoglaló értelemben van csupán jelentése: *más esküdt*.

Avarok

A daha (daai, daoi) névvel is illetett avarok az i. e. 3. században az Aral-tótól délre-délnyugatra tanyáztak. Fő szállásterületük a Kopet-dag előterében lehetett, részben az egykori Dahistan, Dihistan tartományban, részben a Tejen folyó

mentén. Egyesek úgy tartják, inkább az Uzboj vidékén laktak – az Amu-darja elhagyott medre, egykori lefolyása a Kaszpi-tenger felé –, ami nem mond ellent az előző megállapításnak. ARRIANOS (i. sz. kb. 86–160.) beszámolója szerint III. ALEXANDROS, az i. e. 4. században, Szamarkandnál találkozott az abioi szkíták (avarok) követségével. Szerzőnk a dahákról (avarokról) külön is tudósít: lakóhelyüket a Tanaistól (itt Szir-darja) délre jelöli ki. STRABON három daha felekezetről tud: aparnoi, xanthioi, pissouroi. Az avarok (aparnoi, parnoi) sorsáról vannak ismereteink, a másik két törzzsel kapcsolatban csak találgatni tudunk. Az avarok, bár nevük elveszett, pontosabban székellyé lett, döntő szerepet játszottak a mai magyarság kialakulásában.

Az *avar* név – tartalma szerint *Avi népe*, avagy *ónép*, *ősnép* – a szkíta földistenség, *Avi* tisztelőit illeti. A *daha* címet – jelentése iráni nyelvek szakértői szerint legnagyobb valószínűséggel *ember*, *férfi* – alighanem a perzsák ragasztották az avarokra.

Kankarok

Az első híradások szerint az i. e. 2. században a Szir-darja középső szakaszának alföldjét, valamint a Talas és a Csu folyó lapályát birtokolták. Görög Baktria összeomlása nyomdokán elfoglalták többek között a jászok földjeit, Jen királyságát a Déli-Urál környékén, és az i. e. 1. században más területeket is. Övék volt Közép-Ázsia egyik legerősebb állama. Hatalmuk összemérhető volt a kuszangokéval. Országlásuknak az i. sz. 4. században a hunok megjelenése vetett véget. A kankarok késői örököseit, többek között, csángó néven ismerjük.

Országuk neve először az Avesztában, illetve kínai forrásokban jelenik meg, *Kangha*, illetve *Kangcsü*, *Kangkuo* alakban. Népük nevét – pl. *kakhagai*, *kang*, *kangar*, *kangli* – más források is megörökítették. Ők magukat *kankar*, országot és legnagyobb folyójukat *Kankó* címmel illették. A *kankó* szó jelentése e helyen: *gamó*, *horog*, *kampó*.

Szakaurak

Az i. e. 2. században a szakaurak, az Ili folyó, illetve az Iszik-köl vidékén tanýáztak. Eredeti szállásterületükről a jüecsék által elűzetvén – töredékeik a Tarim-medencében, Gandharában stb. telepedtek le –, az Iráni-félföldre vándoroltak, majd onnan kirajzottak az Indiai-félszigetre. Az i. sz. 5. században egy részük vélhetően elhagyta indiai lakóhelyét, az avarokhoz, illetőleg a hunokhoz

csatlakozott, és Közép-Ázsiába, illetve Kelet-Európába költözött. Nevük elenyészett, nemzetségük szétszóródott a közép- és dél-ázsiai stb. népek tarka sokaságában.

A szakaurak megszólítása nyugati forrásokban *sakaraukai*, *saraucae*, kínaiakban *szajvang* stb., indiaiakban *saka murunda* alakban maradt fenn. E nevek tartalma írástudóink szerint *szakák királyai*. A *szaka* vándort, vándorló pásztort jelentene. A *szakaurak* névének értelme a szkíta nyelv alapján is kifogástalanul megmagyarázható. A *szaka* idejétmúlt szónak számít, kevesen ismerik, s vélhetően még kevesebben használják. Ehelyett manapság *rész*t, *szakot* mondanánk. Az *urak* kifejezés jelentését pedig nem szükséges kifejteni, még kevésbé iráni stb. nyelvek szótárában keresgélni.

A szkíták nyelve

A szkíták összefüggő szöveget, terjedelmesebb feljegyzéseket – leszámítva a hotani szakák iratait – nem hagyományoztak ránk. Elsősorban fejedelmek, csoportjaik nevét ismerjük, s azt is csak idegenek hallása, lejegyzése nyomán, az esetek többségében kisebb vagy nagyobb mértékben elferdítve. A leltárban, leszámítva a nyilvánvaló ismétlődéseket, és ide sorozva a vélhetően idegen eredetű, de szkítáknak tulajdonított kifejezéseket, durván négyszáz szó szerepel.

Eme szókészletet összevetették már iráni, török stb. nyelvekkel, a magyarral úgyszintén, s találtak is kifogástalannak tűnő párhuzamokat. A meggyőző erejű szófejtések száma azonban csekély. Az újabb és újabb próbálkozások is jelzik a tárggyal kapcsolatban felmerülő kétségeket.

Döntő érvként a szkíták iráni származása mellett a hotani szakák iratait is szokás említeni. A szakák nevezett csoportja kétségtelenül iráni gyökerű nyelven írt, és nyilván beszélt is. A szkíták összességére azonban e megállapítás aligha terjeszthető ki, mivel akadnak jócskán ellenkező érvényű adatok.

Ezen kívül súllyal esik a latba a jászok és az oszétok megszólításának hasonlósága. Az oszétok magukat történetesen ironnak nevezik, iráni nyelvet beszélnek, s ezen nem változtat az sem, ha egykori hűbéruraik, a jászok nevét aggatják rájuk. Miképpen a jászok sem lesznek pusztán e körülmény okán soha irániak.

A szkíták iráni eredetének elmélete a mondottak ellenére alaptétel, az elmúlt száz év során belekövült a nyelvtudósok és történészek gondolkodásába. Vitatható, de közmegegyezéssel igaznak tekintik, és elfogadják mint kiindulópontot, amit csak ellenállhatatlan erejű bizonyítékokkal lehetne sarkaiból kifordítani.

Személynevek

A szkíta főemberek stb. elnevezésének egy része több nyelvből, közöttük a magyarból is, kifogástalanul megmagyarázható: ATEAS (Atya), BABAI (jelentése szerint Ósapácska). Más részük a magyartól valószínűleg idegen, iráni, görög, török, latin, germán stb. eredetűnek látszik, pl. ARIPHARNES, ASPAKOS, TİRDAD; LONKHATES, TAXAKIS, TOXARIS; BAIAN; FRAGILEDUS; SANGIBAN. Többük jelentése félig-meddig bizonytalan, illetve vitatott. Lebetűzésük sem feltétlenül hibátlan.

Jeles személyeink neve, jobban mondva közülük jó néhány, leginkább magyarul értelmezhető:

ANAKHARSIS – Nyakas;
ARIANTAS – Arany;
ARIAPEITHES – Aranyfej;
AZES – Jászi;
BARTATUA (Partatua), PROTOTHYES – Pártütő;
BEUCAN – Bőkan;
GNOUROS – Nagyúr;
IDANTHYRSOS (Indanthyros, Indathyrsos) – Ingadozó;
KARTHASIS – Kardos;
KIDARA (Kidaro), CSITOLÓ – Kitörő;
LYKOS – Lég;
MADYES – Madai;
MAUES (Moga), MUKUA (Vukua) – Moka;
OKTAMASADES – Oltalmazó;
OPOIE – Opál;
ORIKOS – Öreg;
PALAKOS – Balog;
RASPARAGANUS – Rósparipa;
RAUSIMODUS – Rósmoka;
SAROSIOS – Sárosi;
SAULIOS (Sauaios, Saulaio) – Sajgó, Salgó;
SKOPASIS (Kopasis) – Kopasz;
SKUKHA – Esküdt;
SKYLES – Szél;
SKYLUROS – Szélúr;
SPARGAPEITHES (Spargapises) – Sárgafej;

TARGITAOS (Targites, Targitios, Tergazis) – Hargita;

TOMYRIS – Tömör;

ZIZAIS – Csicsa, Csicsás.

És hozzá még, később kerül sorra, néhány. Többük nevében félig-meddig elfeledett szavaink köszönnek vissza: *jászi* (íjász), *moka* (mokány, szilaj), *balog* (balkezes, sete), *rós* (vörös), *sajgó*, *salgó* (csillogó, fénylő), *csicsa* (szép).

Szkíta eredetű női nevek, pl. OPÁL és TÖMÖR, igencsak elszórtan fordulnak elő forrásainkban. Mindössze egyet-kettőt jegyeztek fel történetíróink.

Kezelhetetlennek tűnő nevek is akadnak jócskán: jó részük idegen eredetűnek vagy elfajzottnak látszik, jelentésüket a magyar nyelv szavaiból nem tudjuk levezetni. Ide tartozónak véljük a Fekete-tenger északi partvidékén kőbe véselt görög feliratok mások által többnyire szkítának vélt neveit. Számuk háromszáz körüli. Vélhetően idegen eredetű pl. ARGOTAS, a lótenyésztő görögös szkíták urának címe, valamint SENAMOTIS, SKYLUROS király leányának megszólítása.

A tárgyhoz tartozik, kiegészítésképpen, SZÉL király gyűrűjének felirata. Nevezett uralkodót ARANYPEJ esküdt király fiaként és utódaiként ismerjük. Anyja Histrie (ma Istria) városából való volt, hihetőleg görög származású. HERODOTOS szerint SZÉL a görög életmód felé hajlott; alkalmanként görög öltözetet viselt, görög isteneknek áldozott stb. Borysthenes városában (a Déli-Bug torkolatánál) palotát építtetett, és görög feleséget is vett maga mellé. Az esküdtek azonban el-lenszenyvel viseltettek idegenek szokásaival, különösen pedig az idegen istenségekkel szemben. SZÉLT leleplezték; az esküdtek vezetői letették tiszttségéből, és féltestvérét, a beszédes nevű OLTALMAZÓT választották helyébe. SZÉL elmene-kült, fivére azonban haddal ment az őt befogadó Trákia ellen. Összeütközésre nem került sor, SITALKES király kiadta SZÉLT, akit nyomban kivégeztek.

SZÉL király aranygyűrűjét 1932 táján megtalálták Dobrudzsában, Istria köz-e-lében. A gyűrű fején görög felirat – SKYLEO (Szélé, Szél tulajdona) – látható, va-lamint trónon ülő koronás női alak: egyik kezében tükröt tart, a másikban állat-szobrocskában végződő jogart. A gyűrű abroncsát szintén görög betűs felirat ékesíti: KELEOEARGOTANPARIANE. A szöveget, többek szerint, göröggént kell ér-telmezni. Jelentése nagyjából ez lenne: *parancsolják, legyek Argotas közelében*, il-letve *parancsolja, Argotas legyen közel*. A rendelkezés alanya vita tárgya. Talán a gyűrűn ábrázolt, istenségnek vélt személynek szól az utasítás, talán a gyűrű vi-selőjének. Mindenesetre utóbbit tartják valószínűbbnek. Az ARGOTAS névvel il-letett személy eszerint a gyűrű adományozója, üzenetének, avagy intelmének közvetítője pedig az istenségnek vélt alak, illetve a gyűrű.

A megfejtés alaki szempontból kifogástalannak mondható, tartalom tekintetében azonban kétségeket ébreszt. Vizsgáljuk meg, bírhat-e a felirat jelentéssel az esküdtek nyelvén is, és ha igen, mondandója közelebb áll-e a hétköznapihoz. Nem kell semmivel sem jobban hajlítgatnunk a szöveget, mint cselekedték a korábbi próbatevők. A felirat ekképpen olvasható: *Helené Argotan királyné*. Értelme szerint: az ARGOTAS-házból való HELENÉ királyné. A gyűrű fején ábrázolt koronás női alak eszerint maga a királyasszony. Az ARGOTAS címnek pedig talán köze van a milétoszi görög telepesek Argadeis nevű törzséhez.

Királyné szavunk lebetűzése itt *pariane*, azaz *karályné*. *Királyok* szavunkat az esküdtek eredetmondája kapcsán *paralatai* (paralocae), vagyis *karályok* alakban, tehát szintúgy mély hangrendüként jegyezték fel. Tekintheznénk mindezt véletlennek, számunkra azonban inkább bizonyosság. A *kar* gyök egy csapásra világos értelemmel ruházza fel *király*, azazhogy *karály* szavunkat: *karoló*, avagy *karjával átfogó*. S általa *karvaly* (karoly, karuly) szavunk is tartalmat nyer. Nyelvünkben az ő, úgy tetszik, fényesebb lehet az újnál.

Nép- és törzsi nevek

Az ókori feljegyzésekben szereplő – szkíta, illetve szkítának tartott – népi, törzsi stb. nevek egyike-másika a magyar fül számára idegen. Némely szavak bizonyára nem szkíta csoportot jelölnek, például boudinói (talán vótok), gelonoi (a jónok geleontes törzsének nevét idézi: fényesek, ragyogók). Más szavak kétértelműen idegen eredetűek, és a szóban forgó népesség lakóhelyére, illetőleg szokásaira utalnak. Az érintettek magukat bizonyosan nem ilyen címekkel illették: tanaitae (Don mellékiek); amaxoikio (kocsilakók), hippemolgi (lófejők); stb. Alán, esküdt, más esküdt; szaka; avar, jász, kankar, ragadozó, úr; cirák, őrs, rósalán szavunkat ellenben az idegen alanoi, skythes (skythoi), massagetai; saka (sakai); aparnoi (parnoi), asioi (asianoi, iazyges), kangar, agathyrsoi, urogi; sirakoi, aorsoi, roxolanoi névben is kétség nélkül felismerjük. Csakhogy boldogul ezek jó részével, mint a szófejtések mutatják, pl. az iráni nyelv is. A kétkezdőket – mivel a nevek tartalmával kapcsolatban legtöbbször nincsen támpontunk – nem győzi meg az sem, ha történetesen a magyarból lehet helyénvalóbb, bizonyos összefüggésben sokatmondó értelmet kihámozni. És tegyük hozzá még: a magyarnak rendesen nincsen szüksége feltételezett, kikövetkeztetett szóalakokra, míg például az iráni – jelek szerint – bajosan tud megenni ezek nélkül.

Jelentés szerint ismert szavak

Arimaspoi, *enarees*, *oiorpata*, *Temarunda* jelentése rendben így következik: *egyszeműek*, *hímnők* (kétneműek), *férfiölő*, *Tengeranya*. Előbbi hármat HERODOTOS művéből ismerjük (szerzőnk két esetben az egyes szóelemek jelentését is megadja), utóbbit PLINIUS könyvéből.

Az első kifejezés esetében a magyar nyelvvel, úgy tűnik, nem megyünk semmire. A szó első eleme (*arima*) nem lehet *egy* vagy *fél* semmiképpen. A második elemre (*spou*) sem akad elfogadható párhuzam. Az iráni nyelvekből levezetett magyarázatok – *airime* (csendes, nyugodt), *spas* (megjósol), vagy *ariama* (szeretet), *aspa* (ló) – sem illenek a megadott értelemhez. *Arimaspoi* ennek dacára lehetne iráni név. Ókori források Perzsiából, Drangiana tartományból említanak egy *ariaspoi* (*agriaspoi*) népet. Csakhogy ők nem az ismert világ északi pereménél laktak, mint az *egyszeműek*, és nevük jelentése is egészen más: *nemes lovúak*. Úgy hisszük, az *arimaspoi* szó és a hozzá fűzött magyarázat nem illik össze. Valamelyik a kettő közül – ilyen összefüggésben – helytelen. További lehetőséget nyújt meddő találgatásra az *arimaspoi* és az *argippaioi* (*argimpaioi* stb.) nép nevének hasonlósága. S hozzá még PLINIUS jegyzete: az *egyszeműeket*, úgymond, korábban máshogyan nevezték („*Arimaspi*, *antea Cacidari*”). *Kandics* szavunk – egyik jelentése éppenséggel *félszemű* – valamelyest hajaz az egykori névre, bár valószínűleg nincsen vele kapcsolatban.

A második feladvány talán megoldható. E helyen még a különböző forrásokban, kéziratokban fennmaradt változatok (*anaries*, *enaries*, *narees*) is segíthetnek. A kifejezés első eleme (*ana*, *ena*, *na*) lehet *nő*, vagy inkább *anya*. A második (*re[e]*, *ri[e]*) megfelelőbbnek látszik hímnemű ember megnevezésére: *férfi*, *férj*, vagy inkább, *hím* értelemben, *here*. Ha valakinek nem nyerné meg tetszését az *anyahere* kifejezés, tekintse meg, mire jutottak az iráni nyelvek szakértői: *aner* (férfiatlan). Nem rossz, ámde nem felel meg a *hímnő* (kétnemű) kifejezés értelmének, márpedig HERODOTOS szerint erről lenne szó.

Hat igénk *bír*, *ural* jelentését megragadva (vö. mindenható) az *oiorpata* szót *férjható* alakban ültethetnénk át magyarra. Ez nincs összhangban a HERODOTOS által megadott jelentéssel – ráadásul nyelvünkől is idegen –, általánosságban azonban illik a férjpusztítónak címzett amazonokra. Semmivel sem rosszabb, mint az iráni nyelvekből következtetett *vira pati* (férfi ura) stb. kifejezés. Alkalmasint mindkét megoldás helytelen, mivel HERODOTOS szófejtése alighanem félreértésen alapszik. HESYKHIOS (i. sz. 5. század vége) szójegyzékében az *oiorpata* kifejezést *ormatai* alakban látjuk viszont, ami emlékeztet a szkíta *szuromadai*

névre. Következésképpen *oiorpata* valószínűleg a nők uralta közösségben élő madaiaiak szkíta neve korcs alakban. Ettől függetlenül az amazonok története, ha kigyomlájuk belőle a képzelet szülte elemeket, alighanem hiteles.

A *Temarunda* szót, úgy véljük, sikerült hozzárendelni a szkíták egyik istenségének nevéhez (lásd alább).

Eme példából is kitetszik: az ókori munkákban felbukkanó szkíta stb. szavak lebetűzése, átültetése görög stb. nyelvre sem nem következetes, sem nem kifogástalan, a hozzájuk fűzött magyarázat pedig nem szükségképpen helyes. Másrészt a különböző szkíta szavakat, vagy bármely más nép szavait, az iráni stb. nyelvek szóképzete alapján is lehet értelmezni. Ha a nevek tartalmával kapcsolatban nincsen valamiféle iránymutatásunk, a különböző megoldások helyesége felől sem szerezhetünk tökéletes bizonyosságot.

A jelentés szerint ismert szavak körébe tartozik még az *Exampaioi* (Szent utak) kifejezés, valamint a Kaukázus szkíta neve. E kettőt részletesebben a következő szakaszokban tárgyaljuk. Ismerjük ezen kívül a harci balta – perzsa nyelvben is honos – szkíta nevét (*sagaris*), ami, ha úgy tetszik, *szakóca*, *szekeerce* szavunkkal is párhuzamba állítható.

Ide kívánczik még a latin *parthus* szó – gyökere a perzsák által elferdített *avar* név –, ami IUSTINUS (i. sz. kb. 390.) szerint szkíta nyelven *száműzöttet* jelent. Jóllehet a hasonlóság ez esetben pusztán véletlen, mindazonáltal, közvetve, lehetőséget ad *pártos* szavunk azonosítására.

HESYKHIOS szószerzője nagyjából két tucat jelentés szerint ismert szót foglal magában. A szavak többsége szkítának mondott – valójában görög vagy görögös – kifejezés, például *hyppake* (lótúró), *istrianiides* (szkíta stóla), *kararyes*, *katerais* (szkíták hajléka, fedett kocsi), *melition* (lépes méz), *skythisti* (szkíta divat), *thapsinon* (fűzfű, ami aranyárgára festi a gyapjút és a haját). Csupán néhány szót lehet szkítaként is értelmezni, például *abakes* (a férfiak neve; apák), *agly* (a hattyú neve), *solymoisin* (szkíta nép; inkább foglalkozás: sólymos, solymász). És később kerül terítékre még két szó.

A kender (*Cannabis*) nevét többen, helytelenül, szkíta eredetűnek mondják. (A növény és nevének őshazája Dél-Ázsia.) Eme kifejezést a szkíták is kölcsönözték – a *kanavász* szónak nincsen bokra nyelvünkben –, ellenben közvetítésükkel jutott Európába. A rénszarvas nevét (*Tarandos*) viszont ritkán emlegetik, pedig ezt HESYKHIOS is szkítaként jegyzi. A szó tartalmát ekképpen határozza meg: szarvashoz hasonló állat. A *Magyar nyelv szótára* megőrizte e kifejezést, mégpedig *tarangyos* alakban. Jelentése: „tisztátalan, rút, mocskos, undok testű

vagy viseletű; máskép: torongyos. Hasonló hozzá: toprongyos”. S hozzátehetjük még: varangyos. Miért aggattak a szóban forgó jószágra a szkíták ily csúf nevet? Téli bundájukat levető példányai, illik rájuk a toprongyos jelző, nem éppen megnyerő külsejűek. Tarangyos szavunkat az állat tudományos, faji neve (*Rangifer tarandus*) is megörökítette.

Istenségek nevei

HERODOTOS szerint a szkíták főbb istenségei a következők; zárójelben görög megfelelőik: *Tabiti* (Hestia, Histie), *Papaios* (Zeus), *Api* (Gaia, Ge), *Goitosyros* (Apollon), *Argimpasa* (Aphrodite), *Thagimasadas* (Poseidon). Legtöbbjük nevének helyes lebetűzése kétséges. Érdemes azonban visszafejtésükkel kísérletezni, miként többen meg is tették, még ha eredményeiket nem is mindig lehet fenntartás nélkül elfogadni.

Tabiti alakját egyesek Surya, hindu Nap-istenség leányával (Tapati, Tapi, Tapti) kapcsolják össze. Ő azonban, bár neve és neme ide illő, szerepe szerint nem azonos a szkíta tűz-istenséggel. *Tapiti* nevében – szabályszerű lebetűzése kétség nélkül ez –, mint néhányan ráéreztek, alighanem *tapló* szavunk gyöke rejtőzködik, s abban a gyulás, a hevülés, a tűz fogalma. Eme gyök, ezen kívül, eredeti alakjában csupán földrajzi nevekben, például *Tapolca*, valamint régimódi *taplász* szavunkban él. Ikerpárja viszont elfeledett *gyaponik*, *gyapont*, *gyappant* (gerjed, gyúlik, lobban stb.) igénkben, valamint *gyapijú*, *gyapot*, *gyopár* főnevünkben lakozik. *Tapiti* nevében a szó végi *-i* bizonyval kicsinyítő képző, amint a következő nevek esetében is.

A szkíták teremő istenségének tisztségére szintén akadna jelölt: a phrygiai Bagos Papaios. A szerepek ez esetben hasonlóak, nagyjában-egészében a nevek is, a rokonság azonban – csakúgy, mint Tapiti esetében – mindenekelőtt a kifejezés elterjedtségének tulajdonítható. A *baba* főnév – nem ritkán eltérő betűzéssel, de hasonló tartalommal – több altaji, illetve indoeurópai stb. nép szókészletében is megtalálható. *Babai* személyében – helyénvalóbb nevét ily módon írni – kétségtelenül nemző atyát, ősapát tisztelhetünk. Az alánok egyik királyát is Babainak címezték.

Api neve – bár a vele kapcsolatos feltevések már-már célba találtak – feltöretlen dió. Felbukkan a szkíták egyik csoportjának elnevezésében is: a vízi szakáknak is címzett abioi, apasiakai, pausikoi nép jelzőjeként. Az *abioi* szót egyesek a görögből, betű szerint magyarázzák: *élettelenek* stb. Hihető az efféle megszólítás, ha mások ötlük ki, kevésbé, ha az érintettek nevezik magukat ekképpen.

Nem különb az iráni nyelvekből következtetett *vízi szaka* elnevezés sem. *Avi* ómama, ősanya neve, úgy hisszük, *ó* szavunkból nőtt ki. Eltéő betűzéssel, ámde hasonló tartalommal megtalálható a galíciai, katalán, latin, portugál és spanyol nyelvben is. Délnyugat-Európában bizonyára az oda települt szkíta alánok honosították meg. A magyarok nyelvéből sajnos kiveszett. A megfejtéssel együtt, mint érett gyümölcs, ölünkbe hull – e kettő kétségkívül ugyanaz – az *abioi* stb., valamint az *avar* név jelentése: Föld Ősanya tisztelői, *Avi népe, ónép, ősnép*.

Goitosyros, Argimpasa és Thagimasadas neve ez idáig makacsul ellenállott minden visszafejtési kísérletnek. Különböző változataik – pl. *Goitosyron, Gongosyros, Oitoskyros, Oitosyros; Arippasa, Artimpasa, Artimpasan; Thagesmana, Thamimasada* – sem könnyítik meg a dolgunkat. HERODOTOS és követői érezhetően küzdöttek egy számukra merőben idegen nyelv szavaival, kivált a görögben stb. nem létező hangokkal. Méltánytalan lenne azonban őket emiatt elmarasztalni.

Az elsőként említett Nap-istenség nevében, úgy gondoljuk, benne foglaltatik *gyújt* és *úr* szavunk. *Goitosyros* tehát, ha ragaszkodunk a szavak egybeírásához: *Gyújtósúr*.

A görög szépasszonnyal párhuzamba állított *Argimpasa* neve összecseng az argippaioi (argimpaioi, orgempaioi, orgiempaioi; latin íróknál arempphaei, arimphaei) nép megnevezésével. E nevekben, szánalmasan megnyomorítva, *érdem* és *pálya* szavunkat véljük felismerni. Az istenség nevével kapcsolatban mások is nagyjából ide jutottak, kivéve a második szót, mely egyeseknél a *fej, fejedelem, úr* stb. jelentésű *basa, pasa*. A kétkedők meggyőzésére HERODOTOSZT idézzük tanúként. A királyi szkíták országának ismertetése kapcsán említ egy bizonyos Exampaiois (Amaxampaiois) nevű helyet, és hozzá a név jelentését is megadja: *Hierai hodoi*, vagyis *Szent utak*. Szkíta nyelven, egyes számban, *Érdempálya*. Ma idegenszerűnek érezzük eme kifejezést, az ezernyolcszázad évek elején azonban közéleti íróink műveiben gyakorta felbukkant. Manapság érdemek útját, érdemdús életutat mondanánk ehelyett.

HERODOTOS e helyen, amint a fenti névváltozatok tanúsítják, összevegyítette a görögöt a szkítával, kocsit (amaxa: kocs) a szentek útjával. Mindezt azonban – tartozunk neki ennyivel, sőt még többel is – elnézhetjük.

A tenger megszemélyesítőjének neve talán még az előzőnél is jobban elferdített alakban maradt fenn. *Thagimasadas* megszólításában egyesek a *tenger* és az *atya* szót látják. Előbbi megfelelő alapnak látszik, a férfiúi szerep, melyben a szkíták tenger-istensége feltűnik azonban valószínűtlen. Mi magunk inkább a

használatból kikopott, már csak egyes nyelvjárásokban élő *mása* (nagyanya, öreganya) szavunkat véljük felfedezni a tenger istenségének nevében. Ez ügyben PLINIUST tesszük meg döntőbírónak: *Tanaïm ipsum Scythae Silim vocant, Maeotim Temarundam, quo significant matrem maris*. Magyarul: A Tanaist a szkíták Silisnek hívják, a Maeotist Temarundának, ami tenger anyja jelentésű. Minden vizek öreganyját eszerint *Tengermása* néven tisztelték őseink.

Tapiti, Babai, Avi, Gyújtósúr, Érdempálya és Tengermása – még ha az első kettő nevét az egyetemes emberi műveltség kincsestárából kölcsönözték volna is – alighanem a szkíták szellemének teremtménye. Egyiknek sem akad tökéletes megfelelője az elő-ázsiai, indiai stb. szentélyekben, de még manysi felebarátaink hitvilágában sem.

A szkíták számos istensége közül csak a fentieket ismerjük név és hivatás szerint, s még ötről állíthatjuk több-kevesebb bizonyossággal, ők is a szkíták szentjei közé tartoztak. LUKIANOS (kb. 125–180.) írásából megtudhatjuk, a szkíták istenségeként tisztelték az életadó szelet, valamint a halált jelképező kardot is. Utóbbi egyszersmind a háborúság istensége volt, amint HERODOTOS is utal rá. Szelek fejedelmének neve hihetőleg *Szélúr* – SKYLUROS, szkíta uralkodó címe is ez –, Harag uráé pedig alkalmasint *Hargita* (Targitaos). A harmadik istenség, nevezetesen *Lég* (Lykos), szintúgy a szkíták egyik királyának nevében rejtőzik. A negyedik és ötödik istenség, *Dana* és *Magúr* személyéről és szerepéről alább esik szó, illetve a 74. oldalon.

Földrajzi nevek

HERODOTOS szerint a királyi szkíták birtokainak folyóvizei közül nyugaton első az Istros (Al-Duna). Történetírónk, úgy tűnik, mégsem ezt tekinti határfolyónak. A felsorolás szerint szkíta földön kanyarog még a Prut – görögöknek *Pyretos*, szkítáknak *Porata* (Boratya) –, és legtávolabb nyugaton a *Tiarantos*. A kettő között ömlik a Dunába az *Araros*, *Naparis* és *Ordessos*. Utóbbi négy kétségtelenül a Román-alföld folyója. Nevük idegen hangzású, aligha szkíta eredetű, és azonosításuk is bizonytalan: talán Olt, Szeret, Ialomița, Argeș.

A Dnyeszer ókori neve (Tyres) nyilvánvalóan szkíta eredetű: *Túr*. A Déli-Bug (Hypanis) alighanem *Kupány* névre hallgatott. A Dnyeper (Borysthenes) neve – görög lepelbe bújtatva is – érthetően, már-már zavarba ejtően magyar: *Boristen*. Az Ingul (Pantikapes) csaknem bizonyosan az ókori görög gyarmatvárosról (Pantikapaion) nyerte nevét. A Koloncsak (Hypakyris) neve könnyedén visszafejthető: *Kupakörös*. Nem különben a Molocsna (Gerrhos) elnevezése, ami

alkalmasint szintén *Körös*. Utóbbi három folyóvíz azonosságát egyesek vitatják, ez azonban a szkíta nevek tartalmát nem érinti. A Don (Tanais) neve is szkíta törzsről – *Dana* – fakad. Végezetül még egy *Körös*, a mai Donyec (Hyrgis).

Túr szavunk, talán nem mindenki nézne utána, *habot* jelent, a *Kupány* név kupa alakú folyóágyat, a *Körös* pedig ide-oda kanyargó, köröző, tekergő folyóvize. *Dana*, több folyó nevének gyökere, alighanem hangutánzó szó. *Dana* személyében, efelől bizonyosak vagyunk, a szkíták egyik – írott forrásokban nem említett – istenségét, a folyóvizek szülőanyját tisztelhetjük. A *Don* és a *Duna* neve máig őrzi emlékét, bizonyosságául egykori pogány, természethívő múltunknak.

Rokon nevű folyóvizeket a Kárpát-medencében ma is találhatunk: *Duna* – ókori szkíta neve *Dana avi* lehetett: innen a latin *Danubius*, *Danuvius* –, *Körös*, *Kupa*, valamint *Túr*. Nagyobb folyóink többségének neve azonban – jelentésüket, egyenes úton, nem tudjuk a magyarból levezetni – kelta, dák, germán stb. eredetűnek látszik, illetve még régebbi idők népeinek tulajdonítható. Némelyik lehet korai szkíta is akár, korcs alakban, idegenek nyelvéhez igazítva.

Izgalmas kérdés, megnyugtató feleletet azonban rá aligha kaphatunk: Vajon a Duna nevét az időszámításunk kezdete táján beköltözött jásziktól, vagy korábban itt letelepedett szkíta rokonaiktól kaptuk-e örökbe? Nagyobb eséllyel, úgy hisszük, inkább a korai szkíta népektől. *Dana* alakja alighanem igen régi. Több nép hitregéiben is szerepel hasonló néven, olykor némileg hasonló szerepben. A hindu mondák gyűjteményének (Rigveda, i. e. kb. 1100.) Danu istenasszonya is közéjük tartozik. Történészek és nyelvészek utóbbit tartják a rokon nevű istenségek ősképeinek.

A szármatainak nevezett alánok országának néhány folyója, ahogyan ma ismerjük őket: Szeret, Dnyeper, Kubány, Terek, Kuma, Volga, Urál. Az első latin, illetve görög neve (Gerasus; Hierasos) a szkíták nyelvére visszafordítva alighanem *Körös*. A másodiké (Danaper, Danapris) nemigen lehet más, mint *Dana avi*, miképp a Kubány folyó nevének eredetije is nyilván *Kupány*. A Terek és a Kuma ókori nevét (Alonta, illetve Udon) vélhetően idegen nép hagyományozta a szkítákra. Történhetett azonban fordítva is: a számunkra ismeretlen szkíta neveket idegenek hasonították a maguk nyelvéhez. Európa vízben legbővebb folyója, a Volga ellenben hamisítatlan szkíta nevet viselt: *Ár* (Oaros, Rha, Rhos). Az Urál folyó régi neve (Daix) pedig legvalószínűbben *Zajg* lehetett.

A Volga szkíta nevét, ár szavunkat, a *Rheum* növénynem (Polygonaceae) tudományos elnevezésében is rögzítették.

A Turáni-alföld massagetái nagy folyójukat – ókori neve Jaxartes, a mai pedig Szir-darja – *Széles* (Silis, Syllis) névvel illették. Ókori szerzők gyakorta nevezték – talán félreértés folytán, talán nem – Tanaishnak. A kankar szkíták ellenben eme folyóvizet *Kankó* (Kangha, Kangkha) néven tisztelték. *Kankó* szavunk egyik jelentése: *gamó, horog, kampó*.

Ismerjük ezen kívül a Kaukázus (e helyen Hindukus) szkíta nevét, valamint a név jelentését is (Croucasus, Graucasus, Groucasus stb.: Hófehér). Magyar fülnek ez leginkább *Hókás*. Fején – homlokától orráig – szélesebb fehér sávot viselő ló jelzője is lehet.

A *Szeret* folyó (az alánok országlása idején Gerasus, Hierasos, vagyis Körös) második szkíta keresztelője valószínűleg késői esemény, a i. sz. 9. századra keltezhető. A névadók nagy valószínűséggel a kankarok voltak.

A szkíták országainak, településeinek nevéből alig maradt ránk valami. Még kevesebb, ami ezek közül könnyűszerrel felismerhető.

Hosu, Hoszu: kiterjedt birtokaikat nevezték így a kínaiak szerint a jászik. PLINIUSNÁL ugyanezen birodalom lakóinak címzése *abzoe*. Az ország neve, előbbiről a toldalékot lenyisszantva, *Abzo*. Ez kerékbe törve bár, de lényegében ugyanaz: *Hosszú*.

A soknemzetiségű *Khorasmia* neve számtalan alakban maradt fenn: Khorasam, Khoresm, Khorezm, Khwarazm, Khwarezm, Khwarezmia, Khwarizm stb. Ehhez jön még az avesztai Xvairizem és az ó-perzsa Huwarazmish. Találgatják, mi lehet e név értelme a perzsák nyelvén: esetleg Nap(kelet) földje, vagy talán Alföld? Nyessük le a szótőről a toldalékot, s előáll a szkíta név, ahogyan a perzsa fül hallotta. Településeink egyike-másika megnevezésében őrzi e szót, pl. *Kálóc, Káloz, Kálóz* és – romlatlan alakban – *Kalász*. E munkában, félreértéseket elkerülendő, a görög nevet használjuk.

Maghas a jászik kaukázusi országának városai közül a fő, az első. Neve arab kútfőkből ismert, de kínaiiban is felbukkan (Aszu Miekies). Ingusföld 1995-ben alapított fővárosa, Magas állítólag a helyen áll, hol szkíta elődje. A név jelentése ALI AL-MASUDI (kb. 896–956.) szerint *kegyesség, magasztosság*. Galgaj nyelven *Nap városa*. A szkíták nyelvén *Magas*.

Apauarktikene (Apavortene, Artakana, Parautikene, Parthava, Parthyene) az avarok birtoka volt a Turáni-alföldön, a Kopet-dag északi pereménél. Hasonló nevet viselő központja – *Apauarktike*, erősített hely az *Apaortenon* (Zapaortenon) hegységben – talán a mai Dargaz (Abivard, Dara, Pavart stb.) környékén

állott. Nem könnyű eme korcs alakokból kihámozni az eredetit. A legegyszerűbb megoldás (Avar) látszik legvalószínűbbnek. A nehezen értelmezhető, idegen toldalék hihetőleg birtokot, országot, tartományt jelent.

A kankarok birodalmának elnevezése – kínai forrásokban *Kangcsü*, *Kangkuo*, az Avesztában *Kangha* – nyilvánvalóan *Kankó*. Mind az ország, mind lakói ugyanonnan, legnagyobb folyójuktól kölcsönözték címüket.

Taskent tartományt és az ősi várost az iszlám időkig – különböző nyelveken – *ash-Shash*, *Chach*, *Csösö*, *Shash* stb. névvel illették. A szkíták nyelvén ez alighanem *Sás*. A város mai neve a török *kő* (tas) és az iráni stb. *vár*, *város* (kanda, kath, katha) elemből áll össze.

Szkíta és magyar

A magyar nyelv a szkítának, ebben bizonyosak vagyunk, egyenes folytatása. Nyelvünk alapzata, szófejtéseink tanúsága szerint, az elmúlt mintegy két évezred során lényegében nem változott. Szavaink ily hosszú idő elmúltával is tisztán ragyognak. Ha kiemeljük őket az idegen nyelvek Prokrusztész-ágyából, különösebb fejtörés nélkül megérthetők. Még akkor is, ha akadnak közöttük használatból kikopott, illetve megváltozott alakú, tartalmú kifejezések is, például a családi kapcsolatok köréből: *baba*, *babai* (ősapa), *mása*, *mási* (nagyanya), *ó*, *avi* (ősanya). (A kicsinyített változatok, jobbára kötetlen beszédben használatosak, nyelvünkben ma is élnek: pl. Kati, Pisti; bácsi, nagyfi.) A népeket, törzseket stb. jelölő nevek sorában is előfordulnak rendhagyó, régies, illetve félig-meddig elfeledett szavak: pl. *cirák* (csíra, ivadék, sarj), *jászi* (íjász), *kankó* (gamó, horog, kampó), *moka* (mokány, szilaj), *sajgó*, *salgó* (csillogó, fénylő), *szaka* (rész, szak).

Anyanyelvünkben jártasnak a mai köznyelvtől idegen szóalakok felismerése sem jelenthet nehézséget. ΗΕΣΥΚΗΙΟΣ szójegyzéke szerint a *sakyndake* szkíta öltözék neve. Az eredeti szkíta szó – a többes számú alak maradt ránk – alighanem *zsáküngök*.

A hitvilág átalakulásával nyelvünkben, visszavonhatatlanul, eltűntek a természetihívő vallás istenségeinek nevei: *Avi*, *Babai*, *Dana*, *Érdempálya*, *Gyújtósúr*, *Hargita*, *Lég*, *Magúr*, *Szélúr*, *Tapiti*, *Tengermása*. Személy- és földrajzi nevekben (pl. Avar, Babai, Duna, Gyopár, Haragistya, Hargita, Harka, Horka, Mágor, Szél, Tapolca) többük neve vagy szógyöke, olykor ősi alakjából kivetkőztetve, fennmaradt. Népünk neve is a szkíták egyik istenségének nevéből ered.

Az ókori szkíta nyelvvel – a mondottakból következik – csak némi gyakorlás után boldogulnánk. A nyelv mindenkor ama valóságot tükrözi, amiben beszélői élnek: igényeikhez, eszközeikhez, környezetükhöz van szabva. Mindezek pedig korról korra változnak.

Először is, az elfeledett, illetve tartalmában idegenszerű kifejezések miatt nem ritkán körülírásra, magyarázatra szorulnánk. Ki ismeri például, jóllehet fővárosunk nevében ma is él, *pest* (kemence) szavunk jelentését?

Másodsorban – ezzel könnyebben megbirkóznánk – a szavak eltérő hangalakjával gyűlne meg a bajunk. *Gyűjt* igénk (lásd Goitosyros) eredeti hangalakja például lehetett *gyojt*, miként az *ing* főnév is nagy valószínűséggel *üng*, s *király* szavunké *karály*.

Mi több, alighanem más volt, bizonyára csak zamatában, a jászok nyelve, az avaroké, az uraké stb. Mindazonáltal, úgy hisszük, szkíta őseinkkel könnyebben szót értenénk, mint manysi felebarátainkkal.

A szkíták eredetmondája

Íme az esküdtek eredetéről szóló mesés történet. Nagyjából úgy adjuk elő, szkíta nyelvre visszafordítva, ahogyan HERODOTOS mintegy kétezer-ötszáz évvel ezelőtt lejegyezte. Megértése nem igényel különösebb felkészültséget, sem a szereplők neve magyarázatot.

HERODOTOS e helyen a teremtető istenséget Istennek (hite szerint Zeusz) nevezi, mi azonban, értelemszerűen, az esküdtek ősapját, Babait szerepeltetjük.

Volt egyszer egy király, s annak három fia

Élt e hajdan pusztai tájon egy Hargita (Targitaos) nevű ember. Eme Hargitának szüléi voltak Babai (Papaios), és Boristen (Borysthenes) leánya.

Hargitának volt három fia: Napocska (Leipoxais, Lipoxais, Nipoxais, Nitoxais), Árpácska (Arpoxais), és a legfiatalabb, Kalácska (Kolaxais).

Hármuk uralkodása idején aranykincsek hullottak az égből az esküdtek földjére: eke, iga, fokos és csésze. Elsőként a legidősebb látta meg a kincseket; magához vette volna őket, de az arany tűzzel lángolt, amint közeledett hozzá.

Azután a középső próbálkozott, de ugyanúgy járt. Mindketten megrémültek a lángoló aranytól. Hanem amikor a legkisebb közeledett az égből hullott kincsekhez, a láng kialudt; ő magához vette, s hazavitte az ekét, igát, fokost és csészét. Az idősebb fivérek, látván a csodát, átadták királyságukat a legfiatalabbnak.

Napocskától az ekések (aukhatai) nemzetsége származik. A középső fivértől, Árpácskától a hajcsárok (katiaroi) és harcfiak (traspies) nemzetsége. A legfiatalabbtól, Kalácskától, az uraké, kiket királyoknak (paralatai) neveznek.

Mindezek együtt, fejedelmük után, esküdötteknek (skolotoi) nevezik magukat, a hellének azonban a skythes nevet adták nekik.

Más források tanúsága

Előbbi történet egyes szereplői felbukkannak más szerzőknél is. DIODOROS SIKELIOTES munkájában *Palos* és *Napes* alighanem megfelel *Kalácska*, illetve *Napocska* személyének. PLINIUS könyvében talán az *apalaei* (apellaei, apamaei), illetve *napaei* megjelölés vonatkozik a kettőre. A nemzetségek (valójában foglalkozás szerint címzett csoportok) neveit más forrásokban *auchetae* (ekés) és *cotieri* (hajcsár), valamint *trapias*, *trapioi* (harcfi), illetve *paralocae* (királyok) stb. alakban láthatjuk. Az itt felsorakoztatott, erősen rontott szóalakokból igen nehéz, már-már lehetetlennek tűnik az eredeti értelmet kifejtteni. Siker reményében aligha kísérelheti meg bárki idegen.

Áttekintés időrendben

Uráliak

- I. e. 5000. körül – A szkíta népek elődei – uráliaknak nevezzük őket a tavábiakban – ez időben, a korai réz-kőkorban, a Déli-Urál környékének pusztáin, a Volga középső és alsó szakaszánál laktak. Alighanem e vidék volt őshazájuk: e helyen éltek az új-kőkorban, és talán már korábban is. Megkülönböztette őket más népektől, egyebek között, a sírhalmok építésének hagyománya: főembereik sírja fölé kisebb-nagyobb halmot emeltek gyeptéglából, kőből. Eme szokás – utóbb Európa stb. más népei is eltanulták – a bronzkorban teljesedett ki, töretlenül folytatódott a királyi szkíták országlásának idejéig, és még az alánok is gyakorolták.
- I. e. 5000–4500. – A szóban forgó népesség ekkor a Déli-Urál és a Kaukázus között nyújtózkodó erdős és füves pusztákon lakott: a Déli-Urál vidékén, a Volga középső és a Don alsó szakaszánál, valamint a Kaukázus északi előterében. Az uráliak ekkortájt jellemzően állattenyésztők voltak. Elsősorban állataik húásával, tejével táplálkoztak. Étrendjüket hallal, vaddal, termesztett növényekkel stb. egészítették ki.

I. e. 4500–4000. – A Volga mentén élő uráliak a kelet-európai pusztá nyugati felét is birtokba veszik. Először a Dnyeper alsó szakaszáig terjeszkedtek, azután, i. e. 4400–4200. között, megszállták a Keleti-Balkán lapályait, majd a Duna mentén vándoroltak felfelé. A Kárpát-medencébe az első uráli csoportok i. e. 4000–3600. között érkeztek. Az Alföldön, folyók mentén, vízjárta területeken foglaltak maguknak szállást.

A vándorlás útjába eső népek részben megadták magukat sorsuknak, részben elmenekültek, s mozgásba hozták az útjukba eső közösségeket. Előőrseik nagyjából a Sváb–Bajor-medencéig, illetve az Elba és az Odera felső szakaszáig jutottak. A népek költözése nyomán új eljárások, eszközök, szokások stb. honosodtak meg Délkelet- és Közép-Európában. A halomsírok építésének szokása például elterjedt Európa nyugati felében is. Legkésőbb, i. e. 3500. táján, az Ír-sziget keleti felében.

Az uráliak költözködésében alighanem a lónak is szerep jutott. Egyesek szerint Kelet-Európában ekkortájt állt az ember szolgálatába, mások szerint már i. e. 5000. körül, esetleg még korábban. Megint mások úgy gondolják, a lovat i. e. 3600. táján Közép-Ázsiában háziasították. Akár valamennyi állítás igaz lehet, vagyis a lovat különböző helyeken más és más időben fogták munkába.

I. e. 4000–3000. – A fémművesség (i. e. 3500–3000. között) elterjedt Kelet-Európában. Legkorábban (i. e. 4000–3500.) a Déli-Úrál, illetve a Volga vidékén használtak rezeset, a Kaukázus vidékén pedig valamivel később már bronzot is.

A Kaukázus északi előterében honos uráliak sírjaiban gyakorta találtak kocsit, kerekeket. E helyen, valamint Közép-Európában, illetve Mezopotámiában közel egy időben, az i. e. 4. évezred második felében tűnik fel a kerek jármű. A Kaukázus vidékén jelenik meg első ízben a szkítákra jellemző állatalakos ábrázolás. Az itt élő népesség magasabb fokú műveltségét általában idegen befolyásnak – leginkább Elő- és Kis-Ázsia bronzkori népeivel folytatott kereskedelmi stb. kapcsolatainak – tulajdonítják.

Időszámításunk előtt 3500. körül Kelet-Európából – a Fekete-tenger mellékéről, valamint a Kaukázus vidékéről – újabb uráli csoportok keltak útra. Többségük a korábbi uráli telepések utódainak sorait erősítette a Keleti-Balkánon, illetve a Kárpát-medencében. Az Alföldet i. e. 3400.

körül érték el. Kisebb csapataik, úgy tűnik, a Dardanelláknál átkeltek Kis-Ázsiába. Jelenlétükre utaló nyomokat Trója, Lykia vidékén, illetve a Közel-Keleten találtak (i. e. 34–33. század).

- I. e. 3000–2800. – Folytatódik az uráli népesség kiáramlása Kelet-Európa pusztáiról, elsősorban Délkelet-Európa irányába. A kivándorlók ez esetben a Volga, Don és Dnyeper alsó szakasza mentén élő népességet képviselik. Eme költözködés nagyobb néptömegeket megmozgatott, és hatása távolabbi területeken is megmutatkozott. Egyes uráli csoportok a Kaukázuson túli területekre és Kis-Ázsiába is eljutottak.

Az uráliak megjelenése, az általuk elindított népmozgások, leginkább azonban a korábban ismeretlen eszközök, eljárások és eszmék, lassan, de kényszerítő erővel kialakították Európa új rendjét. Megváltozott a közösségek szerkezete; maguk az uráliak is összekovácsolódtak szomszédaikkal, s utódaik távolabbi vidékekre jutottak. Jövevény elemek bukkantak fel a művészetekben, új istenségek a vallásban, miközben régiek sorsa a feledés lett. A korábbi hagyományok egy része elenyészett, helyüket mások töltötték be. Újszülött kifejezések, uráli szavak honosodtak meg Európa nyelveiben. Lenyomatuk mindmáig felismerhető, különösképpen a germán, görög, kelta, szláv stb. népek nyelvében.

- I. e. 2500–2200. – Uráliak egy csoportjának vándorútja a Nílus völgyébe vezetett.
- I. e. 2200–1800. – A kelet-európai puszták lakói birtokba veszik Közép-Ázsia fátlan területeit is. Az Urál hegység nyugati oldaláról, illetve a Volga mellékéről egyes csoportjaik elköltöznek, s az Urál, Tobol és Isim folyó vidékén telepednek le. A keletre vándorolt uráliak alkotják meg, i. e. 2000. körül, az első könnyű, küllős kerekeken gördülő kocsikat.
- I. e. 1800–1500. – Az uráli népesség szétterjed Közép-Ázsia és Dél-Szibéria pusztaságain. Birtokaikat északon a tajga, nyugaton a Déli-Urál vidéke, keleten az Altaj, Szaján és a Bajkál-tó határolja, délen pedig a Kopetdag, a Pamír és a Tien-san. Elsősorban pásztorkodásból tartják fenn magukat – lovat, marhát, juhok tenyésztenek –, illetve fémművességgel foglalkoznak. Magas fokon művelik a réz és a bronz kohását. Termékeiket pl. Baktria és Margiana, illetve Irán és Mezopotámia városállamaiban értékesítik.
- I. e. 1512. – Az urak, avagy királyi szkiták elbeszélése szerint első fejedelmük, HARGITA uralkodásának idejétől I. DARAJAVAUS, ó-perzsa uralkodó kelet-európai hadjáratáig (i. e. 512.) ezer esztendő telt el. HARGITA or-

száglásának ideje, a késői bronzkorban, nagyjából megfelel Mózes korának. A szkíták eredetmondájában HARGITA istenségektől származó ősapa. A regében szereplő személyek és csoportok, ahogyan az égből hullott eszközök is, félig-meddig jelképesek. A történet, illetve a fejedelem isteni eredete nyilvánvalóan a mesék birodalmába sorolandó. HARGITA alakja viszont alighanem valóságos.

- I. e. 1500–200. – Dél-Szibériában, illetve Belső-Ázsiában az őslakókból és az uráliakból különböző népek alakulnak ki. Nagyobb részüket, például a kínaiak által tingling névvel felruházott társulást, utóbb a hunok szövetsége fogja össze. Az i. e. 3. századtól eme szövetség népei veszik birtokba Belső-Ázsia pusztaságait. Az uráliak, kisebbségbe kerülve, nyelvet cseréltek. Hosszú ideig tartó jelenlétük azonban nem múlt el nyom nélkül. Közlebbi és távolabbi szomszédai, pl. mongolok, törökök hagyományaiban, nyelvében az uráli befolyás többé-kevésbé világosan felismerhető. Példaképpen említjük ama seregnyi, nagyjából háromszáz kifejezést, amit – nyelvészeink szerint – mi vettünk kölcsön a törököktől. Ezek jó része alkalmasint szkíta szó: ha úgy tetszik, sajátunk.
- I. e. 9–8. század – Eurázsia lovasnépeihez ez időtől rendelik a szkíta megnevezést. Írott forrásokban (i. e. 7. század) először a királyi szkíták szerepelnek, az i. e. 6. században pedig a szakák nevét is feljegyzik. A szkíta megnevezés az i. sz. 6. században kopik ki a használatból.
- I. e. 8. század – A Kárpát-medencébe kelet-európai lovas pásztorok, korainak nevezett szkíták költöznek. Jobbára kimmereknek mondják őket, e név azonban aligha sajátjuk. Ismeretlen nevű eleinket az i. e. 7–6. században újabb szkíta csoportok követték.

Eurázsiai lovas pásztorok

- I. e. 7. század – Az esküdt népek írott történelmének kezdete. Az asszírok feljegyzései nyomán ismerjük az urak, avagy királyi szkíták cselekedeteit, valamint szövetségük és néhány főemberük nevét. Ez időből maradt ránk Partukka tartomány elnevezése is: benne az avarok címét sejtethetjük. A Kárpát-medencében a korainak nevezett szkítákat e században újabb esküdt nép követte. Csapataik először az Erdélyi-medencében, valamivel később (i. e. 560. körül) az Alföld középső és északi tartományaiban, illetve az Északi-középhegység vidékén ütöttek tanyát. Felekezeteik a nevezett országrészeket nagyjából kétszáz évig uralták. Hozzájuk –

az Erdélyben letelepedett csoporthoz bizonyosan – a ragadozó (agathyrsoi, agathoursoi, agathyrsoi) címet rendelhetjük. Szkítáink az i. e. 5. század végén a kelták uralma alá kerültek, hagyományaikat, sajátos műveltségüket, s valószínűleg nyelvüket is, mindazonáltal sokáig megőrizték. Erdély lakói, úgy tűnik, kitértek a kelták elől; valószínűleg a kelet-európai pusztára költöztek.

A királyi szkíták, vélhetően a Kaszpi-tenger nyugati partja mentén, behatoltak a Kaukázuson túli területekre. Először ESARHADDON (i. e. 681–669.), asszír király idejében hallunk róluk. A jelentések asguza vagy iskuza néven említik őket. A feljegyzések szerint Aszkániában (Sakasene) – a mai Azerbajdzsán területén, a Kura folyó mellékén –, valamint az Urmia-tó környékén ütöttek tanyát.

Az asszír uralom ellen lázadó mannaiak szövetkeztek a szkítákkal, és rajtaütésekkel háborgatták a környéket. (Mannea királysága: a mai Saqqez vidéke Iránban. Egyesek szerint a város a szkítáktól örökölte nevét). ESARHADDON i. e. 679–677. között több hadjáratot indított a békétlenkedők ellen, és legyőzte őket. ISHPAKA (Aspakos), szkíta király elesett a harcokban.

Asszír források ez időben (i. e. kb. 676.) jegyzik fel Partukka nevét. Média ezen országrésze talán azonos Parthava tartománnyal, az avarok lakóhelyével.

Időszámításunk előtt 672. körül nyílt lázadás tört ki Asszíria ellen a keleti tartományokban. A pártütő médek és szövetségeseik (kimmerek, mannaiak, szkíták stb.) elszakították Médiát Asszíriától. Az asszírok egyezkedtek, megkísérelték a szkítákat a maguk oldalára állítani. Az eredményt nem ismerjük, csupán egy feljegyzés maradt ránk: tervezett házasság egy asszíriai királyleány és BARTATUA, „Iskuza ország királya” között. Feltételezések szerint az egyezés megszületett, többen azonban úgy gondolják, az ellenséges viszony megmaradt.

Az asszírok és a szkíták (valószínű) megállapodását követő időszakban utóbbiak befolyást szereztek Médiában. Elterjedtebb vélekedés szerint FRAVARTISH (i. e. 678–653.), médek királyát BARTATUA fia, MADYES (i. e. 653–625.) követte a trónon. Elődje egy Asszíria elleni ütközetben elesett, és ezt követően a szkíták ragadták magukhoz a hatalmat. HERODOTOS idevágó beszámolóját azonban egyesek megbízhatatlannak tartják, mondván, nincs összhangban a valódi eseményekkel. FRAVARTISH uralma, a kételkedők szerint, i. e. 625-ig tartott, a szkíták befolyása pedig nem ért el Média trónjáig.

ASHURBANIPAL (i. e. 668–627.), asszír király uralmának végnapjaiban – kihasználva a birodalom erejének megrendülését – a szkíták AsszírIA területén pusztítottak. Hadjárataik során (i. e. 630. körül) Palesztináig is eljutottak. JEREMIÁS próféta könyvében (4–5. rész) olvashatunk róluk: országukra Askuz néven hivatkozik (51: 27). HERODOTOS szerint Egyiptom kapujából, gazdag ajándékokkal, I. PSAMTIK fáraó (i. e. 664–610.) fordította vissza őket.

A szkíta uralmat Médiában HUVAKHSATHRA (i. e. 625–585.), méd király számolta fel. Állítólag szkíta főembereket lemészároltatva jutott trónra. Az eseményt követően, i. e. 616. körül, a szkíták rövid időre az asszírokhoz pártoltak, Ninive ostrománál (i. e. 612.) azonban ismét ellenük fordultak.

A szkíták befolyása Elő-Ázsiában AsszírIA összeomlásával (i. e. 612.), illetve a médek uralmának kiteljesedésével ért véget. A szkíták ezután, Média lakói közül sokakat magukkal ragadva, Kelet-Európa pusztáira vonultak vissza.

E helyen lehet leginkább érzékelni, milyen mértékben irányítja a valóság, érdek, divat stb. a főemberek névválasztását. ISHPAKA (Aspakos) királyi címe – lovasnak mondanánk – kétségtelenül iráni eredetű, míg BARTATUA (Partatua; Protothyés) uralkodói neve elvitathatatlanul szkíta: PÁRTÜTÖ. Utóbbi fia a MADAI nevet öltötte magára, a kétségek ellenében erősítve ezzel sejtelmünket: mégiscsak lehetett köze Mada országának trónjához.

A szkítákkal kapcsolatban gyakorta esik szó a kimmerekről (gamir; kimmerioi). Nem szkíta származású népek voltak, s nem is a szkíták elődei Kelet-Európa pusztáin, mint többen feltételezik. Egykori jelenlétük a Fekete-tengertől északra nem bizonyított. Úgy tűnik, csupán Elő- és Kis-Ázsia történelmében játszottak szerepet. Samaria eleste (i. e. 722.) után a győztes asszírok nagyszámú izraelita foglyot hurcoltak el, és telepítettek le, elsősorban AsszírIA és Urartu határvidékén, főleg Mannea Királyság területén. E vidékről jelzik elsőként (i. e. 714.) a kimmerek – bibliai gomer – mozgolódását. A szóban forgó környék volt egyszersmind az Elő-Ázsiában kalandozó szkíták egyik fészke. A szkítákról szóló első híradások nagyjából egybeesnek a kimmerek fellépésével.

A kelet-európai pusztá trák, illetve korai szkíta népeire (i. e. 8–7. század) alighanem helytelenül, talán valamilyen félreértés folytán ragasztották a kimmer nevet. Ez ügyben is, mint annyi más esetben, adatok híján csak találgatni tudunk.

Szarmaták

- I. e. 6. század – Az évszázad végén alkotó HEKATAIOS (i. e. kb. 550–476.) említ első ízben szarmata csoportot Kelet-Európából, a Don alsó folyásának környékéről, mégpedig a jászimadai (ixibatai) népet. Későbbi szerzőknél megnevezésük exomatae, iaxamatai, iazabatai, iazamatai, ixamatae, ixomatai.

Az i. e. 60–30. között alkotó DIODOROS SIKELIOTES szerint az Elő-Ázsiában kalandozó szkíták az általuk leigázott népekből (és nyilván a szövetségként megnyertekből is) sokakat magukkal ragadtak, áttelepítettek. Az egyik nagyobb csoport Médiából jutott a Don mellékére. Őket nevezték – alighanem a szkíta szuromadai kifejezés nyomán – szarmatáknak (sarmatai, sauromatai, syrmatai). Nevük nyilvánvalóan eredetükről árulkodik: névadójuk kétségkívül a madaiak földjének Syromedia tartománya (Zagrosz-hegység, a mai Hamadan városától délre-délnyugatra). A jövevények neve, úgy tűnik, átszállott az általuk lakott vidékre (Sarmatia), és egyúttal a kelet-európai pusztán tanyázó szkíta népesség összefoglaló elnevezésének alapjául is szolgált.

Az i. e. 6. századtól a történeti feljegyzésekben már rendszeresen szerepelnek különböző esküdött népek. Ők maguk ugyanakkor nemigen hagytak ránk szövegeket, jóllehet az írást ismerték és használták. Fára rótták, bőrre festették, edényeikre stb. karcolták, vészték közlendőiket. Feljegyzéseik többsége sajnos nem állott ellen az idő pusztításának. A ránk maradt, többnyire nyúl farknyi szövegek megfejtése szerfölött nehéz feladatnak ígérkezik. A próbatevőnek meg kell küzdenie többek között az ismeretlen rovásjelekkel, az írnok önkényével (szabályozás híján ki-ki saját belátása, képessége szerint betűzhette mondanivalóját) stb.

Szkíta bölcs a hellének országában

- I. e. 589. körül – Az ismeretlen görög anyától született ANAKHARSIS – a királyi szkíták GNOUROS nevű fejedelmének fia – tapasztalatszerzés okán a görögök földjére költözött. Athén városában, idegenként, polgárjogot szerzett. Elnyerte SOLON (i. e. kb. 638–558.) pártfogását, s filozófiával kezdett foglalkozni. Gyakorta említették a Hét Görög Bölcs egyikeként. Hazájába visszatérve állítólag görög szokásokat kívánt meghonosítani a szkíták körében, illetve ő maga idegen istenségnek áldozott, amiért is testvére, SAULIOS lenyilazta. ANAKHARSIS története a mesés elemektől eltekintve igaz lehet, a tudósítás hitelét a beszédes szkíta név (Nyakas) is erősíteni látszik.

Szkiták és perzsák

I. e. 540. – II. KURUS (i. e. 559–530.), perzsa király elfoglalja Baktriát és Szogdia egy részét, a Szir-darja mellékén élő pásztornépeket azonban nem tudja legyőzni. Erődrendszert épített a Szir-darja mentén.

A KURUS által építtetett erődítmények egyike – alapításának időpontja i. e. 537–532. – Kurushkatha (Kuroupolis; ma Kurkat), az Ó-Perzsa Birodalom legszélső határvárosa. A kárpát-medencei Káta helynevek (pl. Lajtakáta, Nagykáta) – jobbára a besenyőkhöz köthetők – bizonyára kapcsolatban vannak az ó-perzsa katha (erősített hely, város) szóval.

A perzsák királyának halálát négy ókori szerző négyféleképpen írja le. Három történet szerint a nagyúr csatamezőn találkozik végzetével. HERODOTOSZ beszámolója szerint KURUS a massageták ellen vívott harcok során esik el. Eme háború kapcsán jeles szkíta személyek, TOMYRIS fejedelemasszony és fia, SPARGAPISES neve is szóba kerül. Más szerzők szerint a perzsák királya a derbikék, illetve az őket támogató szkíta és indiai csapatok elleni ütközetben, illetőleg a dahák, vagyis az avarok elleni összecsapásban vész el.

TÖMÖR fejedelemasszony egyike az ókor ismertebb hőseinek. Alakját számos művészi alkotás örökíti meg, több állatfaj viseli nevét – elsősorban lepkék (pl. *Euchloe tomyris*) –, és még kisbolygót is neveztek el róla. Korunk divatja szerint egyszer-másszor vashölgy címmel illetik, ráhibázva ezzel nevének értelmére. *Tömör* szavunk (lásd Dömörkapu) egykor *vas* jelentésben is használatban volt.

I. e. 521. – Amikor I. DARAJAVAUS (i. e. 522–486.), perzsa király trónra ült, a KURUS által leigázott tartományok – többek között Mada (Media), Varkana (Hyrkania), Parthava (Parthia), Margush (Margiana) és Saka – fellázadtak a perzsa uralom ellen. A király apja, VISHTASPA volt ez időben Parthava és Varkana kormányzója. Míg DARAJAVAUS a babilóniai pártütőkkel hadakozott (i. e. 522.), addig VISHTASPA (i. e. 521-ben) úrrá lett a médiával szövetséges parthavai felkelőkön. Parthava ez időben viszonylag kicsiny terület, keskeny sáv volt a Kopet-dag előterében, Varkana és Margus országrész között.

I. e. 519. – I. DARAJAVAUS, perzsa király legyőzi a hegyes fővegű szakáknak nevezett lázadó szkitákat. Az elfogott vezérek egyike, neve SKUKHA (Esküdt), látható a bisotuni sziklafelirat domborművén. Eme felirat a legkorábbi forrás, amely feljegyzi a szaka nevet.

A leigázott szkíták – belső ügyeikben félig-meddig önállóak – Perzsia hűbéres szövetségesei voltak. Csapataik a perzsák seregében is szolgáltak. Szkíta lovasság állomásozott például az egyiptomi Memphisben, és szkíta harcosok is küzdöttek Marathonnál (i. e. 490.), Plataianál (i. e. 479.).

I. e. 5. század – A daháknak nevezett szkítákat először I. KHSARARSA (i. e. 486–465.), perzsa király daiva-feliratai említik.

STRABON három daha törzset sorol fel: aparnoi, xanthioi, pissouroi. Az avarok (aparnoi, parnoi) sorsát nagy vonalakban ismerjük, a másik két felekezetet nem tudjuk biztonsággal azonosítani. Furcsamód, nevüknek jó görög párhuzamai vannak: xanthos (sárga), pissa (szurok), ouros (árok, mezsgye; hegy; őr). STRABON egy másik helyen ekképpen ír: a daha parni a Maetis (Azovi-tenger; e helyen esetleg az Aral-tó) fölött lakó dahák – xandii vagy parii – közül kivált törzs volt. Állításait, úgy tűnik, nemigen lehet egymással összehangolni, sem más források segédletével értelmezni. A xandii, xanthioi név valamelyest a jászik megszólítására emlékeztet, a parii, pissouroi – határozottabban – az avarokéra. Hiába azonban minden ügyekezett, a kérdés megoldását a találgatás sem viszi előbbre.

A daha név jelentését nem sikerült a magyarból levezetni. Iráni nyelvek szakértői többek között az *ember*, *férfi* szóban keresik értelmét. Talán meg lehet kockáztatni a feltételezést: az avarokra a perzsák aggatták e nevet.

A daha név többek szerint kapcsolatban lehet az avarok egykori – feltételezett – lakóhelyének folyójával, illetve ókori elnevezésével (Daix; ma Urál). A nevek felületes hasonlósága, illetve STRABON fentebb idézett állítása nem szolgál ez ügyben bizonyossággal.

Királyi szkíták

I. e. 512. – I. DARAJAV AUS seregével átkel Kis-Ázsián, a Hellespontoson (Boszporusz), valamint az Al-Dunán, és a királyi szkíták földjén vezet – lényegét tekintve sikertelen – hadjáratot.

I. e. 510. körül – Szkíta követség próbál katonai szövetségest szerezni KLEOMENES (i. e. kb. 520–490.), spártai király személyében a perzsák ellen. Nagyjából ugyanezen időben, az i. e. 6. és 5. század fordulóján, szkíta harcosokat fogadnak fel szolgálatra az athéni városi rendfenntartó alakulatok.

I. e. 507. körül – A szarmaták a királyi szkíták oldalán vesznek részt a perzsák elleni háborúban.

- I. e. 450. körül – HERODOTOS Olbia, görög gyarmatváros vidékére látogat, s ez után írja meg *Historiai* című művét.
- I. e. 340. körül – ATEAS (i. e. kb. 429–339.), szkíta király – neve ATAIAS, ATEIA, ATEUS és ATHEAS alakban is fennmaradt – az i. e. 340-es években egyesíti az Al-Duna és a Maiotis (Azovi-tenger) közötti pusztán tanyázó szkíták erejét. A Balkán-félszigeten foglal népének földeket, s emiatt szembekerül a macedón görögökkel. A kisebb-nagyobb összeütközések végül háborúhoz vezetnek. II. PHILIPPOS (i. e. 359–336.), macedón király i. e. 342-ben hadjáratot indít a Balkánon tanyázó szkíták ellen. Trákiában elfoglalja Eumolpia városát, és saját nevével ruhazza fel (Philippopolis; ma Plovdiv). A görög és a szkíta sereg i. e. 339-ben összecsapott a mai Dobrudzsa lapályán. A kilencven éves ATEAS elesett. Ellenség kezére került a szkíta tábor: asszonyok, gyerekek, jószágok. A vereség következményeként a szkíták ereje megtört. A kelták, úgy tűnik, kiszorították őket a Balkán jó részéből. Vezető szerepüket utóbb a kelet-európai puszta nyugati felén is elvesztették. Helyüket testvérnép – a szarmatáknak nevezett alánok – foglalták el. A királyi szkíták népessége ezután két, félig-meddig különálló tartományban tömörült: az egyik a Krím-félsziget északi fele, a másik a Déli-Bug és a Dnyeszter alsó szakaszának környéke. Kisebb birodalmuk – Mikra Scythia, Kis-Szkítia – neve utóbb a mai Dobrudzsa területére szállott át.

A királyi szkítákat illető neveket csokorba gyűjtve kitűnik, különböző csoportjaik megnevezése – jórészt görögül – valójában nem törzseket jelöl: *alazones* (vándorló pásztorok), *aroteres* (szántóvetők), *kallipidae* (talán szép lovúak), *georgoi* (földművesek) és – a fejedelmi udvar – *basileioi* (királyiak). A királyi szkítákról (nevük „görögül” urogi) tudjuk: rokonaiknál többre tartották magukat, nevezetteket szolgálóknak tekintették, következésképpen nevük – urak – szkíta eredete hihető. A szép lovúaknak nevezett görögös szkíták alighanem lótenyésztők, a királyi ménes csikósai lehettek.

A királyi szkíták népének neve *urak*. *Esküdtek* (Skythes, Skythoi), vagy másképpen *Esküdöttek* (Skolotoi) a szövetségük megnevezése, miképpen já-sziké a *Más Esküdtek* (Massagetai), illetve *Alánok* (Alanoi).

Görögök Közép-Ázsiában

- I. e. 331. – III. ALEXANDROS (i. e. 336–323.), macedón király megsemmisítő vere-séget mér az ó-perzsa haderőre Gaugamela (ma Arbil) mellett. Elfoglalja Ba-bilont, Sousát, kifosztja és felgyűjtja Persepolist. III. DARAJAVAVUS (i. e. 336–

330.), perzsa király seregében szkíták, köztük dahák (avarok) is részt vettek a csatában. Az Ó-Perzsa Birodalom bukása után a dahák ALEXANDROS seregeihez csatlakoztak, és jelentős szerepet játszottak indiai hadjárataiban, illetve Punjab meghódításában.

- I. e. 329. – III. ALEXANDROS seregével eléri Közép-Ázsiát. Kiterjeszti birodalmának határait Baktria, Szogdia és a Fergánai-medence vidékéig. Harcol a szkítákkal is, és bár kisebb csatákban győzelmet arat, a Szir-darja mellékén élő népeket nem tudja iga alá hajtani.

Szirákok

- I. e. 310–309. – I. PAIRISADES (i. e. 349–311.), boszporoszi király fiai – II. SATYROS (i. e. 311–310.), PRYTANIS (i. e. 310.) és EUMELOS (i. e. 310–304.) – között belháború tört ki. EUMELOS szövetezett a szomszédos lovasnépekkel, jelentős erőket gyűjtött össze, és harcba szállott SATYROS ellen a hatalomért. A szirákok (sirakoi) – fejedelmük, ARIPHARNES vezetésével – részt vettek az örökösödési háborúban, és csatát vesztek a Thates (a Kubány mellékfolyója) mentén.

A szirákok nevére történetesen lehet találni kifogástalan párhuzamot a magyarban: *cirák* (csíra, ivadék, sarj). E szó ma már csak hely- és személynevekben (pl. Czirák, Czirják), illetve *csirág* alakban él. Utóbbi is lassan feledésbe merül, jelentésének köre csupán a nyúlárnyék, avagy spárga (*Asparagus officinalis*) föld alatti, fehéres színű hajtásainak megnevezését foglalja magában.

Parthusok

- I. e. 250. körül – I. DIODOTOS (i. e. kb. 255–239.), seleukida helytartó fellázad II. ANTIOKHOS (i. e. 261–246.) uralkodó ellen, és megalapítja a független, Baktriane és Szogdiane országrészt is magában foglaló Görög Baktria Királyságot, amely i. e. 130-ig állott fenn. Az elszakadás időpontja erősen vitatott, legtöbbször azonban az i. e. 250. év mellett érvelnek.
- I. e. 247. – A Parthia vidékén tanyázó szkíták, név szerint az avarok, kivonni igyekeznek magukat a Seleukida Birodalom fennhatósága alól. A lázadók TIRDADOT választják vezetőjüknek. Ezen időpont az Arsakida időszámítás első éve. TIRDAD, avagy görögösen TIRIDATES később I. ARSAKES (i. e. 247–211.) néven uralkodik. Az avarok – őket STRABON egyszer a dahákkal azonosítja, másszor a dahák (aparnoi, xanthioi, pissouroi) egyik felekezetének ne-

vezi – ez időben az Ochus folyó (ma Tejen) mellékén, a Kopet-dag előterében laktak. Meglehetősen biztonsággal állíthatjuk: a görög ferdítésben *aparnoi*, *parnoi* stb. névvel illetett nép az avar: az i. sz. 6. században a Kárpát-medencébe költözik, s ott államot alapít.

Az *avar* szó manapság a talajon felhalmozódott, előregedett növényi részek tömegét jelenti. Gyöke az *ó* (ősi, őszöreg) szavunk. Képzett alakjaiban, a kiejtést megkönnyítendő, többnyire *av*, *ós* lesz belőle (avas, avi, avított, avult, ósdi). Az *-ar* pedig képző, mely a főből főnevet, melléknevet alkot. Az *avar* szó ilyenformán *ó*, *ősi* szavunk társneve. Következésképpen az *avar* – értelem szerint – *ónép*, *ősnép*. Elsőképpen jelenti azonban az *avar* név *Avi*, Föld Ősanya tisztelőit.

- I. e. 245. körül – ANDRAGORAS (i. e. 245–238.), seleukida helytartó elszakítja az általa kormányzott Parthia (Parthava) tartományt a Seleukida Birodalomtól.
- I. e. 238. – Az avarok megszerzik Parthia és Astauene tartomány (valószínűleg a mai Quchan környéke) irányítását, megvetik a Parthus Birodalom alapjait. Röviddel ezután (i. e. 230. körül) Hyrkania tartományt is meghódítják.
- I. e. 231. – II. SELEUKOS KALLINIKOS (i. e. 246–225.), seleukida uralkodó hadjáratot indít az avarok ellen, de TIRDAH serege legyőzi. TIRDAH – uralkodói nevén I. ARSAKES – ez időtől fogva Parthia királya, uralkodásának kezdetét azonban i. e. 247-től számítja. A parthusok uralma nagyjából 470 éven át (i. sz. 224-ig) tartott. Hosszabb ideig, mint bármely más uralmi időszak Irán történelmében.
- I. e. 230. körül – I. ARSAKES kitér II. SELEUKOS KALLINIKOS támadása elől. Az apasiaka (abioi, apasiakai, pausikoi) szkítáknál keres menedéket. Az apasiakák kétség nélkül azonosak az avarokkal.
- I. e. 209. – III. ANTIOKHOS (i. e. 223–187.), seleukida uralkodó hadjáratot indít a parthusok ellen. Elfoglalja a fővárost, Hekatompylost, és Hyrkaniáig nyomul előre. II. ARSAKES (i. e. 211–185.), parthus király menedéket keres szkíta testvéreinél, majd békét köt. Parthia egy időre névlegesen a seleukidák hűbéresévé lesz.
- I. e. 167. I. MITHRIDATES (i. e. 167–132.), parthus király hódításokba kezd. Megtámadja I. EUKRATIDES (i. e. kb. 171–145.), görög baktriai király birtokait. Aria (ma Herat) városa i. e. 167-ben elesik. A parthusok i. e. 160–155. között megszereznek két görög tartományt: Turiua (véltetően Tapuria), Aspionos (talán Traxiana).

A parthusok birodalma

A parthusok története a szkíta történelemnek csupán oldalhajtása. Az avarok – jóllehet fiaik szolgálhattak a parthus seregben, és talán többen letelepedtek Parthiában – folytatták korábbi életmódjukat. Időről időre menedéket nyújtottak a parthus fejedelmeknek (pl. I. ARSAKES, II. ARSAKES, II. TIRIDATES, III. ARTABANOS), illetve katonai támogatással segítették törekvéseiket. Parthia pedig védőszárnyait terjesztette följük. Míg fennállott a birodalom, az avarok viszonylagos békében éltek, jószerével csak a parthus uralkodók csatározásaival kapcsolatban, segéderő minőségükben hallunk róluk.

A Parthus Birodalom, hatalmának csúcspontján, az i. e. 1. században, az Eufrátesztől az Indus völgyéig, illetve az Amu-darjától az Indiai-óceánig terjeszkedett. Tartományai, hét szövetséges nemesi család uralma alatt, csupán laza függő viszonyban voltak egymással, illetve a központi hatalommal. A SUREN-ház, legbefolyásosabb a nemesi családok közül, i. e. 20. körül Sakasztan területén önálló, szövetséges birodalmat szervezett, valószínűleg a szakaurak támogatásával.

Többen úgy gondolják, Parthava (Parthia) megnevezése *pártos* szavunkban gyökerezik. Megerősíteni látszik eme vélekedést IUSTINUS magyarázata: „... szkíta nyelven a száműzöttek neve »parthusok«”. Ez esetben a hasonlóság csupán a véletlen játéka. Valószínű ellenben az *avar* (aparnoi, parnoi) és a *Parthava* (Parthyene), illetve az asszír forrásokban (i. e. kb. 676.) felbukkanó *Partukka* elnevezés kapcsolata. Apauarktikene (Apavortene, Artakana, Parautikene) – ókori források szerint az avarok birtoka – nagyjából ugyanaz a terület, mint az ősi Parthava.

Az ARSAK név és *ország* szavunk hasonlósága szintúgy véletlen. A parthus uralkodók, külsőségeikben, alattvalóik szokásaihoz kívántak alkalmazkodni: az ó-perzsa királyoktól kölcsönzött nevekkal – I. ARTAKHSAJA, például, trónra lépése előtt az ARSAK nevet viselte –, a pénzérméiken megjelent hatalmi jelvényekkel stb. Mi több, mesék kódéba burkolták családfájukat, származásukat – gyaníthatóan alap nélkül – az ó-perzsa uralkodóházig vezették vissza.

Az Arsakidák családja – a királyi ház alapítójának nevét viselte hivatalosan minden parthus uralkodó utód – több királyt adott Armeniának (i. sz. 54–428.), ezen kívül Kaukázusi Albániának és Kaukázusi Ibériának is volt e házból való feje.

TIRDAD, avar fejedelem, a parthusok első királya, uralkodói nevén I. ARSAKES után leszármazottai ültek Parthia trónjára. Először II. ARSAKES (i. e. 211–185.), majd PHRIAPATIOS (i. e. 185–170.), valamint I. PHRAATES (i. e. 170–167.). Tetteikről viszonylag keveset tudunk. Valamennyien, legalábbis névlegesen, a Seleukidák hűbéreseként kormányoztak. PHRAATES már nem tartotta magát a korábban kikötött békefeltételekhez, hűbérurai pedig nem avatkoztak ügyeibe.

I. MITHRIDATES (i. e. 167–132.) uralma alatt Parthia a nagyhatalmak sorába emelkedett. A parthusok első hadjáratait I. EUKRATIDES, illetve Görög Baktria ellen vezette. Célja keleti határainak biztosítása, illetve a korábban elveszített területek visszaszerzése. Elvette a görögöktől Aria városát (i. e. 167.), Tapuria és Traxiana tartományt (i. e. 160–155.). Azután Médiát hódította meg i. e. 148. második felében. Egy ékirásos szöveg bizonyága szerint i. e. 141. októberében már a babilóniai Uruk városát is birtokolta. Ezt megelőzően királlyá koronázták Seleukeia városában. Miközben ő maga visszatért Hyrkaniába – vélhetően a jüecsék, a szakaurak vagy a görögök ellen hadakozott –, hadvezérei leigázták Elymais és Kharakene királyságát, és elfoglalták Sousát (i. e. 140–138.). Időszámításunk előtt 140-ben a Mezopotámia visszaszerzéséért küzdő II. DEMETRIOS, seleukida uralkodót, kezdeti sikerei után, legyőzte és foglyul ejtette. Kevéssel halála előtt (i. e. 139–138.) MITHRIDATES Elymais királyságát is meghódította. Hatalmának biztosítása után királyi lakhelyet létesített Ekbatana, Ktesiphon és Seleukeia székhelyen, és várost is alapított: Mithradatkirt (Nisa, Parthaunisa; a mai Asgabat vidéke), hagyomány szerint az Arsakidák temetkező helye. Uralkodása idején a parthusok birtokai az Indus völgyéig terjedtek.

Fia és utóda, II. PHRAATES (i. e. 132–127.) a seleukida uralkodó hadait győzte le. VII. ANTIOKHOS (i. e. 138–129.) visszahódította Babilóniát és Médiát (i. e. 130.), a helyőrségi városok lakossága azonban fellázadt, és szövetkezett a parthusokkal. A görögök megsemmisítő vereséget szenvedtek, ANTIOKHOS is elesett. Ez időtől fogva a Seleukida Királyság többé nem fenyegette Parthiát. Közben, i. e. 133–129. között, a jüecsék által az Ili folyó völgyéből elűzött, majd Baktriából is kiszorított szakaurak derékhada elérte Parthia határait. A menekülők Mezopotámia, illetve Drangiana felé vették útjukat. A helyzet rendezése II. PHRAATES életébe került. Utóda, I. ARTABANOS (i. e. 127–126.) szintén csatateren esett el, a jüecsék elleni harcok során.

HYSPAOSINES (i. e. kb. 127–124.), a mezopotámiai Kharakene királyság uralkodója, kihasználva a zavaros helyzetet, ez idő tájt szakított ki magának a Parthusok birtokaiból, Mezopotámiából és Perzsiából, egy jókora részt.

Az Ókori Kelet egyik legnagyobb uralkodójaként számon tartott II. MITHRIDATES (i. e. 121–91.) – uralma idején érte el Parthia legnagyobb kiterjedését – összekovácsolta a megrendült birodalmat. Először legyőzte HYSPAOSINES királyt (i. e. 121.), azután az észak-mezopotámiai városállamokat – Adiabene, Gordyene és Osrhoene – rohanta le, míg elérte Doura Europos városát i. e. 113-ban. Hadakozott I. ARTAVASDES (i. e. 160–115.), armeniai királlyal, és birodalmának keleti feléből foglalt el területeket. Foglyul ejtette ARTAVASDES fiát – II. TIGRANES (i. e. 95–55.) –, később azonban Armenia trónjára ültette, s ezért cserébe Atropatene földjén nyert birtokot. A két ország a továbbiakban szinte állandó kapcsolatban állt egymással, viszonyuk azonban nem mindig volt barátságos. Armenia a későbbiekben Parthia és Róma szüntelen viszálykodásának tárgya lett.

MITHRIDATES, bizonyára nem kis erőfeszítéssel, rendet teremtett birodalmának keleti végein is. Lecsendesítette, Drangiana tartományban letelepítette, ellenőrzése alá vonta a szakaurakat. Parthiát az avarok testvérnépének részéről nem fenyegette többé veszedelem.

Uralkodásának történetében békésebb események is akadtak. Időszámításunk előtt kb. 115-ben kereste fel HAN VUTI (i. e. 141–87.), kínai császár követsége: megállapodásra jutottak a később Selyemút néven ismert kereskedelmi útvonal megnyitása ügyében. Rómával is sor került megbeszélésre, i. e. 96-ban. Valószínűleg ezen a találkozón jelölték ki határként az Eufráteszt a két birodalom között. A Kínával és Rómával folytatott tárgyalások is bizonyítják: Parthia ez időre világhatalmi tényezővé lett.

Uralmának végén ellenlábasai támadtak I. GOTARZES (i. e. 91–87.) és III. ARTABANOS (i. e. 91–77.) személyében, ami Parthia belső zavarait jelzi. A részleteket nem ismerjük. Valószínűleg a befolyásában megerősödött nemeség nem tudott egyezsége jutni az uralkodó kérdésében.

A MITHRIDATES halála utáni kusza helyzetet kihasználva Armenia visszaszerezte korábban átengedett birtokait (Atropatene), és hozzá még Parthia keleti területeiből is lehasított egy szeletet. A következő emberöltőnyi időben királyok sora váltotta egymást Parthia trónján. Nevüknél, ha egyáltalán ismert, többet nemigen tudunk róluk. Nem egyszer egy időben két király is uralkodott, s egymást érték a gyilkosságok. Ez időtől fogva sza-

kadatlan ismétlődtek a bajok, a trón körüli csatározások. Közben a szakurak meglehetősen önállóságra tettek szert, pl. saját pénzt vertek, és beavatkoztak Parthia belügyeibe is.

II. ORODES (i. e. 57–38.), illetve hadvezére, SUREN (i. e. 84–53.) nem kevesebb szerencsével, mint tehetséggel, legyőzte CRASSUS (i. e. kb. 115–53.), római hadvezér számban jelentősebb seregét. Rómát voltaképpen hadvezérének becsvágya sodorta háborúba, s bajba. Ez időben nyugaton keveset tudtak a parthusokról és hadaikról, felkészületlenül érte őket hadviselésük módja. Időszámításunk előtt 53. május elején CRASSUS és katonái csapdába estek Carrhae (ma Harran) mellett. A római sereg mintegy fele, több tízezer ember – köztük a hadvezér és fia – elpusztult, kb. 10 000 harcos fogságba esett, és nagyjából ugyanennyien tudtak csak elmenekülni. A győzelemnek nagy visszhangja támadt a keleti népek között, az erőviszonyokon azonban nem változtatott; Parthia nem szerzett területeket. ORODES, hatalmát féltve, győztes hadvezérét kivégeztette.

Ezután a parthusok – az i. e. 40. esztendőben – Szíriát és Kis-Ázsiát fenyegették. Hadaikat I. PAKOROS (i. e. 50–38.), ORODES fia, és a római származású QUINTUS LABIENUS vezette. Kezdetben a parthusok hadműveleteit siker koronázta: LABIENUS meghódította Kis-Ázsia jó részét, míg PAKOROS megszállta Szíriát és Palesztinát. Róma i. e. 39-ben ellentámadást indított, legyőzte először LABIENUST, majd PAKOROST. Mindkettő életével fizetett balul sikerült vállalkozásáért.

ORODES – PAKOROS halála után – legidősebb fiát jelölte utódjának. A hatalmára féltékeny IV. PHRAATES (i. e. 38–2.) leölette nemcsak apját és testvéreit, hanem saját fiát is. Üldözte főembereit, s nem egy közülük emiatt hátat fordított Parthiának. Róma ez idő tájt kezdeményezett újabb katonai vállalkozást a Parthus Birodalom ellen. MARCUS ANTONIUS hadvezér (i. e. 83–30.) százezer harcossal vonult Armenián keresztül Médiába az i. e. 36. esztendőben. A parthusok megtámadták a római hátvédet, tönkretették az ostromgépeket. Végül ANTONIUS kénytelen volt meghátrálni – veszteségeit huszonegyezer emberre becsülik –, ráadásul a meghódított területeket sem tarthatta meg.

Parthiát röviddel ezután (i. e. 31–25.) polgárháború dúlta. Először a lázadó II. TIRIDATES (i. e. 30–25.) került trónra, valószínűleg az elégedetlen, bosszúszomjas főemberek támogatásával, ámbar alighanem Róma is szerepet

játszott az ügyben mint bujtogató. PHRAATES ugyan a szkíták segítségével megerősítette trónját, nem sokkal később azonban újabb vetélytársra akadt v. MITHRIDATES (i. e. 12–9.) személyében.

AUGUSTUS (i. e. 27–i. sz. 14.), római császár i. e. 20-ban Armenia, illetve II. ARTAXIAS (i. e. 34–20.) király ellen küldött hadsereget. A háborús fenyegetés rábírta a parthus uralkodót az egyezkedésre. Róma elismerte az eufráteszi határt, míg PHRAATES kiszolgáltatta a rómaiaktól korábban zsákmányolt hadi jelvényeket és foglyokat, s elfogadta Róma fennhatóságát Armeniában. AUGUSTUS ajándékként itáliai rabszolgányt küldött a parthus királynak. MUSA fiat szült, s hamarosan megszabadult a trón várományosaitól: PHRAATES kezesként küldte idősebb fiait Rómába. Közben újabb vita támadt Parthia és Róma között Armenia ügyében. A helyzet ismét háborúval fenyegetett, és a parthusok most is a megegyezés mellett döntöttek: i. sz. 1-ben megerősítették Rómát jogaiban. MUSA egy évre rá megmérgezte a parthus királyt, és maga ült – fia, v. PHRAATES (i. e. 2–i. sz. 4.) társaságában – a trónra.

Nem sokkal beiktatása után a parthusok fellázadtak v. PHRAATES ellen, és letették tisztségéből. A koronát ezt követően III. ORODES (i. sz. 4–6.) viselte, őt azonban, példátlan kegyetlensége miatt, a főemberek hamarosan eltették láb alól.

A parthus nemesek most Rómához folyamodtak: küldene ARSAKES házából való uralkodót. AUGUSTUS császár IV. PHRAATES fiai közül a legidősebbet – I. VONONES (i. sz. 8–12.) – választotta. Ő azonban nem érezte jól magát szerepében, megvetette, a rómaiak szolgájának tekintette a parthus főembereket, s azoknak sem tetszett uralkodójuk. Elpuhultnak tartották, s elégedetlenek voltak szigorú költségvetési elveivel. A nemesség egy része ellenjelöltet állított III. ARTABANOS (i. sz. 10–40.) személyében. Az új király szintén az Arsakidák házából származott, ifjúságát az avarok körében töltötte, később pedig Atropatene királyaként szolgált. A trónra segítése körül folyó harc váltakozó szerencsével folyt. Először VONONES győzött, végül ARTABANOS pártja diadalmaskodott, elfoglalván a parthus fővárost, Ktesiphont. VONONES i. sz. 12. körül visszavonult Armeniába, ahol rövid időre, római jóváhagyással, elfoglalta a megüresedett trónt. Amikor azonban ARTABANOS katonai fellépéssel fenyegetett, követelte leváltását, a rómaiak visszavonták támogatását. A vitát újabb szerződés zárta le; Róma pártfogásával III. ARTAXIAS (i. sz. 18–35.) ült Armenia trónjára.

ARTAXIAS örökös nélkül halt meg, és ARTABANOS saját fiát, a legidősebbet kívánta helyére ültetni. Ellenzéke közben Rómával tárgyalt új uralkodó ügyében. TIBERIUS császár (i. sz. 14–37.) végül IV. PHARAATES unokáját, III. TIRIDATEST (i. sz. 35–36.) küldte a parthus uraknak, Armenia trónjára ellenben saját emberét, Kaukázusi Ibéria uralkodójának testvérét ültette. Az ibériai hadak megütköztek a parthusokkal, és legyőzték seregeiket. A harcokban az őrsők és a szirákok is részt vettek. Előbbiek a parthusok mellett, utóbbiak a Róma által támogatott kaukázusiak oldalán. TIRIDATES nem sokáig ült trónján. A parthusok elűzték; gyávának tartották, Róma hűbéresének tekintették. ARTABANOS, jelentős avar segéderők kíséretében, a parthusok egy részének akarata szerint, visszatért Hyrkaniából. Újabb háborúhoz nem volt elég ereje, ezért i. sz. 37. tavaszán elfogadta Róma feltételeit: nem avatkozhat Armenia ügyeibe. Uralkodásának utolsó éveit bonyodalmak sora jellemezte. Seleukeia urai (i. sz. 36–42.) fellázadtak; főemberei letették tisztességéből, s egyik nevelt fiát, KINNAMOST (i. sz. 37.) ültették helyébe; visszavonult, majd becsületét helyreállították, s újra trónra került.

Halála után leszármazottai osztozkodtak Parthia trónján: fogadott fia, II. GOTARZES (i. sz. 40–51.) és fia, I. VARDANES (i. sz. 40–46.). Ők ketten szünet nélkül hadakoztak egymással. VARDANES, kezdetben a hatalom birtosa, Seleukeia városát megadásra készítette i. sz. 43-ban. Majd GOTARZES által elűzetvén valószínűleg a jüecséknél lelt menedékre. Amint újra hatalomra került, vetélytársa, illetve az őt támogató avarok ellen fordult. Hamarosan azonban elérte végzete: vadászat közben megölték, és újra GOTARZES lett a király.

Megeléglően GOTARZES kegyetlenkedéseit, fényűző életmódját, az ellenzéki főurak Rómához fordultak új uralkodó ügyében. VI. MITHRIDATES (i. sz. 49–50.) bemutatkozása szerencsétlenül sikeredett, Kurdisztánban csatát veszített. A győztes GOTARZES nem sokkal ezután meghalt.

I. VOLOGASES (i. sz. 51–77.) uralkodása kezdetén – felrúgva a Rómával korábban megkötött szerződést – megszállta Armeniát (i. sz. 52.), kinevezte testvérét, TIRIDATEST királlyá (i. sz. 53.). Évekig tartó háborúskodás kezdődött (i. sz. 58–63.). Róma eleinte sikereket aratott, végül azonban tárgyalni kényszerült. Az új szerződés szerint Armeniát Parthia birtokának, egyúttal azonban római hűbéresnek ismerték el. Időszámításunk szerint 66-ban TIRIDATES Rómába utazott, ahol népünnepély keretében megkapta Armenia koronáját NERO császár (i. sz. 54–68.) kezéből. Parthia és Róma ezután békében

élt egymással néhány évtizedig. VESPASIANUS (i. sz. 69–79.), római császár idejében az alánok (i. sz. 73-ban) feldúlták Atropatene és Armenia királyságát. TIRIDATES és testvére (a későbbi II. PAKOROS) több alkalommal megütközött velük. VOLOGASES hiába kérte Róma segítségét. Az alánok, zsákmánnyal megrakottan, hamarosan visszavonultak.

II. PAKOROS (i. sz. 77–115.) követséget küldött Kínába i. sz. 101-ben. A kínaiak Parthia nevét Anhszi alakban jegyezték fel.

Időszámításunk szerint 113-ban a rómaiak bevonultak Armeniába, megölték PARTHAMASIRIS királyt, akit I. OSROES (i. sz. 90–130.), parthus uralkodó segített trónra. TRAIANUS császár (i. sz. 98–117.) seregei azután sorra meghódították Babilonia és Seleukeia városait (i. sz. 115. végére), és nem sokkal később a parthus fővárost, Ktesiphont is. Mezopotámia urai ellenálltak, a rómaiak azonban egészen a Perzsa-öbölig meneteltek, és legyőzték őket. Ráadásul még Sousa városát is elfoglalták. TRAIANUS halála, és a rómaiak kivonulása után visszatértek a békésebb idők. Róma lemondott hódításairól, az Eufráteszt ismerte el határként. Mindeközben Parthiában a szemben álló pártok és királyok csatározása időről időre fellángolt.

III. VOLOGASES (i. sz. 105–148.) küzdött pártos főuraival, ellenlábasával (IV. MITHRIDATES: i. sz. 115–145.), azután az alánokkal. Utóbbiak i. sz. 134–136-ban – Kaukázusi Ibéria uralkodójának támogatásával – újra betörték Parthia területére, és a szomszédos római tartományokat is pusztították: lerohanták Kaukázusi Albániát, Médiát, Armeniát, és eljutottak egészen Kappadokiáig. Egyesek feltételezik, VOLOGASES ajándékokkal bírta rá őket a visszavonulásra. A rómaiak is, ANTONINUS PIUS császár (i. sz. 138–161.) vezérlete alatt, mozgolódtak, új királyt ültettek Armenia trónjára i. sz. 144-ben. A parthusok e lépést egyelőre válasz nélkül hagyták.

IV. VOLOGASES (i. sz. 148–191.) egyesítette a IV. MITHRIDATES és III. VOLOGASES által kettéosztott birodalmat. Visszafoglalta Kharakene Királyságot, mely TRAIANUS betörése nyomán vált korábban függetlenné. Rómával vitába keveredett, i. sz. 155. körül, Armenia birtoklása okán. Később, ANTONINUS PIUS halála után, i. sz. 162–166-ban, megtámadta a Római Birodalmat. A háború a parthusok számára ígéretesen kezdődött: elfoglalták Armeniát, királyi székébe saját jelöltjüket ültették, azután bevonultak Szíriába. A rómaiak hamarosan összeszedték magukat, ellentámadást indítottak (i. sz. 163.), visszatették pártfogoltjukat Armenia trónjára, és megszállták Parthiát. A parthusokat i. sz. 164-ben Szíria feladására kényszerítették, és Mezopotámiát fe-

nyegték. Seleukeia városát feldúlták, Ktesiphon palotáját kirabolták és porig égették az i. sz. 165. esztendőben. Közben járvány tört ki, és Róma kénytelen volt, súlyos veszteségek árán, visszavonni csapatait i. sz. 166. tavaszán. VOLOGASES békét kötött, Osrhoene királyságáról azonban le kellett mondania Róma javára.

V. VOLOGASES (i. sz. 191–208.) PESCENNIUS NIGER (i. sz. 193–194.), római trónkövetelőt támogatta, ezért SEPTIMIUS SEVERUS (i. sz. 193–211.), római császárral háborúba keveredett i. sz. 195-ben, és néhány év múlva, i. sz. 199-ben Ktesiphonból menekülnie kellett. Mezopotámia északi felét a Khaboras (ma Nahr al Khabur) folyóig elvesztette. A rómaiak hatalmas zsákmánnyal tértek haza. Parthia ereje megrendült; hűbéres királyai olykor ellene szegültek a központi hatalomnak.

Apja halála után VI. VOLOGASES (i. sz. 208–228.) ült Parthia trónjára, lázadó testvéröccse azonban hamarosan levetette onnan. V. ARTABANOS (i. sz. 213–224.) – a negyvenkilencedik Arsakida uralkodó, Parthia királyi székén az utolsó – elvette tőle a birodalom jó részét. Róma, a parthus trón birtoklása okán kitört testvérháborút kihasználva, hódításokba kezdett keleten, i. sz. 216-ban. Seregei Arbeláig, Adiabene fővárosáig jutottak, döntő győzelmet azonban nem értek el. A parthusok i. sz. 217. áprilisában nagy erővel vonultak a rómaiak ellen. MACRINUS császártól (i. sz. 217–218.) seregeinek visszavonását követelték, valamint kárpótlást az okozott károkért. Egyezség nem született, a háború folytatódott, és végül a rómaiakat legyőzték i. sz. 217-ben Nisibis (ma Nusaybin) mellett. Béke fejében Róma lemondott a megszerzett területekről, visszaadta a zsákmányt, és ráadásul hatalmas kártérítést fizetett.

Ez idő tájt, i. sz. 220. körül, kezdett hódításokba a lázadó I. ARDASHIR (i. sz. 224–242.), hűbéres uralkodó – a Sassanidák uralkodócsaládjának alapítója – Persis és Carmania területén. Az ellene küldött sereget legyőzte, majd Hormuzdagan (a mai Golpayegan vidéke) mellett megütközött V. ARTABANOS hadaival. A döntő csatában (i. sz. 224. április 28.) a parthus sereg megsemmisítő vereséget szenvedett, ARTABANOS is elesett. Az Arsakidák királyi házának országlása nagyjából 470 év után végére ért.

Féken tartották a rómaiakat, gyakorta fölējük kerekedtek, de nem tudták legyőzni a viszály átkát, ami nemzedékek óta nehezedett királyi családjukra.

Szakaaurak

- I. e. 166. – A hunok (hsziungnuk) legyőzik a jüecse (zsoucse, zsucse; egyesek szerint hosi, jüsi) népet, és elűzik őket hazájukból, a Csilien-hegység vidékének füves pusztáiról. A nép döntő többsége nyugatra vándorol. A jüecseket általában a tokhárokkal, illetve a kujsuangokkal azonosítják. A tokhárok (takharoi, tokharoi) Kelet-Baktria őslakói lehettek, a jüecsék nevüket tőlük alighanem megörökölték, a kujsuang nevet pedig később vették fel.
- I. e. 165. körül – Az új hazát kereső jüecsék az Ili folyó völgyében, illetve az Iszik-köl vidékén telepednek le, ahonnan elűzik az ott élő szakaaurakat (saka-raukai, saraucac, szajvang). Utóbbiak, bizonyára különböző utakon, délnyugat és dél felé menekülnek. Egyes csoportjaik valószínűleg átkelnek a Karakorum vonulatán, és később az Indiai-félszigeten, az Indus völgyében szereznek maguknak területeket. Néhány év múltán (i. e. 162. körül) régebbi szomszédaik, a vuszunok megtámadják, legyőzik a jüecseket, és elfoglalják birtokaikat. A jüecsék délnyugat felé vonulnak, a híradások azonban emberöltőnyi ideig nem említik őket.

A dél-szibériai, valamint közép- és belső-ázsiai szkíták magukat, általánosságban, *szaka* névvel illették. Szemléletes nevük tesz bizonyosságot róla: kelet-európai szkíta testvéreiktől szakadtak el egykoron. A perzsák eszerint nem önkényesen nevezték közép-ázsiai szomszédaikat szakáknak. A szibériai jakutok, avagy szahák pedig mindmáig viselik a szaka nevet, jelezvén, kiket tisztelnek őseik soraiban.

A szakaaurak – nevük kínai forrásokban szaj, szajcsung, szajzszen alakban is fennmaradt – a kínai történetírás szerint a mai Kanszu tartomány nyugati szögletében, Tunhuang környékén tanyáztak. A szomszédos jüecsék által szorongatva azonban elköltöztek napnyugat felé, és letelepedtek az Ili folyó völgyében. (Meglehet, szállásaik az Ili folyó völgyében voltak, csupán legelőterületeik terjedtek Tunhuang vidékéig. A jüecsék nyomására keleti tartományaikat később fel kellett adniuk.) Nem csupán pásztorkodásból tartották fenn magukat, akadtak közöttük szántóvetők, kereskedők stb. is. Híresek voltak rézművességükről. Szállásaikat i. e. 165. körül a vándorló jüecsék miatt elhagyni kényszerültek. Egy részük bizonyára a jüecsékkel tartott, más részük a vuszunokhoz szegődött, megint mások letáboroztak a környező hegyekben, például a Kizilsu folyó völgyében. Döntő többségük – mint mondottuk – délre költözött, maga mögött hagyta Közép-Ázsiát. A kínai Han Birodalom bukása (i. sz. 220.) után, kihasználva az ellenőrzés időleges lazasá-

gát, a hegyekben tanyázó szakaurak alászálltak a Pamír völgyeiből, és letelepedtek a Tarim-medence nyugati felének városaiban (pl. Jütien, Pisan, Sacső, Tumusuko). Sacső alkalmasint tőlük örökölte nevét. A szakaurak ezután – mint hátrahagyott írásaikból (i. sz. 4–11. század) kiderül – hamarosan elvesztették eredeti nyelvüket, egybevegyültek az iráni stb. nemzetiségű város-lakókkal. A későbbiekben, éppen írásos emlékeik révén, hotani szakák néven váltak ismertté.

- I. e. 145. – A szakaurak egy csoportja az Amu-darja felső folyásánál szerez magának lakóhelyet. Seregük elfoglalja a tokhárok földjét, azaz Baktria keleti részét, kifosztja, porig égeti Eukratideia városát (ma Ay Khanum). Nagyjából ugyanezen időben – talán a szakaurak, talán mások – felpredálják Szamarkand városát.

A Görög Baktria Királyság összeomlásáról tudósító források többnyire szűkszavúak, nincsenek összhangban egymással, és többféleképpen értelmezhetők. STRABON például az események kapcsán négy különböző népet említ, szerinte ezek vették el Baktriát a görögöktől: asioi, pasianoi, takharoi, sakaraukai. IUSTINUS saraucae és asiani népről beszél, a tokhárokat nem sorolja a hódítók közé. Kínai források csupán jüecsékről és szajvangokról tudnak. A szakaurak és a tokhárok kilétét a történészek nemigen vitatják, jóllehet a tokhár név vonatkozhat Kelet-Baktria őslakóira, vagy a jüecsékre.

STRABON beszámolója szerint a tokhár hódító nép, IUSTINUS szerint ők az asianok alattvalói. Az asioi és a pasianoi név alighanem a jászikat, illetve az avarokat (apasiakai, pausikoi) illeti, ezen összefüggésben azonban rendszert más tartalmat tulajdonítanak a szóban forgó neveknek. Mindkettőt próbálják a jüecsékre ráaggatni. A pasianoi nevet az asioi rontott változatának minősítik. A helyesen írt alak, állítják, asianoi lenne. S hozzá még felteszik: a jüecse nép talán nem volt egységes – a tokhár alkotta a köznépet, a jüecse (asioi, asianoi) pedig az uralkodó csoportot. Más vélemények szerint viszont az asioi, asianoi név a vuszunokat jelenti. A pasianoi értelme parsi (perzsa), mondják egyesek; állítsuk az asiani helyébe a cuseni nevet, javasolják mások; és így tovább. Tegyük még hozzá: a jüecsék neve – különösen hosi, jüsi alakban – emlékeztet a jászikéra...

Bárhogyan rendszerezünk is az adatokat, mindenképpen maradnak tisztázatlan kérdések. A megoldás kulcsa alighanem ez: milyen névvel illeték történetíróink a jüecséket. (Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, STRABON és IUSTINUS azonos népeket említ hasonló néven.) Ha a jüecsék neve takharoi,

tochari – ami a legvalószínűbb –, akkor a jászoknak elvben szerepelniük kell a történetben: talán szövetkeztek a jüecsékkal, s kihasítottak maguknak is egy szeletet a görögök birtokaiból. Kelet-Baktria őslakóiról eszerint nem szól híradás. Létezésükben mégis hinnünk kell, különben bajos lenne megválaszolni, kitől kölcsönözték a jüecsék a tokhár nevet. Az avarok pedig, itt akár parthusokra, akár avarok és parthusok egyesített hadaira is gondolhatunk – bár IUSTINUS nem beszél róluk –, kihasználhatták a szomszéd görögök szorongatott helyzetét, s birtokaikból ők is részt követeltek.

- I. e. 130. – A jüecsék kiszorítják a szakaurakat Kelet-Baktriából, és az őslakos tokhárók urai lesznek. A szakaurak megszállják Baktra (ma Balkh) város környékét, a Margus (Morghab), valamint az Arius (Harirud, Tejen) folyó mellékét stb.

Ez idő tájt zúdul rá a szakaurak áradata Parthia északkeleti felére: Aria, Margiana és Traxiana (Arius melléke) tartományra. E helyekről azután egyes csoportjaik Merv (Mary), Hekatompylos (Damghan) és Ekbatana (Hamadan) városán át Mezopotámia felé folytatják útjukat – többségüket a parthusok viaszorítják –, más részük Merv, Aria (Hera), illetőleg a Hilmend-tó irányába. A szakaurak ellen folytatott hadjáratban elesik II. PHRAATES (i. e. 132–127.), parthus uralkodó. Ezt követően Parthia a jüecsék (tokhárók) ellen hadakozik. Az összecsapásokban halálát leli I. ARTABANOS (i. e. 127–126.), parthus király is. Későbbi örököse, II. MITHRIDATES (i. e. 121–91.) ellenőrzése alá vonja a szakaurakat, akik – jóllehet bizonyos mértékben függetlenek maradnak – egy időre a parthusok hűbéresei lesznek. Többségük Drangiana tartományban, a Hilmend-tó vidékén üt tanyát. E terület – régebben Sakastan, ma Sistán – az ő nevüket viseli. Innen azután rajokat kibocsátva az Indiai-félsziget felé terjeszkedtek, ahol több birodalmat is alapítottak.

II. MITHRIDATES halála után a parthiai szakaurak meglehetősen befolyásra tettek szert, például i. e. 80. táján már saját pénzt vertek, és valamivel később I. SANATRUCES (i. e. 77–70.), parthus uralkodót is ők segítették trónra.

Szakaurak az Indiai-félszigeten

- I. e. 110. – A szakaurak i. e. 110–80. között érték el az Indiai-félszigetet. Úgy tűnik, egy csoportjuk a Karakorum vonulatain, a Khunjerab-hágón átkelve érkezett Gandhara vidékére, az indiai görögök birtokára. A Sakastan területén tanyázó – sokszínű, de szakaurak által uralt – népesség kirajzása alighanem csak a II. MITHRIDATES halálát követő zűrzavaros időkben kezdődött. Ván-

dorútjuk Arakhosia tartományba (a mai Kandahar környékére), illetve Beludzisztán hegyvidékein keresztül az Indus alsó folyásához – Abiria (Sindh) és Surastrene (Gujarat) – vezetett. A szakaurak befolyása az Indus és mellékfolyóinak lapályára terjedt ki, valamint a Hindusztáni-alföld egy részére. Birodalmukat Taxila városából irányították; két nagy helytartóságuk Mathura keleten, Surastrene délen. Északi területeiket később a parthusokkal osztották meg, majd a kujsuangok előretörése nyomán feladni kényszerültek. Helyette India nyugati feléből hasítottak ki maguknak egy határ földet, s azt nagyjából háromszázötven évig tartották.

Az Indus felső folyásánál tanyázó szakaurak kezdetben nyilván elismerték a görög fennhatóságot, mígnem első királyuk, MOGA, avagy görögösen MAUES (i. e. kb. 85–60.) révén, i. e. 80. körül, kezükre jutott Taxila városa, illetve Gandhara, valamint Punjab nyugati fele. MOGA uralkodásának végén II. APOLLODOTOS (i. e. kb. 80–65.), görög király visszafoglalta Taxilát, egyesítette Punjab nyugati és keleti felét. Halála után a görögök indiai birodalma ismét részekre szakadt. A szakaurak nagyjából ez időben (i. e. 60. körül) hódították el India királyaitól Mathura városát. Punjab görögök igazgatta nyugati felét végül AZES, szaka uralkodó csatolta birtokaihoz i. e. 55-ben, az utolsó görög királyok hatalmának pedig RAJUVULA (i. sz. kb. 10.), Mathura helytartója vetett véget, elfoglalván Punjab keleti felét, illetve Sagala (ma Sialkot) városát. RAJUVULA késői utódai már a kujsuangok hűbéreseként kormányoztak, királykódásukat KANISHKA (i. sz. 127–151.) uralkodásának harmadik évében jegyezték fel.

Arakhosia területén, MOGA uralkodásával nagyjából egy időben, szaka származású, nevük szerint azonban parthus hagyományokat követő királyok ültek a trónon: VONONES (i. e. kb. 75–65.), valamint fivére, SPALAHORES (i. e. kb. 75–65.) és ennek fia, SPALAGADAMES (i. e. kb. 50.). Továbbá SPALIRISES (i. e. kb. 50–47.), kit VONONES fivérének mondanak, következésképpen ő és SPALAHORES lehet akár egyazon személy is. SPALIRISES halála után Arakhosia az indiai szakaurak birodalmát gyarapította. AZES (i. e. kb. 57–12.) birtokaihoz e területet is valószínűleg hozzátoldotta.

A szakaurak indiai birodalmának nagyobb részét AZES után parthus érdekeltségű királyok igazgatták. I. GONDOPHARES (i. e. kb. 20–i. sz. első évek) alighanem a SUREN nemesi család sarja, Sakastan birtokosa és kormányzója volt. A szakaurak főemberei bizonyára szövetségesként csatlakoztak hozzá. Övé lett, korábbi birtokai mellé, Arakhosia, a Kabul folyó völgye, Punjab és

Sindh, keleten azonban, az Indus lapályán túl, független szaka fejedelmek uralkodtak. GONDOPHARES királysága – éppolyan lazán összefogott hűbéres rendszer volt, mint általában a szkítáké, illetve a parthusoké – alapítójának halála után kisebb uradalmakra töredezett. Északi tartományait a kujsuangok i. sz. 75. táján bekebelezték; GONDOPHARES utódainak megmaradt Punjab keleti fele és Sindh vidéke. PAKORES (i. sz. 100. előtt), az indiai parthusok név szerint ismert utolsó királya, már csak Sakastan és Arakhosia területét mondhatta magáénak, ám i. sz. 90. táján Arakhosia is elveszett a kujsuangokkal folytatott harcban. Sakastan területét később az Új-perzsa Birodalom olvasztotta magába, a szakaurak azonban még II. BAHRAM (i. sz. 274–293.), perzsa király uralkodása idején is birtokolták.

A Kujsuang Birodalom terjeszkedése miatt a szakaurak már nem szerezheték vissza elveszett birtokaikat. Gujarat területén alapítottak új, független királyságot (i. sz. 35-ben), melyet később a környező tartományokkal bővítettek. A kujsuangok, KANISHKA királyuk idején, „kiterjesztették hatalmukat” a szaka fővárosra (Ujjain), ami jelenthet alárendeltséget, esetleg szövetséget, legalábbis a jelzett időszakban. Mindenesetre a szakaurak hatalmát megtörnie, viasztöríteni őket Gujarat területére, csak az i. sz. 1. század végén sikerült GAUTAMIPUTRA SATAPARNI (i. sz. kb. 78–102.), dél-indiai uralkodónak. Az utolsó szaka király, III. RUDRASIMHA (i. sz. 388–395.) birodalmát II. CHANDRAGUPTA (i. sz. 375–414.), indiai uralkodó számolta fel, elfoglalván Gujaratot i. sz. 405. körül. A szakaurak egy része ez idő tájt valószínűleg már elhagyta korábbi lakóhelyeit, és az avarokhoz csatlakozott.

KIDARA, avar fejedelem i. sz. 370–396. között elfoglalta Baktriát, valamint Peshavar környékét és Kasmírt. A szakaurak egy része valószínűleg csatlakozott az avarokhoz. Az események ez idő tájt gyors ütemben követték egymást. Időszámításunk szerint 420. körül vörös hunok (alkhono) szállták meg Gandhara vidékét. A perzsák i. sz. 468-ban, a heftaliták segédletével, elfoglalták a szkíták fő fészket, Balkh városát. A hunok terjeszkedése miatt i. sz. 477. táján az indiai szkíta birtokok is elvesztek. Kevéssel ezután (i. sz. 509.) a heftaliták Szogdián is úrrá lettek. A szkíták betagozódtak a hunok szövetségébe. Az avarok – valamint a hozzájuk szegődött szkíták, hunok stb. – i. sz. 554. körül Kelet-Európa pusztáira vonultak, kitértek a türk megszállás elől. Az Indiai-félszigeten, kétségkívül, még ez után is maradt szkíta népesség jócskán, önállóságuk, nevük azonban elveszett.

Alán őrsök Kelet-Európában

I. e. 110. körül – SKYLUROS (i. e. 125–110. körül), a krími szkíták uralkodója, a roxolánokkal (reukanaloi, roxolanoi) szövetezik Khersonesos (ma Szevasztopol) városa ellen. Utóbbi lakói válaszképpen VI. MITHRADATES (i. e. 120–63.), pontusi királlyal fognak össze. SKYLUROS a pontusiakkal vívott csatában esik el, és i. e. 108. körül a szkíták szövetségét is legyőzik.

SKYLUROS halála után fia, PALAKOS (i. e. 100. körül), Kis-Szkitia uralkodója hadakozott MITHRADATES, pontusi királlyal a krími tengerpart és Khersonesos, valamint a Krími-Boszporosz (ma Kercsi-szoros) birtoklásáért. A szkíták megostromolták Khersonesos városát, de a pontusi erők felülkerekedtek. A roxolánok, TASIOS fejedelmük vezetésével, megszállták a Krím-félszigetet, de szintúgy vereséget szenvedtek, s ezzel a királyi szkíták önállósága elveszett. PALAKOS az utolsó szkíta király Kelet-Európában, kinek létezését ókori források igazolják. A híradások szerint a vereség után a roxolánok közül sokan a boszporusziakhoz szegődtek, és később Róma ellen is küzdöttek.

A krími szkíták fővárosa, Skythike Neapolis, a mai Szimferopol környékén állott. A gótok az i. sz. 3. század közepe táján elpusztították. Fennmaradt azonban a királyi síremlék, ahol SKYLUROS (vagy fia, PALAKOS) is nyugszik.

A kankarok az i. e. 2. század vége felé tettek szert uralomra a massageták birodalma fölött, amikor is utóbbiak az alán nevet vették fel. Ez idő tájt tűnik fel az alán név, illetve az első szkíta csoport, mely viselte.

A roxolánok nevének jelentése iráni nyelvek szakértői szerint *ragyogó nemes*. A szkíta nyelvre alapozva, úgy gondoljuk, nem kevésbé megfelelő magyarázattal szolgálhatunk. A szóban forgó alánok neve a vörös színnel – elavult *rós* szavunkkal – lehet kapcsolatos. Főnévként a *rós*, illetve kicsinyített változata, *róska*, lónév is lehet. Úgy tűnik, alán fejedelmek gyakorta viselték a vörös jelzőt: RASPARAGANUS (Rósparipa), RAUSIMODUS (Rósmoka), RESPENDIAL (Rósvandal, Rósvendel). A fentebb említett TASIOS neve – eredeti alakjában nemigen tudjuk szkítaként értelmezni – következésképpen ugyancsak lehet Rós. Az alánokat pedig ma alanyoknak, alávetetteknek neveznénk.

A német *Roß* – ófelnémet *Hros*, sőt angol *horse* – alighanem az alán–germán kapcsolatoknak köszönhetően *ló*, *paripa*. Nyelvünkben a *rós* szónak ága-boga van, pl. róka, rózsa, rozsdá, hozzá még Riska, és mindegyikben fel-

sejlik az eredeti értelem: vörös, vöröses. A germánok csak a *Rós* tulajdonnevet vették át – a szó tartalmát nem –, s azt általánosságban a (nemesebb) lóra értették.

A kankarok országa

I. e. 104. – Mivel a Fergánai-medence (Tajüan) királysága nem mondott le jó lo-
vairól Kína javára – HAN VUTI császár (i. e. 156–87.) követei emiatt megsér-
tették Tajüan uralkodóját, mire ő kivégeztette őket –, háborúság tört ki a két
birodalom között. A következő évben a császár hadai megalázó vereséget
szenvetk. Ám i. e. 102-ben egy újabb kínai sereg megadásra készítette Ta-
jüan fővárosát (Kujsan: Alexandreia Eskhate; ma Hudzsand). Kínai források
az eseményekkel kapcsolatban Tajüan és Kangcsü szkítáinak szövetségéről
adnak hírt. Kangcsü ugyan hitet tett szövetségese mellett, sereget azonban
nem küldött a szorongatott helyzetben levő testvérnép megsegítésére. A kí-
naiak feljegyezték Tajüan királyának nevét is: MUKUA (Vukua). Az indiai
szkíták első uralkodója, MOGA, avagy MAUES, nagyjából 20 évvel későbbi
időpontban, hasonló néven uralkodott. Úgy tartják, a Fergánai-medence te-
rületén szakák uralták a letelepedett népeiséget. A szakaurak i. e. 159. körül
foglalták el e tartományt, miután a jüecsék kimozdították őket eredeti szál-
lásterületükről. Tajüan híre az i. sz. 4. század elején tűnt el végleg a tudósi-
tásokból.

Tajüan (Nagy Jüan) neve többek szerint a Fergánai-medencében letelepe-
dett görög eredetű népeiségre, a jónokra hivatkozik.

Kangcsü, avagy Kangkuo – az Avesztában Kangha – királysága a Szir-
darja középső szakaszát, valamint a Talas és a Csü folyó lapályát birtokolta,
és hozzá tartozott még a mai Taskent oázisa is. Uralkodójának nyári szállása
(Pejtien) egyesek szerint a mai Taskent, mások szerint Turkistan város kör-
nyékén állott. Az ország lakói részben vándorló pásztorok voltak, a többség
azonban szántóvető és kézműves. Kangcsü híre az i. e. 2. században, CSANG
CSIEN (i. e. 200–114.) utazása nyomán jutott el a kínai udvarhoz. A jelzett
időben Kangcsü kisebb állam volt, Görög Baktria összeomlásával nagyjából
egy időben azonban hódításokba kezdett. Többek között bekebelezte a mas-
sageták, avagy jászok országát (Hosu, Hoszu, Jencaj), Jen királyságát a Déli-
Urál környékén (lásd alább), és az i. e. 1. században más területeket is. Barát-
ságos kapcsolatot tartott fenn a jüecsékkel: i. e. 84-ben az uralkodóházak
közötti szövetséget házassággal pecsételték meg. Az i. sz. 1–3. században a

jüecsék megerősödtek, elfoglalták Khorasmia és Taskent oázisát. Az alánok (massageták) – talán az i. sz. 2. században, esetleg a 3. század elején – megszabadultak Kangcsü igájától, utóbb azonban nyakukba vették egy másik népet. Közép-ázsiai birtokaikra 350. körül hunok telepedtek. Kangcsü az i. sz. 4. század végéig megőrizte függetlenségét: a 382. évben még követséget küldött Kínába.

Amikor a buddhizmus elterjedt Közép-Ázsiában, Kangcsü lakói között is akadtak hívei szép számmal. Sok közép-ázsiai szerzetes vándorolt innen Kínába, amint a Kang vezetéknév elterjedtsége tanúsítja.

A kínaiak említik még e vidéken Liu (Fűzfa) királyságát. Más kínai forrásokban az alánok országával összekapcsolva (Alanliao) szerepel, s ez valamilyen botlásra enged következtetni: fekvéséről például semmit sem mondunk. Szóba kerül továbbá Jen (Szakadék, Szikla) királysága, az alánok birodalmától északra. Megtudhatjuk ezen kívül az alánok fővárosának nevét is: Ti (Föld). Jen országát történelmünk a Déli-Urál környékén keresik, nevét egyesek az Emba folyóéval kapcsolják össze. Ezen értesüléseket nemigen tudjuk tovább boncolgatni.

Kangcsü, avagy Kangkuo szkíta lakóinak neve – a nép saját nyelvén alighanem kankar – PTOLEMAIOS (kb. 90–168) könyvében kakhagai skythai, más forrásokban kang, kangar, kangli stb. alakban jelenik meg. Késői leszármazottakat, többek között, csángó néven ismerjük. Eme szkíták magukat és birodalmukat alkalmasint országuk folyójáról nevezték el. A Szir-darja egyik ókori neve történetesen Kangha. Kifejteni a Kangcsü, Kangha, Kangkuo szóból a szkíta eredetit nem különösebben nehéz. *Kankó* szavunk három jelentése közül (bujakór; gamó, horog, kampó; rövid szűr, zeke) ide leginkább a második illik. Miért éppen ez? A Kankó folyó kellően részletes térképe megmutatja.

Taskent oázis és az ősi város neve az iszlám időkig – különböző nyelveken – ash-Shash, Chach, Csösö, Shash stb. formában, a szkíták nyelvén pedig alighanem Sás alakban élt.

Alánok: Róma ellenfelei és szövetségesei

- I. e. 88–84. – A jászok VI. MITHRADATES szövetségeseként harcoltak a pontusi király Róma elleni háborújában. Időszámításunk kezdete előtt 78–76-ban a rómaiak megtorlásképpen hadjáratot indítottak a jászok ellen az Al-Dunánál.

I. e. 63. – ABEAKOS, a szirákok királya ez idő tájt 20 000 felszerelt lovassal támogatta II. PHARNAKES (i. e. 63–47.), pontusi uralkodót. SPADINES, az őrsök királya 200 000 lovaszt állított ki, a felső őrsöknek nevezett csoport pedig még ennél is többet.

Az őrsök ez időben a Don mellékén éltek, a szirákok pedig a Kubány folyó mentén. Elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak. Mada és Armenia országán át Babilóniából és Indiából származó árukat szállítottak teveháton. Nagy haszonra tettek szert ezáltal; a leírások szerint arannyal gazdagon díszített ruhákat viseltek.

Úgy tűnik, a szirákok és az őrsök kapcsolata nem volt éppen barátságos. Valahányszor csetepatéra került sor, a két nép egymással szemben foglalt állást. Az i. sz. 35. esztendőben például Kaukázusi Ibéria és Parthia viaskodott egymással Armenia trónjának birtoklásáért. A szirákok a Róma által támogatott kaukázusiak oldalán harcoltak, az őrsök ellenben a parthusok mellett.

A boszporuszi háborúban (i. sz. 49.) a ZORSINES vezette szirákok a pontusiakat támogatták, az őrsök ellenben, EUNONES vezérletével, a rómaiakat. A római sereg elfoglalta a szirákok erősített központját, Uspe városát, és lakóit nagyjából lemészárolta. ZORSINES békét kötött, elismerte Róma fensőbb-ségét. A szirákok e háborúban végzetesen meggyengültek. Az i. sz. 193. évben újabb boszporuszi csetepatéban vettek részt, s ez után róluk többé nem hallunk. Az őrsök neve is nagyjából ez időben tűnt el forrásainkból. PTOLEMAIOS a második század közepe táján alanoroi néven hivatkozik rájuk, szálláshelyüket a Krím-félszigettől északra jelöli meg. Mintegy hatszáz év múlva újra felbukkan az őrs név a honfoglalásnak nevezett eseménnyel kapcsolatban. Ugyancsak a jászok egy csoportját jelöli, nevezetesen Khorasmia egykori szkíta lakóit.

Őrsök, szirákok, madaiak stb., ha el is tűntek a történelem lapjairól, más népek közé betagozódva tovább éltek. Emlékük – ha másként nem, személynevek közvetítésével – fennmaradt. Például a Kárpát-medence településeinek nevében.

Csecse nyugati birodalma

I. e. 44. – CSECSE csanjü (i. e. 55–36.) – eredeti neve, kínaiból átírva, LUANTI HUTUVUSZE –, átlátva nehezen tartható helyzetét, nyugatra vándorol, és birodalmat alapít a kazak pusztá keleti mezsgyéjén.

CSECSE az első hun polgárháború idején lett az északi és nyugati hun tartományok fejedelme. Amikor i. e. 60-ban meghalt a hunok 12. uralkodója, a trón birtoklása kapcsán viszály tört ki. A hatalom először egy távolabbi rokonra szállt, őt azonban i. e. 58-ban HUHANJE, az elhunyt uralkodó fia, kive-tette királyi székéből, utóbbival pedig bátyja, CSECSE bánt hasonlóképpen i. e. 56-ban. A hun birodalom kettészakadt. HUHANJE népével délre költözött, és i. e. 53-ban behódolt a kínaiaknak. CSECSE egyezkedni próbált, fiát küldte kezesként a császári udvarhoz, Kína azonban testvéröccsét pártfogolta. Eközben a dél-szibériai tinglingek és az Ili folyó völgyében tanyázó vuszunok szövetsége, megerősítve Kína támogatásával, nyugat felől támadta a hun birodalmat. CSECSE i. e. 51-ben legyőzte őket, és velük együtt a hucsie és kokun (csienkun) törzseket is leigázta. CSECSE i. e. 49-ben folytatta útját nyugat felé, birodalma helyreállításának tervét azonban nem adta fel. Megölette a trónról levetett 13. csanjü testvérét, aki ugyanezen évben nyilvánította magát uralkodóvá. Jelentések szerint i. e. 44-ben CSECSE a Tien-san északi lejtőinél táborozott. Később a Balkas-tó környékén ütött tanyát, és beházasodott Kangcsü uralkodói családjába. A házasság révén lett szövetségesek több alkalommal kifosztották a vuszunokat, később azonban összekülönböztek. CSECSE, sokakat megölve Kangcsü lakosaiból, erőd építésére hajtotta a népet a Toulaj (Talas) folyónál, a mai Taraz környékén. Kína, ellenségét látva CSECSE nyugati birodalmában, 40 000 fős csapatot indított ellene. A vuszunok földjein portyázó hadak visszatérőben megtámadták a kínai utóvédet, de legyűrte őket az ellentámadás. A kínaiak i. e. 36-ban felperzselték CSECSE erődjét, őt magát, valamint követőit megölték.

A LUANTI név később felbukkan még a szkíták történetében; a csanjü vagy sanjü uralkodói cím – kínai forrásokban *csengli kutu csanjü* – Tiszate-nyő, valamint Tenyőszállás településünk nevében. Lenyomatát alkalmasint más földrajzi-, nép-, illetve személynevek (besenyő, Senye, Senyő, Sényő) is őrzik. Az idézett kínai szóhalmaz törökös eredetijét nem ismerjük, tartalmát azonban igen: *Tengri istenség fia*; a kínaiak szerint *végtelen ég gyermeke*.

Alánok a Kárpát-medencében

20. körül – A jászok ez idő tájt – TIBERIUS (14–37.), római császár uralkodása idején – költöztek be az Alföldre, foglalták el a Duna és a Tisza völgyét, illetve a Duna–Tisza közét. Bevándorlásuk útvonala mai napig vita tárgya. Valószínűleg a Duna völgyét követve jutottak el a Kárpát-medencébe.

A jászik beköltözésétől számítva a szkíta népesség, vele a szkíta nyelv, folyamatosan jelen van a Kárpát-medencében. A korábbi szkíta telepések sorsának alakulásáról – bár alkalmasint megérték a jászik érkezését – nincsen értesülésünk. Nem tudjuk, mekkora tömeget képviseltek, megőrizhették-e nyelvüket a kelták, illetve a dákok uralma alatt.

A jászik neve *asiani*, *asii*, *asioi*, *iazyges*, *iazyx*, *jász* stb. alakban szerepel a forrásokban. Első alkalommal Görög Baktria összeomlása kapcsán (i. e. 2. század) hallunk róluk, ám bár részvételük az eseményekben vitatott. Jászi a névadó csoportot is magában foglaló nép neve, Más Esküdt, illetve később Alán a szövetségüké.

A jászi szó az *ixibatai* nép nevében is feltűnik. Eme szarmata csoportról először az i. e. 6. század végén hallunk. Későbbi források is beszámolnak róluk, nagyjából megjelölik szállásterületüket, sorsukról azonban nem tájékoztatnak. A jászmadai közösség – elnevezésükhöz a *jászi* minősítő jelzőként járul: *íjász* madaiaiak – vélhetően más népek közé keveredett.

A jászik és a roxolánok voltak az alánok előőrsei Kelet-Európa pusztáin. Pontosabban ők vetették meg elsőként lábukat a Dontól nyugatra. Az i. e. első században a roxolánok a Don és a Dnyeper között tanyáztak, a Dnyeper jobb partjánál a királyi szarmatának címzett *urgok* (*ourgoi*). Utóbbiak nyilvánvalóan a királyi szkíták: önmagukat – korábban már említettük – *urak* (*urogi*) névvel illették. Az Al-Dunához közelebb a jászik laktak.

Időszámításunk kezdete előtt, a 16. évben, a rómaiak által csökönyösen szarmatának nevezett alánok (ez esetben alighanem a jászik törzse) először lépték át a Római Birodalom határát, és csaptak össze a véderőkkel. Ettől kezdve Róma és az alánok kapcsolatát az újra és újra fellángoló harcok jellemezték. Időszámításunk szerint 6–9-ben például római sereg harcolt alánok és dákok ellen, i. sz. 10–11-ben alánokkal, és i. sz. 15-ben Rómának újabb betöréssel kellett szembenéznie. OVIDIUS (i. e. 43–i. sz. 17.) – száműzetésének napjait töltötte, i. sz. 8–17. között, Tomis (ma Constanța) városában – nem egyszer szemtanúja volt a helyi eseményeknek. *Tristia* című művében panasolja megpróbáltatásait.

A jászik a Duna mentén vándoroltak felfelé, és az 1. század második évtizedében elérték az Alföldet. Legkorábban a Duna és a Tisza völgyét, valamint a Duna–Tisza közét foglalták el. Birtokaik az Olt folyótól a Bánságon keresztül nagyjából a Borsodi-Mezőségig terjedtek. A 2. században, amikor a dákok uralmának vége szakadt, a Tizsántúlon is megtelepedtek.

A jászi lovasság 50. körül VANNIUS, kvád király seregét erősítette. Az alánok és a kvádok közötti együttműködés ezután nem is szakadt meg. A hunok által szorongatott alánok és germánok később együtt költöztek Dél-nyugat-Európába.

Az 1. században a roxolánok még Kelet-Európában, az Al-Duna vidékén éltek. Támadásokkal zaklatták, 62-től újra meg újra, Moesia tartományt. A legnagyobb rohamot – a dákokkal szövetségben – 69. telén, valamint 85–86-ban indították. A 69. évben Moesia kormányzója súlyos csapást mért rájuk, 92-ben azonban visszavágtak: tönkreverték egy római légiót. A római–dák háborúk idején (85–88., 101–102.) a dákokat támogatták.

A jászok és a kvádok 92-ben átkeltek a Dunán, és betörték Pannónia tartományba. Májusban szégyenteljes vereséget mértek az egyik római légióra. A csatározások DOMITIAN császár (81–96.) haláláig folytatódtak.

TRAIANUS császár, 105–106-ban – a harcokban jászi segédcsapatok is részt vettek –, legyőzte a dákokat, és országukat római tartománnyá szervezte. Dacia megalapítása új háborúság kiváltó oka lett. Róma nem adta vissza a jászoknak a dákok által korábban elfoglalt területeket (véltetően a Bánság keleti felét), s így elvágták egymástól a jászokat és a roxolánokat. A jászok 107-ben Pannóniára törtek.

TRAIANUS halála után újra békétlenség ütötte fel a fejét. A jászok és a roxolánok összehangolt támadást indítottak Dacia, Moesia és Pannónia tartomány ellen. A háborúság nagyjából két évig (117–118.) tartott. HADRIANUS császár (117–138.) végül járandóságot fizetett a roxolánoknak, és RASPARAGANUS királyukat római polgárrá avatta.

A 2. század vége felé (165–166.) Róma tervbe vette Sarmatia tartomány létrehozását, beolvasztását a birodalomba, szándékának megvalósítására azonban nem került sor. A 166. esztendő nyarán a Dunától északra élő germán népek betörték a római tartományokba. Az alánok is csatlakoztak az általános támadáshoz. A markomann háborúnak nevezett viszálykodás 167-től 180-ig tartott. MARCUS AURELIUS császár (161–180.) haláláig a rend helyreállításával volt elfoglalva. A 170. évben a jászok legyőzték és megölték Alsó-Moesia római kormányzóját. Ellenben jelentős erőket veszítettek a Duna jegén a rómaiak ellen vívott csata során 173–174-ben. A 175. esztendőben ZANTICUS, a jászok királya, békét kötött MARCUS AURELIUS császárral, szabadon engedte római foglyait – számuk a tudósítás szerint elérte a százezret –, és 8000 jászi lovaszt adott át Rómának biztosítékképpen. Nagyobb része eme se-

regnek (kb. 5500 fegyverforgató) Britanniába hajózott. Az alán segédcsoport a Legio sexta Victrix kötelékében szolgált, Bremetennacum Veteranorum (ma Ribchester) falucskában állomásozott. A szkíta harcosok alkalmasint szerepet játszottak Arthur király mesés történetének kialakulásában. Híreket az Alan férfinév is fenntartotta.

Jászok és rómaiak a békekötés után újfent háborúságba keveredtek. A viszálynak újabb békeszerződés vetett véget. Róma engedélyezte az alánok átjárását római területen, Dacia helytartójának felügyelete mellett. MARCUS AURELIUS halála után – közrejátszott ebben a Kelet-Európába betörő gótok fenyegetése – a roxolánok tömegesen költöztek az Alföldre.

A gótok – a Dnyeszer és a Dnyeper mentén vándoroltak dél felé – CARACALLA (198–217.), római császár uralkodásának utolsó éveiben, a 215. év táján, elérték a Fekete-tenger vidékét. A Dnyeper és a Dnyeszer környékén tanyázó alánok a Donhoz költöztek. Ez időben már a hunok előőrsei is a Volga és az Urál vidékének pusztáin laktak. A legkorábbi híradások szerint a 2. század közepe táján jelentek meg ott.

A gótok és szövetségeseik pusztításai MAXIMINUS THRAX császár (235–238.) uralkodásának utolsó évétől kezdve napirenden voltak Dacia tartományban. A zűrzavart a Kárpát-medencében letelepedett alánok is kihasználták: megszállták Daciát (248–250.), illetve Pannóniát 254-ben. Egy ideig sikerült a gótokat féken tartani, DECIUS császár (249–251.) fölött aratott győzelmük után azonban hamarosan a Balkán-félszigetet dúlták, sőt Kis-Ázsiába is betörték. II. CLAUDIUS (268–270.) a 268. vagy a 269. évben Naissusnál (ma Niš) megtörte a gót szövetség erejét, Dacia tartományt azonban a 271. évben Róma végleg feladta. Ezek után a Kárpát-medence keleti részeit, nagyjából a Tisza völgyéig, megszállták a különböző germán törzsek.

PROBUS császár (276–282.) halála után az alánok és a kvádok betörték Pannóniába, de vereséget szenvedtek még ugyanazon évben CARUS császár (282–283.) seregétől. Az alánok elleni háborúk DIOCLETIANUS (284–305.) idejében megújultak.

A 332. évben I. CONSTANTINUS császár (306–337.) serege az alánok oldalán avatkozott be a nyugati gótokkal vívott háborúba. A Kárpátok vidékén tanyázó gótok nyugat felé próbáltak terjeszkedni, s a vandálokkal a Maros mellett véres ütközetet vívtak. Az alánok, mint a vandálok szövetségesei, látván a gótok nagy számát és erejét, CONSTANTINUS pártfogását kérték. A császár seregei a Bánságban hátba támadták, és legyőzték a gótokat.

E háborút követő időkben (332–334.) belviszály tört ki az alánok között. A gótok által szorongatott alán urak felfegyverezték volt a szolgáskorban élőket, kik azután gazdáik ellen fordultak, és bántó területeikről elűzték őket. A korábbi urak egy része a vandáloknál keresett menedéket, s maga is szolgáskorba jutott, nagyobb részük – számukat a híradás háromszázezerre teszi – a Római Birodalom területére nyert bebocsátást. Őket részben besorozták, részben Macedónia, Trákia, Pannónia, Itália és Gallia gyéresebb népességű vidékein letelepítették. Ez időben kezdték építeni az Alföldön a Csörsz árka néven ismert sáncrendszert az alán szállásterület körül.

Az alánok belháborúja ismét fellángolt a 356–357. év fordulóján, amikor az előző urak próbálták visszaszerezni befolyásukat. Végül volt szolgálk Róma ellen fordultak, és a kvádok is részt vettek a csatában. A 358. év tavaszán II. CONSTANTIUS császár (337–361.) serege is beavatkozott a küzdelemben. A római csapatok a Dunán átkelve szörnyű öldöklést vittek véghez, és elpusztították az alánok szállásait. A korábbi urakat visszahelyezték jogaikba, a nyugtalanság azonban ezzel nem szűnt meg.

II. CONSTANTIUS 359-ben, Acuminacum (egykor Szalánkemen) mellett, beszédet készült intézni az említett szolgálk képviselőihez. A tömegből azonban valaki – ismeretlen atyánkfia – lemarháza a császárt. AMMIANUS MARCELLINUS (kb. 330–395.) ekképp írja le az eseményt: *Visoque imperatore ex alto suggestu iam sermonem parante lenissimum, meditanteque adloqui velut morigeros iam futuros, quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto 'marha marha', quod est apud eos signum bellicum, exclamavit eumque secuta incondita multitudo vexillo elato repente barbarico ululans ferum in ipsum principem ferebatur*. Megpillantván a császárt a magas emelvényen, amint éppen a legjámorabb beszédre készül, szólani hozzájuk mint jövőbeni engedelmes alattvalóihoz, egyikük, vad dühtől felindulva, csizmáját az emelvényhez hajította, kiáltván „marha, marha”, ami náluk a háború jele; rendezetlen sokaság követte őt, hirtelen felemelték a barbár zászlót, vadul üvöltözve közeledtek a császár felé.

Az alánok legközelebb 374-ben tűntek fel a híradásokban, amikor a kvádokkal együtt támadtak a pannóniai tartományokra. A békétlenséget egy újabb alföldi sáncrendszer építése, illetve a rómaiak cselvetése, a kvádok királyának meggyilkolása váltotta ki. A támadók két római légiót is megsemmisítettek, és hónapokig portyáztak Pannóniában.

A 3–4. században a rómaiak, amint fentebb említettük, nagyobb alán tömegek letelepedését engedélyezték a birodalom határain belül. A gótok féken tartására, és a hadseregben utánpótlásként kívánták alkalmazni őket. A Notitia Dignitatum 18 központot sorol fel, ahova telepítették őket Gallia és Itália között. A „szarmata” elnevezés helynevekben is nyomot hagyott, például a Reims környéki Sermaise és Sermiers is szkíta fészek volt. Sok alán nemes úr római polgárságot nyert, vagy rangot szerzett. Leghíresebb közülük VICTOR, magister equitum (betű szerint a lovasok parancsnoka, egyébként a dictator közvetlen és teljes jogú helyettese). Közben az Alföldre újabb alán csoportok – velük a királyi szkíták – érkeztek napkeletről, a rómaiak azonban makacs következetességgel szarmatának nevezték valamennyit.

A Kárpát-medence területét a 4. század végén, közvetlenül a hunok betérése előtt, nagyrészt germánok és szkíta alánok népesítették be. Az Erdélyi-medencében (Caucaland, Kaukoensioi, Küküllő) a gótok és a gepidák uralkodtak, de a hozzájuk szegődött alánok szerepe sem volt kisebb, mint hűbéruraiké. Pannónia tartományban nagyrészt kicserélődött a római lakosság. E helyen elsősorban a kvádok és a vandálok telepedtek meg. A germán és alán népesség keveredése itt jóval előbbre jutott, mint a medence keleti felében. Ezen állapot a hunok uralmának kezdetén sem változott. A hunok, s a velük szövetséges, számban jelentősebb alán seregek megjelenése után, a 4. század végén (378–384.), az Alföldön élő népek is (már akik nem menekültek el) hűbéres sorsra jutottak.

Hunok és alánok szövetségének szakadása után (401.) utóbbiak nagyobb számban – germán népek csoportjainak társaságában – Délnyugat-Európába (Galliába, a Pireneusi-félszigetre stb.), valamint Észak-Afrikába költöztek.

Küküllő helynevünkről – gót nyelven Hauhaland (Felföld), görögül Kaukoensioi, latinul Caucaland – megállapítják: jelentése Kőkényes, és korai török eredetű. A kök (kék) szó rejtőzik benne, és az avarok révén került a magyar nyelvbe. A valóság alighanem tekervényesebb utakon jár. Küküllő szavunk, úgy véljük, aligha a törökből veszi eredetét. Ihletője lehet a kőkényes, a kőkényé azonban nem szükségképpen a kék szín. Inkább *kuk* (értelme szerint gömbölyödő, görbedő) szógyökünket kell látnunk benne. Ebből nőtt ki *kokojsza*, *kukojsza* (áfonya, medveszőlő) és *kukorica* szavunk is. A kék szín ellenében idegenek szavaival is érvelhetünk. A hólyagcseresznye (*Physalis alkekengi*) – bogyótermése vöröses színű – perzsa neve kakunaj, a növény faji neve (kekendzs) pedig az arabok nyelvéből ered.

A hun uralom vége Belső-Ázsiában

89. – A kínai hadsereg legyőzi és szétszórja az északi hunokat. A hun (hsziungnu) állam összeomlik.

Az Ikh Bayan Ayrag (Mongólia) mellett lezajlott ütközet az északi hunok ellen indított kínai hadjárat döntő összecsapása volt. A kínaiak és a velük szövetséges déli hunok serege 13 000 harcost lemészárolt, 81 törzset, illetve 200 000 fegyverforгатót megadásra bírt. Az északi hunok uralkodója alkudozásra kényszerült. A kínai erők visszavonultak, s megkezdődött a követjárás a béke ügyében. A Kínának korábban behódolt déli hunok fejedelme azonban nem várta meg a tárgyalások befejezését, hanem már a következő év elején ellenlábására tört. Hatalmába kerítette vetélytársa pecsétjét és kincstárát, valamint feleségeit és leányait. A kínaiak ez után büntető hadjáratot szerveztek az ellenállásban részt vevő hun törzsek ellen, s nyugat felé hajszolták őket. Az északi hunok fejedelmének nem maradt számba vehető ereje. A 91. év elején maradék seregeit legyőzték, őt magát elűzték az Altajnuru hegység vidékéről, ahová korábban menekült. Úgy tudjuk, a kankarok országában lelt menedékre. Neve a híradásokban ez után nem szerepel. A hadjáratban közvetlenül nem érintett dzsungáriai hunok – a Barköl (Balkun) tó környékén tanyáztak – új vezetőt választottak, és államuk újrászervezésével próbálkoztak. Vezetőjüket azonban 93-ban megölték, és ez után újabb északi hun fejedelemtől nincsen hír.

156. – A hszienszejek (a mongolok elődei) elfoglalják az északi-hunok szállásterületeit, és megalapítják birodalmukat. A hunok jó része a Tarbagatai hegység vidékére költözik. Egy csoportjuk később onnan nyugat felé, a Volga vidékére, illetve Kelet-Európa pusztáira vonul, másik részük helyben marad, és létrehozza a Csüpan (Jüpan) Birodalmat. Az őshazában visszamaradt hunok ezek után a hszienszejek, illetve a közülük kiszakadt topák uralma alatt éltek. A 4. században hsziungnu törzsek is részt vettek a zsouzszanok belső-ázsiai birodalmának (330–555.) megszervezésében.

A hunok előőrsei Kelet-Európában

124. – DIONYSIOS PERIEGETES (kb. 117–138.) térképén, a Kaszpi-tenger északi partvidékénél, a hunok (ounnoi) nevét láthatjuk.

150. körül – PTOLEMAIOS Sarmatia Europaea területén, a Dnyeper középső szakaszánál jelzi a hunokat (khunoi), és egyesek szerint avarokat (auarinoi) a Visztula forrásvidékénél. Előbbi bejegyzés némelyek szerint kétes – a Don

(Tanais) téves azonosítása okán kerülhetett ide, a valóságban Közép-Ázsia térképén, a Szir-darja vidékén kellett volna elhelyezni –, utóbbi név pedig bizonyosan a germán varini népet jelenti. A Don, illetve a Volga szomszédságában (Sarmatia Asiatica) jelölt souardenoi és materoi nép nevében egyesek a *szabar*, illetve a *magyar* szót vélik felismerni. Valószínűbbnek látszik azonban nevezettek iráni eredete.

185. – Az alánok rajtaütnek Kaukázusi Ibéria fővárosán, II. AMAZASP király (185–189.) azonban elüzi őket, és válaszképpen betör országukba.

225. – Kínai forrás szerint az alánok már nem hűbéresei a kankarok királyságának. Az esemény alighanem kapcsolatban van a kankarok befolyásának csökkenésével. Korábban a jüecsekkel (kujsuangokkal) kellett szembenézniük, ez idő tájt pedig a hunokkal. Utóbbiak előőrsei ekkor már Közép-Ázsia pusztáin laktak.

300. körül – A gótok leigázzák a kelet-európai alánok egy részét. A Gót Birodalom határa keleten eléri a Don folyót. Az alánok már csak az Alsó-Volga és a Kubány folyó környékén uralkodnak. Az alánok és a hunok közötti viszony egyelőre békés, nincs hírünk csatározásokról.

337. – SANESAN (298–338.), más néven SANATRUK – „a massageták királya, számos hun hadak fejedelme” – seregével jó egy évre megszállta Armeniát, III. KHOSROV (330–339.), armeniai király csapatai azonban végül legyőzték. Az arsakida házból való SANESAN Kaukázusi Albánia Maskut fejedelemségének ura volt. (A maskut név alkalmasint a szörnyszülött massageta elfajzott változata.) Nevezett tartományt a Kaszpi-tenger partvidékén, a mai Azerbajdzsán és Dagesztán között kell keresnünk. A források szerint SANESAN különböző népek, köztük alánok (massageták) és hunok képviselői közül toborozta hadait. A hunok ekkortájt alighanem a Volga középső szakaszánál, a bal parton tanyáztak.

Az alánok ez idő tájt Armenia perzsák elleni küzdelmében is részt vettek. A források II. ARSHAK (350–368.), armeniai király és az alánok szövetségéről tudósítanak.

354. – Egy névtelen római szerző a 354. év naptárának kivonatában Ziezi nevű törzset vagy népet említ: „Ziezi ex quo vulgares” (Ziezi a vulgárok közül). Ziezi, a leírás szerint, Sém fia, Noé unokája. Eme bejegyzést többen a bolgárokról szóló első európai híradásnak tekintik.

Az Új-perzsa Birodalom kezdetei

224. – I. ARDASIR (224–242.), az Új-perzsa Birodalom alapítója megtöri a parthusok hatalmát. Uralkodása idején hűbéres sorsra jut Baktria, Gorgan, Khorasan, Margiana, Sistan és valószínűleg Khorasmia tartomány is. A perzsák I. SHAPUR (240–270.) országlása alatt a kujsuangok indiai birtokait is bekebelezik.

A perzsa hódítások, illetve I. VASUDEVA (kb. 191–225.) halála után a kujsuangok birodalmának keleti és nyugati fele elszakadt egymástól. Baktria 233-ban a perzsák kezére került, és néhány év múlva övék lett az egész nyugati birodalom. A 248. évben a perzsák leváltották a kujsuangok uralkodó-családját.

A kujsuangok keleti birodalma 270. körül ugyancsak kettészakadt. Punjab környékét is megszállták a perzsák. A Hinduszáni-alföldön függetlenné vált területeken még egy szaka király, I. SHAKA (kb. 325–345.) is uralkodott. A 375. év körül a kujsuangok keleti birtokait a Gupta Birodalom foglalta el.

Avarok és hunok

350. – A hunok (khion) betörnek Szogdia területére, és a Perzsa Birodalom északkeleti tartományait háborgatják.

356–358. – II. SHAPUR (309–379.), perzsa király 350-ben fegyverszünetet kötött Rómával, visszatért a szíriai frontról, és leszámolni készült keleti ellenségeivel. Erejét és idejét 350–359. között az avarok és a hunok – a 356. évben keltezett híradás szerint kujsuangok (euseni), illetve khionok (khionitai) –, valamint a lázadó gélek elleni csatározások kötik le. Az avarok (kínai források szerint jüecsék) ekkortájt (356–358.) alighanem Baktria területén, Balkh város vidékén – I. BAHRAM (kb. 335–370.), perzsa hűbéres király névleges uralma alatt –, a kujsuangok korábbi birtokain éltek. A hunok (khion) ez időben valószínűleg Dihistan tartományban tanyáztak. A 358. esztendőben békét kötöttek, és szövetkeztek a perzsákkal. A következő évben a perzsák mellett harcoltak – gélek, kaukázusi albánok és szakák (valószínűleg massageták, avagy alánok) társaságában – Amida (ma Diyarbakir) ostrománál. Ugyanezen évben a Kaukázus vidékén is feltűntek.

367–368. – A Balkh vidékén tanyázó avarok (kujsuangok) legyőzik II. SHAPUR, perzsa király seregét.

370–380. – Az avarok országot alapítanak. KIDARA (kínai fülnek Csitolo, szkítának Kitörő), avar fejedelem uralkodik Baktriában, birtokolja az Oxus (Amudarja) mellékét. Alighanem birodalmához tartozik még Szogdia egy része is. Átkel a Hindukus vonulatain, és 390. előtt elfoglalja Gandharát – talán Kabul környékét is, de azt csak a 420. évig tarthatja –, valamint 396. előtt Kaszmírt. Őt kisebb királyság Észak-Gandharában szintén a kidaríták birtokait gyarapítja. A kidarita pénzek kujsuang mintára készültek, jelezvén, a kidaríták magukat nevezettek utódainak kívánják láttatni.

412–420. – KIDARA hadakozik Baktria védelmében a perzsák seregei ellen. Peshavar védelmét fiára bízta.

420. körül – KIDARA Szogdiába vonul. Ugyanekkor hunok – magukat alkhoonok, azaz vörös hun névvel illetik – költöznek Gandharába, Kabul környékére.

420–438. – V. BAHRAM (420–438.), perzsa király hadjárata a szogdiai pásztornépek, talán a kidaríták ellen. (A beszámoló hitelességét sokan vitatják.)

437. – Kínai követség látogat Baktriába és Gandharába. Jelentésükben heftalitákról nem esik szó, ellenben beszámolnak a szogdiai hunokról, valamint a baktriai kidarítákról.

438–440. – II. YAZDEGERD (438–457.), perzsa király első hadjárata a baktriai avarok (kujsuangok) ellen. A perzsák megszállják a hunok (alkhoonok), illetve uralkodójuk I. KHINGILA, avagy ESKINGILO (kb. 430–470.) által elfoglalt Gandharát.

442–449. – Az avarok (kujsuangok) Szogdiában erődöket építenek (pl. Paykent, Samarkand) a perzsák támadásai ellen, valamint új városokat alapítanak (pl. Kushanija, Panjakent). A 457. évtől az avaroknak szembe kell nézniük a heftalitákkal is, akik a trónkövetelő PEROZZAI szövettek.

449–453. – A végső csata az avarok és a perzsák között. II. YAZDEGERD megsemmisítő vereséget szenved.

Ez időben, a tudósító szerint a 454. esztendőben, egy YAZDEGERD szolgálatában álló vanandur (onogur) ifjú az avarokhoz (kujsuangokhoz) futott, figyelmeztette őket a készülő perzsa támadásra, s ekképpen hozzájárult győzelmükhöz.

456. – Először jelenik meg a kidarita név (kidaritai ounnoi, ounnoi oi kidaritai) nyugati forrásokban. Sokan úgy tekintenek a kidarítákra, mint a Kujsuang Birodalom örököseire, ami csak félig-meddig igaz. A kidaríták a kujsuangok (jüecsék) egykori birtokainak egy részét uralták, származásuk szerint azon-

ban szkíták voltak, nevezetesen avarok. A fehér hun, jüecse, kujsuang, to-khár, vörös hun stb. nevet az őket jobbra csak hírből ismerő történétírók aggatták rájuk.

457. – A heftaliták megszállták Baktriát. Az avarok harcba keveredtek velük, vélhetően a szabarokkal. Utóbbiak – elűzván szálláshelyeikről a saragurokat, ogurokat és onogurokat – a Kaukázus vidékére települtek.
464. körül. – I. PEROZ (459–484.), perzsa király folytatja a háborút a kidariták ellen. Utóbbiak uralkodója ez időben a törökös nevű KOUNKHAS (Holló).
468. – PEROZ legyőzte a kidarita hunokat (avarokat), és fővárosukat Balaamot (úgy tűnik, ez a mai Balkh) ideiglenesen az új-perzsa királyok uralták. A heftaliták is részt vettek a hadjáratban. Az esemény kapcsán PRISKOS (kb. 420–472.) kifejezetten hunokról beszél: „hunok, akiket kidaritáknak neveznek”.
477. – Kínai források utoljára említik az indiai kidaritákat. A heftaliták ez idő tájt törnek be Gandharába.
509. – A heftaliták megszállják Szogdiát. (Egyesek szerint nevezett tartomány már a 479. évben a hunok kezére jutott.)

Az avarok sorsát a heftaliták uralma idején nem tudjuk nyomon követni. Egy időre eltűnnek szemünk elől, nagyjából ötven év múlva azonban, jelek szerint immár a hunok szövetségének részeseként, Kelet-Európában újra felbukkannak. Az 555. évben a Kaukázus vidékéről említi őket PSEUDO-ZAKHARIAS. A Közép-Ázsiában maradt avarokról az utolsó híradás 732-ből való. KÜLTEGIN emlékoszlopának felirata őrizte meg nevüket.

Heftaliták Közép-Ázsiában

456. – A heftaliták – ők magukat (a kínaiak hallása szerint) jata, jentaiilito, jita, jitien stb. névvel illették – először küldtek követséget a kínai udvarhoz.

A heftalita néven ismert csoportosulás a tielő törzsszövetség részeséből, valamint Közép-Ázsia szkíta népeiből alakult ki. A cselő, kaocső stb., illetve tielő, tölő stb. néven összefoglalt népesség a hun szövetség felbomlása után bukkant fel Dél-Szibéria, valamint Belső-Ázsia pusztáin. Nevük kínai forrásokban a 4., illetve a 6. században jelent meg. A kaocső szó jelentése nagyjából az, aminek magyarul is hangzik: kocsi. A tielő címben szintúgy *kocsi*, *szekér*, *taliga* jelentésű törökös kifejezés, mint például a mongol *tereg*, rejtőzik, egyesek azonban a *türk* (török) szót látják benne. E kettő, meglehet, voltaképpen egy és ugyanaz. Kínai források nevezettek az i. e. 3. századtól is-

mert – később a hunokkal, illetve a hszenpejekkel egyesült – tingling népekkel kapcsolják össze. A tielő népek egy része 360–370. között az Altaj, a Tien-san stb. vidékéről Közép-Ázsia pusztáira költözött. Bízvást török nyelveknek tarthatjuk őket, bár jó alappal feltételezhetjük: elegyedtek közéjük kelet- és délkelet-ázsiai elemek, például mandzsuk, mongolok, tibetiek, tunguzok is.

Kínai évkönyvek szerint a hunok Alat – magyarul Haladzs – törzse az Altaj vidékén, a Narym folyó völgyében lakott. (A Narym a Fekete-Irtis mellékfolyója Kelet-Kazahsztánban.) Nevüket fehér-tarka lovaikról kapták. Mongol követi jelentésekből (13. század), illetve ABULGAZI történeteiből (17. század) tudjuk, haladzsok a Jenyiszej mentén, az Angara forrásainál és a Bajkál keleti partjainál is éltek. Az ötödik században a zsouzsanoaktól szorongatott narym-völgyi haladzsok elköltöztek az Altaj vidékéről; elfoglalták Közép-Ázsia jó részét és az Indiai-félszigeten is jelentős területet. A haladzsok alkották az 5–6. században a heftaliták egyik legnagyobb törzsét. Leszármazottaik a jelen korban is élnek, például Közép-Ázsiában, az Altaj vidékén. Jelentősebb csoportjaik a heftaliták egykori lakóhelyein tanyáznak, például Afganisztánban és Észak-Indiában. Egyes csoportjaik az Iráni-fennsík keleti részére, a Kaukázus vidékére, illetve Kis-Ázsiába vándoroltak a 6. és a 11. században. Kisebb rajaik Azerbajdzsán vidékén, valamint az egykori Volgai-Bulgária területén (a mai Tatárországban) is megtalálhatók.

457. – A trónkövetelő PEROZ szövetkezik a heftalitákkal. Segítségükkel 459-ben trónra jut Perzsiában. A heftaliták megszállják Baktriát. Ez idő tájt kerül sor az avarok és a szabarok közötti összecsapásra, éppenséggel Baktria megszállása kapcsán. A megszalasztott szabarok azután a saragurokat, ogurokat és onogurokat mozdítják ki szállásterületeikről.
- 465–470. – A heftaliták meghódítják Gandharát. Új birtokuk élére alkirályt (tegin) állítanak.
- 470–480. – Háborúskodás Gandhara alkirálya és a Gupta Birodalom között. TORAMANA (485/490–515.) a heftaliták uralmát egészen a Gangeszig kiterjesztette, és megdöntötte a Gupta Birodalmat.
475. – A heftaliták hosszabb háborúskodás után (474–475.) legyőzik korábbi perzsa szövetségeseiket. PEROZ kénytelen adót fizetni a hunoknak.
- 480–500. – A Gupta Birodalom összeomlik. Hunok uralják Észak- és Közép-Indiát.

484. – PEROZ, perzsa király csatát veszít a heftalitákkal szemben. A harcban maga is elesik. A heftaliták elszakítják Khorasan nagyobb részét Perzsiától. Merv és Herat is birtokaikat gyarapítja. Az Új-perzsa Birodalom közel nyolcvan évig a heftaliták adófizetője lesz.
493. – A heftaliták kiterjesztik fennhatóságukat Dzsungáriáig.
498. – I. KAVADH (488–496. és 498–531.), perzsa uralkodó, a heftaliták támogatásával, visszaszerzi trónját.
- 503–513. – KAVADH, perzsa király sorozatos csatákkal békekötésre szorítja a heftalitákat.
508. – A heftaliták birtokba veszik a Tarim-medence jó részét. A következő évben megszállják Szogdiát, a szogdok városait.
522. – A heftaliták hatalmuk csúcsára hágnek. Közép-Ázsia nagyobb része közvetlen befolyásuk alatt áll. Birtokaikhoz tartozik India jó része is. Negyven ország (beleértve a perzsákat) adófizetőjük. Egyik központjuk Baktria.
528. – YASODHARMAN, Malwa királya, valamint NARASIMHAGUPTA, észak-indiai uralkodó szövetsége Malwa tartományban legyőzi a hunok seregét.
532. – Az indiai királyságok szövetsége elűzi a hunokat India keleti és középső felének alföldjeiről.
552. – A türkök Belső-Ázsiában leigázzák a zsouzsanoikat. Kisebb csatározásokkal zaklatják a heftalitákat. Valószínűleg röviddel ezután költözött a Kaukázus vidékére az avarok népének egy része.
- 563–565. – I. KHOSRAU (531–579.), perzsa király, szövetségben a türkökkel, legyőzi a heftalitákat Bokhara közelében (Nakhseb, Neseph). Türkök és perzsák megosztják egymás között Transoxianát. Előbbiek az Oxustól (Amudarja) északra fekvő területeket, utóbbiak pedig a folyótól délre eső földeket foglalják el. A heftaliták birodalma összeomlik, kisebb fejedelemségeik azonban megtartják függetlenségüket Baktriában, az Indiai-félszigeten (Kapisa, Zabul) és más területeken. A mai Afganisztán területén fennmarad királyságuk még az arab támadások után is.

A hunok európai birodalma

360. körül – A hunok seregei átkelnek a Volgán. Megjelenésük végét jelenti a békés kapcsolatoknak, s egyúttal végét a szkíták birodalmának. A hunok, több leigázott nép hadaival egyesülve, uralmuk alá hajtják a kelet-európai puszták lakóit. A számban legjelentősebb alánok egy része a Kaukázus vidé-

kére települ, megőrzi függetlenségét, más részük, pl. a legyőzött Don-vidéki tanaiták, a hunokhoz csatlakoznak. A hunok és alánok háborús szövetsége rövid életű, csupán emberöltőnyi ideig tart.

Vajon az európai hunok azonosak-e a kínaiak által hszüingnu, avagy hszünjü néven összefoglalt törzsekkel, illetve közülük valók-e – történészeink körében kezdettől fogva parttalan viták tárgya. E kérdésnek számunkra nincsen túl nagy jelentősége. Nevezettek, akár a szövetség vezető népét képviselték, akár nem, mindenképpen a hszüingnuk örököseinek tekinthetők. Alkalmasint a nyomukban járó tielő népek rokonai voltak.

A hun név általánosságban a belső-ázsiai pusztaság ókori lovasnépeire, pontosabban a hunok szövetségének részesekre hivatkozik. Az esetek többségében mi is ebben a jelentésében használjuk. E szakaszban, szűkebb értelemben, az Európában hadakozókat nevezzük hunoknak.

A hunok neve – ahogyan a szkíta fül hallotta – *kony* lehetett. Helyneveinkben ilyen alakban maradt fenn. Az avarokat – mint a hun szövetség részeseit – várkony (uarkhonitai) névvel is illették. A *kony* szó jelentése alighanem *ember*.

375. körül – Az alánok a Don és a Dnyeper között élő keleti gótokra támadnak. Utóbbiak többségében meghódnak – királyukat elvesztik –, csupán kisebb csoportjuk menekül római területre.

AMMIANUS MARCELLINUS szerint a keleti gótok királya szégyenében véggez magával, JORDANES (6. század) szerint a korábban leigázott roxolánok (rosolani, rosomeni, rosomoni, rosomori, tasomoni) csoportjából ketten, név szerint AMMIUS és SARUS sebzik halálra.

376. – A hunok megütköznek a nyugati gótokkal a Dnyeszternél. Utóbbiak a Szeret folyó mögé hátrálnak. Kisebb részük az Erdélyi-medencébe (Caucaland, Kaukoensioi) vonul, nagyobb csoportjuk az Al-Dunához sereglik, és a Római Birodalom területére kér bebocsátást. Később a keleti gótok egy része, valamint a taifalok és a velük együtt élő népek is csatlakoznak hozzájuk. A 381. évben a régi Dacia tartományba menekült nyugati gótok is átkelnek a Dunán római területre. A gótok elhagyott szálláshelyeit az Al-Dunánál a hunok foglalták el, és innen nyomultak előre az Alföld felé. Jó ideig hatalmuk biztosításával voltak elfoglalva, viszonylagos békében éltek a rómaiakkal. Fejedelmeiknek fizetett hűbér ellenében féken tartották Róma ellenségeit.

- 378–383. – A hunok és alán szövetségeseik megjelennek a Kárpát-medencében. Az Alföldön letelepedett „szarmaták” is a hunok országának alattvalói lesznek. Valeria tartományt előzönlík a menekülők, s nyomukban a hunok is betörnek. A 384. évben már a hunok szövetsége birtokolja az Alföld nagyobb részét.
395. – A római polgárháború idején a hunok nagyobb csapata átkel a Don folyón, és a Kaukázuson át betör Perzsiába, valamint a kis-ázsiai római tartományokba. Egy csoportjuk az Antitorostól délre és nyugatra pusztít. Ezeket, amikor átlépik az Eufráteszt, a rómaiak szétszórják. Egy másik hun csapat Ktesiphon felé veszi az irányt. Őket a perzsák vetik vissza. A harmadik csoport Kis-Ázsia keleti részén és Szíriában dül.
400. – ULDIN, 390–410. között a hunok fejedelme, az Alföld és a Román-alföld pusztáin, illetve az ott élő népek fölött uralkodik.
401. – A hun sereg egyik szárnya, a Kárpátokat északról megkerülve, megtámadta, menekülésre készítette a vandálokat. Az alánok erre hátat fordítottak a hunoknak, és egy részük csatlakozott a kivándorlókhoz. A kvádok közül is akadtak követők. Az új hazát keresők útja a Duna völgyében vezetett nyugat felé. A 401. és 402. év fordulóján a Duna középső és felső szakaszánál teltek. A 406. évben, az év utolsó napján, a Rajnánál a frankok seregébe ütköztek. A folyón átkelő vandálok már-már elvesztek a küzdelemben, az alánok egyik csoportja azonban – uralkodójuk neve RESPENDIAL (Respindal) – segítségükre sietett. Az alánok másik csoportja – fejedelmük GOAR (Eochar, Gochar) – a rómaiakhoz csatlakozott, és 440. körül földet szerzett, valószínűleg katonai szolgálat fejében, Aurelianum (Orléans) és Valentia (Valence) környékén. Az Alain férfinév, valamint néhány környékbeli település neve, például Alainville en Beauce őrzi emléküket. Az alánok eme csoportja részt vett a hunok elleni csatában (Mauriacum, 451.), SANGIBAN (Sambida) vezetésével. Pár év múltával a nyugati gótok leigázták a galliai alánokat; hírük, s nevük elhalványodott.

Az alánok másik csoportja a germánokat követte, Gallián át dél felé tartott. Átkeltek a Pireneusokon, és 409-ben elérték Hispániát. Az alánok Lusitania és Carthaginiensis tartományban telepedtek le. Röviddel ezután a nyugati gótok megszállták a Pireneusi-félszigetet, 418-ban (mások szerint 426-ban) legyőzték az alánokat, s megölték ADDAK (Attaces) nevű fejedelmüket, RESPENDIAL utódját. A vezető nélkül maradt nép a vandál királynál keresett menedéket. A 419. évben a kvádok és a rómaiak szövetsége elűzte a vandálo-

kat Gallaeciából (Galícia). A 429. évben a menekülők átkeltek Észak-Afrika. A 435. esztendőben a mai Marokkó és Algéria partvidékén ütöttek tanyát, majd 439-ben független birodalmat alapítottak Carthago vidékén, és sorra megszállták Szicília, Szardínia, Korzika és Málta szigetét, valamint a Baleár-szigeteket. Királyaik *Rex Vandalorum et Alanorum* címmel illették magukat. Birodalmuk 534-ig állott fenn.

A korábban említett alán fejedelmek – RÓSVANDAL, RÓSVENDEL (Vörös vandál), GODEHARD, GOTTHARD (Isten erős), SAMFTIBÁN (Kegyes úr) és ATTA (Atya) – felerészben vagy egészében germán neve szemléletesen bizonyítja a népek összekovácsolódását.

Az alánok egykori jelenlétének nyomait a Pireneusi-félszigeten is megtaláljuk. Catalunya nevét a gótoknak és az alánoknak tulajdonítják. Portugáliában pl. a Lisszabon körzetéhez tartozó Alenquer települést kapcsolják az alánok nevéhez. Az alaunt néven ismert nagyobb testű kutya-fajtát – leírása a kuvaszra illik – az alánok honosították meg a Pireneusi-félszigeten. A 17. században azonban e fajta Ibériában kihalt. Nevét ma az alano nevű kutya-fajta viseli. A latin nyelvekben is gyökeret vert egy-két szkíta eredetű kifejezés, pl. *avoa* (galíciái), *àvia* (katalán), *avia* (latin), *avó* (portugál), *abuela* (spanyol). A felsorolt nyelvekben a szó jelentése *nagymama*. A szkíta eredeti (ő) a magyarban is megvan. Ma már inkább csak jelzőként kapcsoljuk valamelyik ősszülnök nevéhez, pl. ómama. Kicsinyített alakját (avi) sajnálatos módon elfeledtük.

- 424. – RUGA (432–434.), hun király székhelye az Alföldön, a Tiszától keletre.
- 434. – BLEDA (434–444.) és ATTILA (434–453.) uralkodásának kezdete. Róma átengedi Pannonia Prima és Valeria tartományt a hunoknak.
- 445. – ATTILA – állítólag – lemészároltatja fivérét híveivel együtt. Uralma alatt egyesíti a hunokat és szövetségeseiket. Közvetlen befolyása a Fekete-tenger vidékétől a Kárpát-medencéig terjed.
- 449. – II. THEODOSIUS (402–450.), bizánci császár követséget küld ATTILA udvarához. A küldöttség tagja PRISKOS, görög történetíró, ki szemtanúként nyilatkozik a hunokról és uralkodójukról.
- 451. – ATTILA galliai hadjárata. Seregének magvát hunok, gepidák és keleti gótok alkották. A vele szemben álló erők között ott voltak az alánok is, SANGIBAN vezetésével.

452. – ATTLA Észak-Itália elleni hadjárata Aquileia városának elfoglalásával veszi kezdetét. A hunok serege a Pó alföldjén Mediolanumig (Milánó) nyomul előre. Az éhínség és a járvány – valamint a kelet-római császár csapatainak betörése hun területre – visszavonulásra szorítja őket.

453. – ATTLA halála, uralkodásának vége. Hatalmának örököse legidősebb fia, ELLAK.

454. – ATTLA fiai összekülönböznek apjuk örökségén. A germánok többsége kiválik a hun szövetségből, a keleti gótok azonban DENGIZIKH haláláig kitartanak. A gepidák vezette pártütők sorozatos csatákban legyőzik a hunokat. ELLAK (453–454.) elesik a Nedao folyó (talán a Duna) melletti harcokban. A hunok európai birodalma felbomlik, hűbéres népei közül többen önállósodnak.

DENGIZIKH (458–469.), ATTLA második fia az akatirokkal Kelet-Európába vonul. A Dnyeper-melléki hun csoportok fölött uralkodik, és a Duna mentén letelepedett törzseket is igazgatja. Utóbb Bizánc ellen szervezkedik. A 459. évben megszállja Bassiana (egykor Pétervárad) városát. Tíz évvel később, egy újabb vállalkozás során csatát veszít, s elesik.

ERNAKH (469–503.), ATTLA harmadik fia, híveivel – közöttük CANDAC (Kandász, Kondás) fejedelem alánjaival – Kis-Szkitiában (Dobrudzsa) telepszik le, utóbb azonban a Don vidékére költözik. DENGIZIKH halála után (469–503. között) az akatirokat is szárnyai alá veszi.

Az akatirok (akatiroi) – királyuk DENGIZIKH előtt KOURIDAKHOS – a hunok hűbéres szövetségesei voltak. Egyesek szerint az akatir név a dák agathyrsoi törzsre vonatkozik. Más szóval, ha hinni lehet a kijelentésnek, ők a hajdani *ragadozók* képviselői. Az akatirok, illetve a kazárok, vagy a kutrigurok nevének egybecsengése alighanem véletlen, mindenesetre alkalmat ad találgatásra.

ATTLA halála után a kelet-európai pusztán törökös népeké a vezető szerep. Alánokról, avagy massagetákról – jöllehet a hun népek között tekintélyes számban éltek – már csak elvétve számolnak be forrásaink: pl. JORDANES 550. körül az Olt folyótól keletre említ roxolánokat. Önállóságukat, s vele nevüket eme csoportok kétségtelenül elvesztették. A Kaukázus északi lábánál azonban virágzik egy független alán állam. Az alánok időről időre adófizetőivé lesznek türköknek, kazároknak stb., kitartanak azonban itt egészen a 13. századig, a mongol megszállás idejéig.

A Kárpát-medencében letelepedett alánok a szerveződő germán birodalmak – gepidák az Erdélyi-medencében és a Tiszántúlon, keleti-gótok Pannóniában stb. – alattvalóiként folytatták életüket. A Duna–Tisza közén és a Temesközben egyes csoportjaik, legalább névlegesen, megőrizték függetlenségüket. Az Alföldet a ravennai császári udvar továbbra is szarmata határvidékként tartotta számon. Az 5. század vége felé még hallunk a „szarmatákról”. A 469. évben a keleti gótok ellen harcoló germánok sorában – BABAI, illetve BEUCAN nevű fejedelmük vezérletével, a kvádok utódainak szövetségeseiként – részt vettek a Bolia (ma Ipoly) melletti csatában. BABAI 472. körül elfoglalta Singidunum (ma Belgrád) városát, a gótok azonban legyőzték, szolgálait és javait zsákmányként elhurcolták. A kárpát-medencei alánok további sorsát, adatok hiányában, jó ideig nem tudjuk nyomon követni. A 488. évben még hallunk róluk – egy csoportjuk a gepidák soraiban harcolt a gótok ellen –, azután már csak az avar letelepedés idején. Legutoljára PAULUS DIACONUS (kb. 720–799.) említ „szarmatákat”, az 568-ban Pannóniából kiköltözött langobardok szövetségesei között.

Bolgárok Kelet-Európában

463. – PRISKOS jelentése szerint a saragurok (saragouroi), ogurok (ououroi) és onogurok (onogouroi) követséget küldtek Bizáncba. Beszámolójuk szerint harcban keveredtek a szabarokkal (sabiroi), kiket viszont az avarok (abaroi) támadtak meg.

Az avarok Baktriában (a 457. esztendőben) csatáztak a szabarokkal, és ők azután a szóban forgó ogurokat üzték el szállásterületükről. Utóbbiak Kelet-Európa pusztáin, a Középső-Volga és a Kubány vidékén telepedtek le, s több ütközetben legyőzték a DENGIZIKH vezette akatirokat. A 466. évben már velük együtt – a rómaiak szövetségeseiként – hadakoztak a perzsák ellen, Kaukázusi Ibéria és Armenia területén.

A 482. évtől Bizánc bolgárnak (bulgaroi) nevezi a kelet-európai pusztá lovasnépeit, pontosabban az onogurokat (onogunduroi, unnogunduroi). Népük nevében a *tíz* számnévre ismerhetünk. Birodalmuk a Kubány folyó vidékétől a Dnyeper tájáig terjedt. Bizánc hamarosan térítőket küldött hozzájuk, és az 544. esztendő táján a Szentírást is lefordították nyelvükre. Sajnos e mű nem maradt fenn az utókor számára. A 6. század közepe táján, a szabarok

csatlakozása nyomán, az onogurok birodalma kettészakadt. Keleti részét öt törzs uralta (outigouroi, outigouroi, besgur), a nyugatit hat (koutigouroi, koutourgouroi, koutrigsuroi, altiagir).

A tielő népek Közép-Ázsiában a 4. században vegyültek egybe a szkítákkal, elsősorban jászikkal. A hun-szkíták eme társulása azután Kelet-Európában újabb hun és jászói kötelékekkel gyarapodott. A szkíták nyilván nem egyenletesen széjjelszórva éltek a hun népesség között, hanem kisebb vagy nagyobb csoportokban. Számuk nem sokkal maradhatott el a hunokétól. Jelentőségükről tesz, nem egyedül, tanúbizonyságot a fent említett bolgár társulások elnevezése: az ogur névhez szkíta számnevet – öt (out), hat (kout) – kapcsoltak. Ugyanakkor használatban volt a török számnévvel (bes, alti) párosított cím is. Bízást állíthatjuk, a bolgárok népe, nem különben nyelve, a hun és a szkíta sajátos ötvözete. Hunok szavait a szkíták, utóbbiakét a hunok saját hallásukhoz igazították.

Bizánc nem egyszer igénybe vette az onogurok haderejét a gótok és a gepidák ellen folytatott harcokban. Az onogurok azonban nem elégedtek meg ennyivel. A Don és a Dnyeper vidéki törzsek többször is megtámadták alkalmi szövetségesüket. A Balkánon, jobbra Trákia és Moesia területén dúltak, fosztogattak. Az 520. év után a szlávok is csatlakoztak hozzájuk. Bizánc és a Perzsa Birodalom Kaukázus-vidéki harcaiban, az onogurok társaságában, a szabarok vettek részt, hol az egyik, hol a másik oldalon.

506. – A szabarok egyeduralomra tesznek szert a Kaukázus vidékén, a mai Azerbajdzsán és Dagesztán területén. Kiterjesztik fennhatóságukat a Kaukázuson túli területekre is.

528. – Az onogurok királya ez időben MUAGERIS. Ősei között szerepel – hagyomány szerint – ATTILA, hun fejedelem. MUAGERIS nevét sokan összekapcsolják népünk elnevezésével. Felteszik, eme főember a magyarság névadója. A szóban forgó előljáró és a magyar nép nevének alighanem csak gyökere közös. Más szóval, ugyanazon fogalomról kapta nevét MUAGERIS fejedelem, valamint a magyar nép.

Nem egy történetíró vezeti vissza különböző népek elnevezését valamilyen uralkodójuk nevére. Olykor, jelekből következtetve, alap nélkül. PROKOPIOS (kb. 500–565.) például Utigur és Kutrigur nagyúrnak tulajdonítja a hasonló nevű bolgár csoportok elnevezését. PAULUS DIACONUS szerint az avarok is egyik királyuk nyomán illették magukat éppen az avar névvel.

A magyar nép neve nem sumer, nem is iráni származású. Nincsen köze mágusokhoz, sem Mada országához. Hozzá még nem is a manysi szóból nőtt ki. Helyesen következtetnek, kik *mag* szavunkat látják benne. Miként az avarok esetében, e helyen is szkíta istenség lehetett a névadó: *Magúr*, minden élet ősforrása. A *magyar* név – tartalma szerint *Mag népe* – szabályosan képzett alakja *magor* lenne, ilyen formában azonban ritkán került s kerül szóba. *Magúr* istenség nevét és tiszteletét a szkíták vitték magukkal a hunok közé. A két nép közös nyelve bolgár török, istenségük neve pedig *Alp Madzsar* (betű szerint Madzsar Úr) lett, s ebből később a szabarok elnevezése. A bolgár törököt meg nem értő szkíta eleink a madzsar atyafiak nevét – saját szavukként fel nem ismervén – a maguk hallásához és nyelvéhez igazították. Ekként lett belőle magyar, megyer stb.

JAKUT AL-RUMI (1179–1229.), arab utazó, földrajzi szótárában a baskírokról – többek között – a következőket írja: *Közülk mindegyik egy fadarabot penis formára farag, s azután nyakába akasztja; ha utazni, vagy pedig ellenséggel szembeszállni kíván, megcsókolja s előtte leborulva azt mondja: „Űris-ten, tégy velem így meg így!” Erre azt mondtam a tolmácsnak: „Kérdezd meg valamelyiket, miféle érve van erre nézve, és miért tekinti istenének!” Felelte: „Azért, mert én is ehhez hasonlóból jöttem a világra, és nem ismerek kívülé más, ami létrehozott volna.”* (KMOŠKÓ MIHÁLY fordítása.)

A baskírok, baskortok (badzsgird, bajdzsirt, basgird, basgurd stb.) aligha-nem azonosak a szabarokkal – a Kárpát-medencében letelepedett madzsarok testvéreivel –, kik a 894–895. évben a Dnyeper vidékéről a Volga mellékére vándoroltak. Megszólításukban alkalmasint a madzsar név köztörök nyelv-hez hajlított változatát láthatjuk. Arab szerzők gyakorta nevezték a szabarokat, madzsarokat baskírnak.

Az idegen népek egy része manapság is onogurnak nevezi a magyarokat: hongrois, Hungarian, ungarisch, węgierski stb. E név ízről ízre hun, jelen-tése, közelítve az eredetit: *tíz nyíl népe*. Európa bolgár lakóit hívták így valaha, ogurokat és szabarokat egyaránt.

E helyen kell szólanunk a magyarok ősmondájáról, ami valójában a bolgároké. A csodaszarvas regéje származásukra ad, meglehetősen világos, magyarázatot. A történet magva ekképpen fejthető ki. HUNOR és MAGOR, két hun dalia (hódítóé a férfiúi szerep), szkíta alán, vagyis jászai leányokat vesz

nőül, s e házasságból származik a bolgárnak és magyarnak nevezett nép. MAGOR alakját alighanem a magyar nemzeti büszkeség szőtte bele a mesébe, s emelte HUNORRAL, azaz a hun néppel azonos fokra.

Népünk történetesen két eredetmondával is bír. A bolgár madzsarok története nagyjából 1000 éves múltra tekinthet vissza. A királyi szkíták regéje ennél legalább 1500 évvel idősebb. Utóbbit, HERODOTOS jóvoltából, a munka bevezető szakaszában olvashatjuk.

Magyar őseink zömmel bolgárok voltak, azaz hunok és szkíták leszármazottai. Nyelvük pedig bolgár török. Madzsarjainkat befogadta, nyelvüket magáéhoz hajlította a Kárpát-medencében letelepedett jelentősebb számú szkíta, mindenekelőtt avar népesség. Ők a madzsarok beköltözése után székhelyieknek, azaz helyben lakóknak nevezték magukat. (Meggyőződésünk szerint *székhelyi* volt a *székely* eredeti alakja.) S tegyük hozzá, az avarok országlását megelőzően, ARPADDAL szintén, és még a madzsarok letelepedése után is érkeztek szkíták a Kárpát-medencébe. Nyelvünket a szkítáktól örököltük, s hun köpönyegbe burkolózott névadónk, *Alp Madzsar* is végső soron a szkíta *Magúr*.

541. – Szír források wngr (unogor) népet említene a bizánci–perzsa háborúkkal kapcsolatban. Nevezettek a Kaukázus vidékén, a Kura folyó völgyében tanyáztak. I. KHOSRAU, perzsa király szerint három törzsük ötvenezer embert számlál, fejedelmük ZABARGAN, s a nesztoriánus vallást követik. Egy részük később, vélhetően a perzsák támadása nyomán, északra költözik. Valószínűleg szabarokról van e helyt szó.
545. – I. KHOSRAU, perzsa király hadat visel a Keleti-Kaukázusban letelepedett idegen népek ellen. Legyőzi és szétszórja a szabarokat. A szabar törzsek a Kubány, Kuma és Terek vidékére menekülnek, töredékeik pedig a Kaukázusban, a Kura (Kyros) és a Rion folyó mentén húzódnak meg. A kelet-európai pusztára költözött szabar törzsek csatlakoznak az onogurokhoz. A Don és a Dnyeszter között lakók hat néptörzsből szerveződött társulásának elnevezése kutrigur (altigir). A Kubány vidékén letelepedett öt bolgár törzs szövetsége utigur (besgur, bittugor) névvel különbözteti meg magát rokonaitól. Keleti és nyugati bolgárok 547–558. között egymással ádáz harcokat vívnak. Az ellenségeskedést főképpen Bizánc szítja. Végül, a 6. század közepe táján (559–560.), mindkét csoport avar iga alá jut, később azonban, az 568. esztendőben, az utigurokat bekebelezi a türkök birodalma. Az utigurokról 576-ban,

a kutrigurokról 597-ben hallunk utoljára. Törökös nevük sem szerepel többé bizánci íróknál. A Don és a Dnyeper között lakók neve a jelzett időtől fogva bolgár, a Dontól keletre tanyázóké onogur.

563. – Eszkil (askel, askil, esegel, ishkil stb.; kínaiak hallása szerint aszecsie, szecsie) követek – a vörös hunok (hermikhion) királyának küldöttei – a bizánci udvarban.

Az eszkilek, avagy vörös hunok egy része – 7. század elején keltezett kínai forrás szerint – Belső-Ázsiában, a Tola folyó völgyétől északra tanyázott, ujgurok stb. társaságában. Nevüket ugyanekkor az Iszik-köl vidékéről is említik. Talán közülük való a 420. év táján Gandharát megszálló, alkhono nevű népesség is. Az eszkilek, vagy egy részük, később a volgai bolgárokhoz csatlakoztak. AHMED IBN FADLAN (10. század) askel néven emlékezik meg róluk.

568. – A türkök serege az 566–567. esztendő fordulóján átkel a Volgán, és a következő években iga alá hajtja a Volga és a Don között, valamint a Kaukázus vidékén élő népeket. Elfoglalja az utigurok és a szabarok földjeit, valamint az alánok kaukázusi országát és Kolkhis királyságát. Az 568-tól körülbelül 620-ig tartó türk uralom ideje alatt a leigázottak hűségét a türk uralkodók által kirendelt hűbéres fejedelmek biztosították.

Az 568. évben szogdok vezette türk küldöttség érkezik a bizánci udvarhoz. II. IUSTIN császár (565–574.) szövetséget köt a türkökkel közös ellenségeik, többek között az avarok ellen.

576. – A bizánci–avar szövetség miatt felbőszült türkök megtámadják Bizánc krími városait. Valamivel később, 580-ban, bizánciak és türkök rendezik kapcsolatukat, s a barátságos viszony helyreáll.

Az utigurok neve elvész, 576-ban már újra onogur néven említik őket. Bizánc ez időtől fogva a türkök uralta valamennyi népre, általánosságban, a türk (tourkoi) nevet alkalmazza. Az avarok fennhatósága alá tartozó kutrigurok nevét mintegy húsz év múlva, 597-ben váltja fel az általánosabb bolgár elnevezés.

581. – A türkök ostrom alá veszik Khersonesost (ma Szevasztopol) a Krím-félszigeten. A Türk Birodalom ez időben nyújtózik legmesszebbre napnyugat felé.

Avarok Európában

554. – BUMIN (Tumen), türk fejedelem egyik fia, MUKAN (Bukan) (554–572.) uralkodik a türkökön. Több sikeres hadjárat után ellenőrzése alá vonja a Se-lyemutat, illetve biztosítja határait a heftaliták ellenében. Uralmát kiterjeszti

Szogdiára, az Aral-tó vidékére stb. Vélhetően ez idő tájt költöznek az avarok s a hozzájuk csatlakozott szkíta és hun népek Kelet-Európába. Jászik, kankarok, avarok – kik nem menekülnek el – hűbéres sorsra jutnak.

555. – Az avarok, valamint a hozzájuk csatlakozott szkíta, hun stb. népek a Kaukázus vidékén táboroznak. SAROSIOS, alán fejedelem közvetítésével felveszik a kapcsolatot Bizánccal. A követjárásra 558-ban került sor. Az avar küldöttség vezetője KANDIKH.

PSEUDO-ZAKHARIAS – az 555. esztendőben – előszámlálja a Kelet-Európában, közelebről a Kaukázus vidékén tanyázó népeket: wngr (unogor), wgr (ugor), sbr (sabar), bwrgr (burgar), kwtrgr (kurtorgor), br (abar), ksr (kasar), dyrmyr (dyrmyr), srwrgwr (sarurgur), bgrsyq (bagarsyk), kwls (kulas), bdl (abdel), ftlyt (eftalyt). A sarogurokról eme híradás szól utoljára. Valamennyi felekezet közül biztosan csak az avar szkíta nép. Pontosabban, egyetlen társulás a felsoroltak közül, melyben bizonyosan szkítáké a vezető szerep.

A kurtogur és a kutrigur cím, jóllehet betűzésük eléggé hasonló, nem szükségképpen azonos népet jelöl. A dyrmyr névvel illetett csapat talán az Indiai-félszigetről (Scytia Dymirice: Gujarat; Damirice: Hindusztáni-alföld) sodródott a Kaukázus vidékére. A heftaliták a felsorolás végén kétszer szerepelnek.

A közép-ázsiai szkíta avarok nem azonosak a belső-ázsiai, helytelenül avarnak is nevezett, valószínűleg a mongolokkal rokon, zsouzsanokkal. (A *zsuszu* szó jelentése nagyjából az, aminek magyarul is hangzik: vonagló rovar, zsizsik.) Avarjaink – e helyen megismételjük – a legkorábbi híradások szerint a Kopet-dag előterében éltek, és abioi, aparnoi, apasiakai, parnoi, pasiano, pausikoi stb. néven szerepelnek a forrásokban. Ők hívták életre a Parthus Birodalmat: TIRDAĐ fejedelmük uralkodócsaládot alapított, nevezetesen az Arsakida-házat. Görög Baktria összeomlásával kapcsolatban is szerepel az avarok neve. Parthia bukása után elvették a perzsáktól Baktriát; a kujsuangok örökébe léptek. A forrásokban ez idő tájt jüecse, kidarita, kujsuang stb. néven szerepelnek. Miután a hunok előzönlöttek Közép-Ázsiát, Kelet-Európát, valamint az Indiai-félszigetet, az avarok is a hun szövetség részesei lettek. Nevüket, és bizonyos mértékben függetlenségüket is megőrizték. Főembereik neve (pl. APSIKH, BAIAN, ERMITZIS, KANDIKH, KOKH, SAMUR, SOLAKHOS), méltóságaik címe (pl. bookolabras, kán, tarkán, tudun) viszont többségében altaji eredetű, ami az új kapcsolatokat, a szokások fordulatát jelzi, s a hatalmi rendszer változását.

558. – Avar követek, élükön KANDIKH, a bizánci udvarban. A küldöttség szövetséget köt I. IUSTINIANUS császárral (527–565.): az avarok, juttatások fejében, féken tartják a kelet-európai pusztán tanyázó bolgár népeket.
- 559–560. – Az avarok harcba szállottak az onogurokkal, a zalokkal (barszilokkal), és a szabarokat is legyőzték. A Kaukázus előterében tanyázó utigurok, valamint a Don és a Dnyeszter között letelepedett kutrigurok is az avarok hűbéresei lettek. A kutrigurok egy része csatlakozott az avarokhoz. (Nem tudjuk, kik lehettek ők: bolgárok, vagy egykori massageták, akik még nyelvükben is őrizték szkíta mivoltukat.) A keleti szlávok közé sorolt antok népe is – a bolgároktól északra, a Kárpátok és a Dnyeper között éltek – az avarok adófizetője lett.
562. – Az avarok serege eléri az Al-Duna vidékét. Első ízben említik fejedelmük, BAIAN, avagy BAIANOS (562–602.) nevét. Az avarok kánja földről, lakóhelyről tárgyal Bizánccal.
- Avarjaink hada északról megkerüli a Kárpátok vonulatait, és a szlávok földjén át nyugat felé tör. Az avarok az 563. évben az Elbánál megütköznek SIGEBERT, frank király seregével. Az 566. év végén újra az Elbánál hadakoznak. Bár győzedelmeskednek SIGEBERT hadain, az összeütközés után békekötésre kerül sor, s mindkét sereg visszavonul. Ez időben az avarok befolyása a Kárpátoktól északra elterülő síkságra is kiterjedt.
- Az 566–567. esztendő fordulóján ALBOIN, langobard király követei megkeresik az avarokat, az Elba és az Odera között, és fegyveres szövetséget ajánlanak a gepidák ellen. BAIAN a langobardok jószágainak tizedét, s ha fellülkerekednek a gepidákon, utóbbiak földjét, s a zsákmány felét kéri.
563. – A vörös hunok (hermikhion) fejedelme, ASKELTUR (Ascultus, Ensultor) követeket küldött Bizáncba, kérvén a császárt, ne fogadja jóindulattal az avarokat.
565. – II. IUSTINUS (565–574.), bizánci császár megvonja az avaroktól az elődje által rendszeresített járadékot. Az avarok követsége – a küldöttség vezetője TARGITES (Targitios, Tergazis) – üres kézzel távozik.
- HARGITA személynév és egyúttal tisztség is lehetett a szkíták körében, történetesen a hadak urának méltósága. HARGITA, idézzük fel, a szkíták haragító hadistene. Nevét felismerhetjük földrajzi nevekben, illetve a későbbi harka, horka címben, s az ebből származó helynevekben is.

567. – A langobardok legyőzik a gepidákat a Tiszánál. Syrmiumot (egykor Szávaszentdemeter) a gepidák feladják Bizáncnak. A város az avar támadás után is a rómaiak birtokában marad. Az avarok letelepednek az Erdélyi-medence és a Tiszántúl folyóinak lapályán.
568. – A langobardok kivonulnak Pannónia területéről, sokakat magukkal ragadva a letelepedett népekből. PAULUS DIACONUS az eseménnyel kapcsolatban, többek között, „szarmatákat” említ. Ahogyan a különböző pannóniai népek, úgy nyilvánvalóan a langobardok sem követték maradéktalanul az Itáliába költözőket. Az avarok birtokba veszik a langobardok által kiürített területeket. Syrmium ellen is felvonulnak, elfoglalniuk azonban nem sikerül. BAIAN tízezer kutrigur harcost küld Dalmácia vidékének pusztítására.
579. – BAIAN megtöri a korábban Bizánccal kötött békeszerződést, s megkezdí Syrmium ostromát. Hidat ver a Száván, s bezárja falaik közé a városlakókat. Syrmium 582-ben került az avarok kezére.
- 584–586. – Az avar kán birtokba veszi Singidunum (Belgrád) városát, elfoglalja Kis-Szkítia (Dobrudza) egy részét, valamint Moesia tartományt. Seregeinek élén Ankhialos (Pomorie) városáig nyomul előre. Szlávokból álló csapatai elérí Korinthos városát. A szlávok meg is telepsznek Hellas egyes tartományaiban (588.), mindenekelőtt a Peloponnesos-félsziget nyugati felében, és nagyjából két évszázadig tanyáznak ezen a vidéken.
- 593–598. – A perzsák megszállják a Kaukázust, és 591-ben békét kötnek Bizánccal. A perzsa frontról visszatérő kelet-római csapatok felszámolják az avarok észak-balkáni uralmát, és 600–601-ben sikereket érnek el a Temesközben is.
598. – A türkök uralma elől menekülő szkíta törzsek – nevezetesen tarniakh, kotzageroi, zabender (darvak, kócsagok, szemények) – csatlakoznak az avarokhoz. THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES (7. század eleje) szerint mindhárom csapat az avarok nemzetségéből való. *Szemény* (szemes) szavunk egykor talán madarat – számunkra ismeretlen nemet és fajt – jelölt.
612. – Az avarok és horvát szövetségeseik elpusztítják Epidaurost (Cavtat) és Salonát (Split) Dalmáciában. Első ízben említene az Adria vidékéről horvátokat.
- 623–624. – A vendek SAMO (623–658.) vezetésével fellázadnak az avar uralom ellen, és önálló birodalmat alapítanak a Délkeleti-Alpok vidékén. Horvátok és szerbek költöznek mai hazájuk területére, illetve Dalmáciába. SAMO halála után, 665. táján, a vendek országának jó részét újra birtokba veszik az avarok.

626–629. – Avarok, bolgárok, gepidák és szlávok egyesített hadainak sikertelen hadjárata Bizánc ellen. A 626. évben súlyos veszteségeket szenvednek Konstantinoupolis (ma Isztambul) falainál.

Bizánc és a perzsák – 604–628. között – birokra kelnek egymással. Az avarok e háborúban a perzsák oldalára állnak. A 627. évben, Ninive mellett, a kazárok támogatásával, Bizánc győzelmet arat. Nagyjából ez időben a türkök hatalma megrendül, hűbéres népeik közül többen az önállóság útjára lépnek. Kelet-Európában, a 630. esztendő táján, a kazárok és a bolgárok is birodalmat szerveznek. Az avaroknak alárendelt bolgárok (talán a Kárpát-medence lakói) kivonni igyekeznek magukat uraik befolyása alól (631–632.), a harcokban azonban alulmaradnak. A menekülő bolgárokat befogadja, majd orvul lemészároltatja I. DAGOBERT (629–639.), frank király. Az utigurok fejedelme, KUBRAT (Khubrates, Kurt) (632–665.) uralkodásának kezdetén, 634–635-ben, elszakítja a kutrigurokat az avaroktól, egyesíti a bolgárokat, s alakítja Régi Nagy Bulgáriát, más néven az Onogundur Bolgár Birodalmat vagy Onoguriát. Hozzá még HERAKLEIOS (610–641.), bizánci császárral köt szövetséget az avarok ellen. A Dalmáciában élő szláv törzsek Bizánchoz partolnak, és elszakadnak az avaroktól a szerbek, horvátok is.

662. körül – Az avarok újabb bolgár csoportot űznek ki birodalmukból. Ők ALTSEK (Altsikurs) vezérlete alatt a karintiai szlávokhoz, avagy vendekhez menekülnek, majd egy töredékük 665. körül Felső-Itáliába költözik.

677. – Néhány évvel KUBRAT halála után a kazárok igába hajtották a bolgárokat. KUBER (hagyomány szerint KUBRAT negyedik fia) vezetésével a kutrigurok egy csoportja, 677. áprilisában, a Szerémségbe költözött. Egy idő után fellázdadtak, s jó részük 685. körül a Balkán-félszigetre, Pelagoniába (Macedónia) vonult KUBER vezérletével. Ezután önálló bolgár csoportként már nem szerepelnek. KUBER nemzetsége elűzte a letelepedett népek egy részét Pelagóniából, és egybevegyült a helyben maradottakkal. A 8. században KUBER népe ASPARUKH Duna-menti bolgárjaihoz csatlakozott.

678–679. – Az avarok utolsó követjárása Bizáncban.

732. – A Közép-Ázsiában visszamaradt avarok küldöttsége részt vett KÜLTEGIN temetésén, s népük nevét, másokéval egyetemben, az eltávozott főember emlékoszlopára vésték.

788. – A frankok Ybbs mezejénél legyőzik az avarokat, és visszaszorítják őket a Bécsi-erdőig.

791. – CHARLEMAGNE (768–814.) hadjáratba kezd az avarok ellen. Miközben langobard szövetségesei a Dráva és a Száva alföldjén nyomulnak előre, a frank sereg a Duna völgyét követve Győrig menetel, kézzelfogható eredményt azonban nem tud felmutatni.
795. – A főemberek közötti ellentétek megosztották az avarokat. Háború tört ki a kán, azaz a legfőbb méltóság, és a jugurru (vezér) címet viselő második ember hívei között. Mindkét főembert megölték. A nyugati országrész helytartója meghódolt a frankoknak. Talán közreműködése révén jutott ellenség kezére a fő avar erődtény és a kincstár. ERIC, Foroiulia tartomány grófja, kisebb sereggel behatolt az avarok országába, a kán székhelyére, és kifosztotta a kincsházat. Frank-langobard csapatát a szlavóniai szlávok fejlődése is segítette.
796. – Jelentős langobard sereg vonul fel az avarok ellen. Harcokra nem kerül sor, az avar főemberek, élükön az új fejedelem, meghódnak. Az avar főurak egy része, az ellenállók, a Tiszántúlra vonulnak vissza.
- A nyugati országrészben a frankok megkezdik az avarok keresztény hitre térítését. Egyházi és világi hatalom eszközeiben nemigen válogat. A 799. évben az elégedetlenség lázadáshoz vezet, és a korábban említett helytartó (795-től a frankok érdekeinek képviselőjével megbízott felügyelő) áll a felkelők élére. A frankok leszámolnak a lázadókkal, a 801. évben azonban az avarok újra szabadulni próbálnak. A frankok végül úrrá lesznek a nehézségeken, és 803-ban Oriens néven önálló tartománnyá szervezik a meghódított országrészt. Létrehozzák a Pannóniai Őrgrófságot – fennhatósága a Rábáig terjed – és a Pannóniai Fejedelemséget. Az avarok vezetői elismerik a frankok királyát uralkodójuknak, s ez után az avar fejedelem, a frankok hűbéreseként, utóbbi tartományt igazgatja. A Kárpát-medence peremvidékein ez időtől telepednek meg szlávok nagyobb számban.
804. – A dunai-bolgár uralkodó, KRUM (803–814.) csapatai állítólag csapást mérnek az alföldi avarokra. Az eseményről szóló beszámoló hitelét – tárgyi bizonyítékok hiányában – sokan vitatják. Többen kétségbe vonják az avarok balkáni szereplését is: Dunai-Bulgária Bizánc elleni hadjárataiban 811-ben és 813-ban (állítólag) avar segédc csapatok is részt vettek.
805. – THEODORUS, a pannóniai avarok hűbéres fejedelme Aachenbe megy, és a frankok királyától, a szlávok zaklatásait jelölve okként, új lakóhelyet kér. A frankok Carnuntum (Deutsch Altenburg) és Sabaria (Szombathely) között létrehozzák az Avar Tartományt, és THEODORUS utódját – ki az ABRAHAM

nevet kapta a keresztségben – állítják királyként a nép élére. A nyolcszáz-harmincas évek elején nevezett tartomány igazgatását frank őrgrófra bízzák. Az avarok nevét, jobban mondva a közöttük élő bolgárokét, valamivel később ungari, vuangar stb. alakban is feljegyzik, például HINCMARUS (806–882.), reimsi érsek a 862. esztendőben. (Utóbbi tudósítását általában ARPAD népével, a madzsarok megjelenésével kapcsolják össze). Avar adófizetőket utoljára a 871-ben említenek e vidékről.

Évkönyveink az avarokról látszólag mit sem tudnak. Székelyeknek nevezik őket, ahogyan ők magukat a madzsarok bejövetele után címezték. Ahol pedig az avar nevet kellene mégis leírniuk, Attila népéről, hunokról beszélnek. Például: *Ott a székelyek [Siculi], akik előbb Attila király népe voltak..., illetve: Megmaradtak a hunokból háromezren, akiket a futás oltalma mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád idejéig Csigle mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek [Zaculos] nevezték.*

- 811. – Avarok harcolnak a bolgárok oldalán a Bizánc elleni háborúban.
- 813. – KRUM, bolgár uralkodó nagy sereget gyűjt Bizánc ellen. Bolgárok, szlávok és avarok ostromolják a várost, eredmény nélkül.
- 827. – OMURTAG (814–831.), dunai-bolgár kán hajóhadat, illetve csapatokat küldött a Duna- és Dráva-menti területeken mozgolódó szlávok, illetve az őket támogató frank seregek leverésére. A bolgár had a 827. évben, illetve két év múlva egy újabb hadjárat során, legyőzte a frankokat. A bolgárok ez időben foglalták el a Szerémséget, valamint a Délvidéken is egy határ földet, valószínűleg az Alsó-Tisza vidékét és a Maros völgyét. A Duna és a Tisza között, vélhetően a Bácskában – a feljegyzések szerint e helyt egy bizonyos *cozar* nevű nép lakott – gyeptűt alakítottak ki. A szóban forgó területek a bolgárok kezén maradtak a magyarok bejöveteléig.

Bolgárok, kazárok, magyarok

- 630. – A Türk Birodalom nyugati fele TONG jabgu (618–628.) halála után erejét veszti, széttöredezik. Keleti része, a 630. évben, Kína hűbéresévé lesz. Kelet-Európában ez idő tájt ölt alakot a kazárok független országa, valamint Régi Nagy Bulgária. A kazárok, akárcsak a bolgárok, nagyjából hun-szkíták. Szövetségük – barszilok, khorasmiai jászok, onogurok, szabarok stb. társulása – szervezői és irányítói, egy időben legalábbis, alighanem a jászok voltak, a fő erőt azonban a hun-szkíta népek képviselték.

642. – Az első arab–kazár háború a 642. és 652. esztendő között. Az arabok a Kaukázuson át Kelet-Európába törnek, a kazárok kaukázusi fővárosa, Balandzsar mellett azonban vereséget szenvednek.
657. – A Nyugati-Türk Birodalom kínai fennhatóság alá kerül.
668. – A kazárok bekebelezik Régi Nagy Bulgáriát terjeszkedő birodalmukba. Elfoglalják az Urál folyó és a Don közötti pusztákat. Befolyásuk a környező területekre is kiterjed.
- Régi Nagy Bulgária a belső viszály és a kazárok támadása következtében, kevéssel alapítója halála után, felbomlott. KUBRAT fiai, illetve hűbéres urai külön utakat követtek. A bolgárok egy csapata BATBAJAN (665–668.) főisége alatt helyben maradt, elismerte a kazárok fennhatóságát. A kutrigurok keleti szárnya – fejedelmük hagyomány szerint KATRAG (660–kb. 700.) – a 750. év táján az Urál vidékére költözött, és megalapította Volgai-Bulgáriát. A harmadik csoport ASPARUKH (681–701.) vezetésével az Al-Dunánál létrehozta az Első Bolgár Birodalmat. A KUBER (Kuver) vezette negyedik csoport, a 677. évben, az avarok országában telepedett le, és egy balkáni kerülő után végül ASPARUKH birodalmába nyert bebocsátást. Az ötödik csoport – már KUBRAT életében elkülönültek Régi Nagy Bulgáriától –, a 631. évben összekülönbözött az avarokkal. Egy részük a frankoknál keresett oltalmat, DAGOBERT király azonban orvul lemészároltatta őket. Másik részük 662. körül, az avarok országából elűzetvén, ALTSEK (Altsikurs) által vezetve előbb a vendek birtokain, azután (665. táján) Ravenna környékén talált menedéket. Később a mai Molise és Campania környékén telepedtek le.
681. – Régi Nagy Bulgária önállóságának megszűnése után ASPARUKH (681–701.) onogur bolgár és szláv népességgel elköltözött a kelet-európai pusztáról. Elhódította Kis-Szkitiát (Dobrudzsa) Bizáncból, és megalapította a Dunai-Bolgár Birodalmat. Ereje teljében eme királyság nem csupán a Keleti-Balkánt ellenőrizte, hanem a Dunától a Dnyeperig terjedő területet, magában foglalva a Kárpát-medence egy részét is. Az Avar Birodalom széthullása után a dunai-bolgárok az Alsó-Tisza vidékét és a Maros völgyét vették birtokba.
706. – Az arabok átkelnek a Derbenti-szoroson, és megtámadják a kaukázusi szabarokat.
712. – Khorasmia oázisa arab kézre jut. A helyi nemesség és a hadsereg színéje a Kazár Birodalomba kér bebocsátást.
- 721–722. – A kazárok és a kaukázusi alánok háborúja.
- kb. 722–727. – A második arab–kazár háború.

723. – Az arabok Balandzsar városát ostromolják, és el is foglalják.
736. – Az arabok kiszorítják a dagesztáni bolgárokat (balandzsar, barszil, szabar) a Kaukázusból, és az alánokat is megrohamozzák. A következő évben MARWAN IBN MUHAMMAD, arab hadvezér seregeivel a Volgáig, a kazár fővárosig (Atil) menetel. (Ata il jelentése: őstartomány.) A bolgárok egy része a Volga középső szakaszához költözik.
760. körül – A kazárok hadjáratot vezetnek a kaukázusi alánok ellen.
772. – Kazária szövetségre lép Kaukázusi Alániával.
- 813–814. – Támadás éri a Don partján sorakozó kazár erődöket.
825. – AL-MAMUN kalifa (813–833.) Khorasmia mellett döntő csapást mér a kazárookra.
830. körül – Belháború tör ki a kazárok országában. A judaizmus pártolói felfrissítik az uralkodót, és magukhoz ragadják a hatalmat. A hadsereg magvát alkotó csoport fellázad, a hatalom birtokosai azonban úrrá lesznek rajtuk. A szóban forgó pártütők neve arab forrásokban Arsiyah, al-Arsiyya, al-Arsiya, As-yah, al-Ursiyya, al-Larisiya, al-Orsiyya, Ors. E megnevezésekben jászai, illetve őrs szavunkra ismerhetünk. A lázadók három törzse – jelek szerint ők egykor Khorasmia jászai lakói voltak, s most kabar névvel illetik magukat – a nyugati-bolgárokhoz csatlakozik. Nyugati-bolgárok és kabarok az önállóság útjára lépnek, elszakadnak a kazároktól.

A kabarok nevét jobbra (törökből) forrongónak, lázadónak fordítják, csupán néhányan mondják kóbornak. Legtöbben e névhez Khorasmia lakóit társítják. A kazárok neve, ezt is leginkább török eredetűnek tartják, nemkülönben vitatott. Emez bolyongóknak, vándorlóknak véli őket, amaz a cészár címet sejtí nevükben stb.

Szakembereink eddig nemigen kerestek a törökök nyelvében magyar szavakat, inkább a magyarban török kifejezéseket. Tegyük fel mégis, a hunok is tanultak szavakat a velük együtt élő szkítáktól, s azokat a maguk halásához igazították. Ez esetben, megkockáztatjuk, a *kazar*, *kozar* név alapja lehet *kósza* szavunk is. És ha már elkezdtük, folytassuk a bolgárokkal. E nép nevét rendszerint a *bulğa* (kavar, megzavar, összezavar) igéből vezetik le, esetleg Balkh városával vagy a Volga folyóval kapcsolják össze, némelyek pedig öt nemzetséget (bel gur) látnak benne. Bízvást hozzátehetjük ezekhez még a szkíta *bolygó* melléknevet is.

VII. KONSTANTINOS (913–959.), bizánci császár, egyebek között, ezt írja a kabarokról: „És ekképpen a kazárok nyelvére is megtanították eme turkokat, és mostanáig bírják e nyelvet, de tudják a turkok másik nyelvét is”. Az állítás második fele kétértelmű, ügyünk szempontjából azonban mellékes. A kabarok nyelve – egyike a Kazár Birodalomban beszélt nyelveknek – nemigen lehetett bolgár török, különben nem kellett volna a turkoknak, vagyis a nyugati-bolgároknak megtanulniuk.

- 834. – A kazárok ekkortájt (834–837. között) építik fel Sarkel védművét a Don alsó szakaszánál, a bal parton. Sarkel jelentése – szlávok adta neve (Belaja Vezsa: Fehér Torony) nyomán – többek szerint Fehérvár. Sarkel neve azonban ízről ízre szkíta eredetűnek látszik: első eleme valószínűleg *szár* (kopár, kopasz), a második pedig *hely*.
- 837. – A kazárok országában államvallás Mózes hite. Jarmak (pénz) elnevezésű, „Mózes, Isten prófétája” feliratú pénzt vernek 837-ben és 838-ban. Az uralkodó osztály, valószínűleg kevés kivétellel, a judaizmus tanaihoz ragaszkodik, míg a köznép jórészt természetihívő, illetve különböző vallások követője.
- 839. – Megjelenik a nyugati-bolgárok neve, oungroi, ounnoi, tourkoi stb. alakban. Bizánci forrás szerint jelzett évben a dunai-bolgárok szövetségeseiként az Al-Dunánál harcolnak.
- 840. körül – A hagyomány ez időre teszi ARPAD (magyarul ÁRPÁD) születését, származását pedig ATTILA hun fejedelemig vezeti vissza.
- 861. – A bizánci követségben Kazáriába tartó KYRILLOS (827–869.) a Krím-félszigetnél találkozik egy ungure (onogur) csapattal.
- 881. – Nyugati kútfő említi az onogurokat (ungari) és a kabarokat (cowari). Seregeik a Bécsi-medence területén, I. SVATOPLUK (870–894.), morva fejedelem szövetségeseiként harcolnak a frankok ellen.
- 882. – A Kijevi Krónika szerint OLMA (alighanem ALMOS) fejedelem a kijevi Ugor-hegyen (ma Askoldova mogila) ütött tanyát. ALMOS állítólag ARPAD fejedelem apja. Kettejük közül azonban, jó eséllyel, utóbbi volt az idősebb. Nevük – jóllehet az *arpa* főnév, a magyarral egyező értelemben, a törökben is megvan – hihetőleg szkíta eredetű.
- 889. – ARPAD népének nagyobb része a Kárpát-medencébe költözik.
- 892. – ARNULF (887–899.), keleti frank király, ARPAD seregeivel szövetségben, SVATOPLUK ellen vonul.

893. – A Volga és az Urál folyó vidékén tanyázó besenyők háborúba keverednek az úzokkal (oğuz) és a kazárokkal. Legyőzve lakóhelyüket elhagyni kényszerülnek, napnyugat felé vándorolnak, területeiket az úzok foglalják el. A 894. évben a besenyők előőrsei megütköznek a nyugati-bolgárokkal, kiszorítják őket a Dnyeper mellékéről, és maguk telepednek helyükre. A bolgárok egyik része a Dnyeper mentén észak, északkelet felé vonul, és a következő esztendőben a Volga vidékén telepszik le. ARPAD követői végleg elszakadnak testvéreiktől, elhagyják a Dnyeper alsó szakaszának vidékét, a Lebediának nevezett pusztát.

A nyugati-bolgárok egyik része, mint KONSTANTINOS írja: „... kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le...”. ARPAD népe, a nyugati-bolgárok másik része pedig „... vajdájukkal és vezérükkel, LEBEDIAS-szal nyugatra ment lakni, az Atelkouzou [Atel kai Ouzou, Atelk Ouzou, Atelouzou] nevezetű helyekre...”. Eme kijelentés nyomdokán, illetve a kétértelmű szóhalmazból történészeink *Etelköz* helynevet szerkesztettek. Az *Atel* és *Ouzou* megnevezést elvetik, pedig ez hihetőbbnek tűnik, például a többes szám miatt is. *Atil* (Atel, Etel, Itil) a Volga neve a bolgárok nyelvén, *Ouzou* pedig nagy valószínűséggel az úzok birtokaira hivatkozik. *Atel* és *Ouzou* tehát jó eséllyel az elsőként említett bolgár csoport lakóhelyét jelöli napkeleten, a Déli-Urál vidékén, a Volga és az Urál folyó között, ahonnan arab szerzők is említik őket. ARPAD népe – a császár egy másik helyen már kétséget kizáró módon fogalmaz – a Dnyeper (Baroukh), a Déli-Bug (Koubou), a Dnyeszter (Troullos) a Prut (Broutos) és a Szeret (Seretos) folyó vidékére költözött.

A KONSTANTINOS által *tourkoi*, illetve *sabartoi* *asphaloi* (rendíthetetlen szabar) néven említett nyugati-bolgárok valóságosan is szabarok voltak. Az *asphaloi* jelzöt, mintha ez élet-halál kérdése lenne, egyesek így, mások amúgy próbálják magyarázni. Emez rontott szóalakot – *autokephaloi* (független) – lát bele, amaz népnevet, az eszkilekét stb. KONSTANTINOS beszámolója ez esetben kétszer mondja-közli ugyanazt. A görög *asphaleia* nagyjában-egészében azt jelenti, amit a török *sabir*: állhatatosság, türelem stb. *Szabar*, ennélfogva, *Állhatatosság* népe.

JAKUT AL-RUMI a baskírokról írja: *Vannak közülük egyesek, akik állítják, tizenkét istenük van: istene van a télnek, nyárnak, esőnek, szélnek, fának, embernek, lónak, víznek, éjjelnek, nappalnak, halálnak, életnek s földnek. Az az isten, aki az égben van, a legnagyobb köztük, jóllehet az velük közös megegyezés alapján állapodik meg, s mindegyikük helyeslőleg veszi tudomásul, amit*

társa tesz. „Távol legyen Alláhtól, amit ezek a gonosztevők és hálátlanok (hitetlenek) állítanak, a lehető legtávolabb!” Láttunk közülük olyan törzset, amely kígyókat, egy olyan törzset, amely halakat, egy olyan törzset, amely darvakat tisztel; erre vonatkozólag értesemre adták: amikor egy velük ellenséges néppel hadakoztak, amely őket megszalasztotta, a darvak megszólaltak a hátuk mögött, mire azok, akik őket megszalasztották, megfutamodtak; ezért tisztelik a darvakat azt mondva: „Ez a mi istenünk, mert megszalasztotta ellenségeinket”; ezért tartják azokat tiszteletben. (KMOSKÓ MIHÁLY fordítása.)

A mondottak alapján betekintést nyerhetünk eleink hitvilágába. Hiedelmek, mai felfogás szerint, inkább a babona szintjén mozogtak, de nyilván át meg átszótték mindennapjaikat, s keretbe foglalták életüket. Istenségnek tekintettek kézzelfogható dolgokat, de fogalmakat is. Ezért hoztuk fel példaképpen az állhatatosság erényét. Az istenségek számát alighanem belátásuk szerint szaporíthatták. Ha valami számukra különös jelentőségre tett szert, szentjeik sorába emelték.

A magyarok szállásaként emlegetett Urál vidéki (Magna Hungaria), illetve Don melléki haza (Dentumoger), valamint Kuma-Magyararia, a kelet-európai puszták szabarok által benépesített egy-egy tartománya volt.

Nevezettek, arab írók szerint, Khorasanból vándoroltak ki. Mint tudjuk, voltaképpen az avarok üzték el őket Baktriából. Első európai lakóhelyük a Keleti-Kaukázus volt. Onnan jó részük a Kaukázus előterébe, illetve a Don és a Dnyeper mellékére költözött, csatlakozott az onogurokhoz, majd ezekkel együtt rendre az avarok, a törkök, illetve a kazárok igája alá jutott. Miután az arabok a 736. évben áttörték a kazárok kaukázusi védvonalát, egyes bolgár csoportok a Don stb. vidékéről a Volga középső szakaszához költöztek, és ott utóbb országot alapítottak.

A Dnyeper-vidéki bolgárok – ők tették Kazária fő erejét – a kazárok valószínű meghasonlása, illetve belháborúja után lettek maguk uraivá. Névadójuknak a szabarok főbb istenségét, Alp Madzsart választották. A híradások eleinte, jó ideig, nem madzsarsarként, hanem fekete- vagy nyugati-bolgár, illetve onogur, türk stb. néven említik őket. Nyájuk, úgy véljük, nem a besenyőkkel vívott küzdelemben, hanem már korábban, megosztottságuk okán szakadt ketté. Az egyik sereg, ALMOS (magyarul ÁLMOS) vezetésével, az Urál vidéki hazába, a Volga középső szakaszához vándorolt. A másik sereg ARPADOT választotta urának, és 881–895. között, nyilván kisebb-nagyobb csoportokban, a Kárpát-medencébe költözött.

Kuma-Magyaria (a Kuma völgye stb.) a kazárok befolyásának csökkenése nyomán bukkant fel mint a Kaukázus vidékén letelepedett szabarok lakhelye. A madzsarokról szóló tudósítások, a Madzsar nevű települések stb. itt és másutt Alp Madzsar istenség tiszteletére, illetve a szabarok jelenlétére utalnak. Hasonlóképpen a baskír név, a madzsar köztörök nyelvhez hajlított változata. A Kazahsztánban élő madjar nevű népcsoport is – a mongol megszállás idején a baskiroktól szakadhattak el – alighanem szabar eredetű.

Volgai-Bulgária – fővárosa Bolgár, avagy Nagy Bolgár – a Volga és a Káma összefolyásánál a 8. és a 13. század között állott fenn. Uralkodó népeisége bolgárok (pl. barszil, eszkil, szabar) közül került ki. Lakói között voltak mongol, török és uráli népek is. A barszilok stb. korábban a kelet-európai pusztá déli területein tanyáztak, onnan tették át székhelyüket a Volga közepső szakaszához. Az eszkilek Közép-Ázsia szomszédos vidékeiről kerültek ide. E társasághoz csatlakozott, a 895. évben, a Dnyeper mellékéről elköltözött nyugati-bolgár csapat. Hat törzsük neve a kárpát-medencei madzsarokéhoz kétségkívül hasonló: Negmen (Nyék), Misher (Megyer), Yurmaty (Gyarmat), Geine-Tarkhan (Tarján), Yenei (Jenő), Kесе (Keszi).

894. – ARPAD serege, Bizánc szövetségeként, beavatkozik a Keleti-Balkánon dúló bizánci-bolgár háborúba, és vereséget mér SIMEON (893–927.), dunai-bolgár uralkodó csapataira. ARPAD fejedelem LIOUNTIKA nevű fiát küldi a kabarok élén a dunai-bolgárok ellen. Miközben az ifjabb vezér az Al-Dunánál hadakozik, apja a fő sereggel, a morvákkal szövetségben vezet hadjáratot. SIMEON, miután békét kötött Bizánccal, összefogott a besenyőkkel ARPAD népe ellen: míg ezek hadban jártak, dunai-bolgárok és besenyők feldúlták szállásaikat a kelet-európai pusztán.

LUANTI, a kínaiak szerint, a hunok egyik csoportjának és uralkodócsaládjának neve az i. e. 3–i. sz. 4. században. LUANTI és LIOUNTIKA kétségkívül hasonló címek. Fejedelmeink, amint ez szokás volt, alighanem ősük királyi családjának nevét is viselték, pl. a LUANTI-házból való ARPAD. Az itt említett kisebbik uralkodó, azaz LIOUNTIKA, ARPAD egyik, alkalmasint legidősebb fia, TARHOS, TORKOS (Tarkatzous) lehetett.

895. – ARPAD feladja besenyők által fenyegetett kelet-európai területeit, és sátrát véglegesen a Kárpát-medencében üti fel. Népe alkalmasint ez idő tájt kezdi magát következetesen madzsarnak nevezni. A helyben lakó avarok pedig ettől fogva székhelyi névvel illetik magukat. Írásos kútfőkben elnevezésük valamivel későbbben jelenik meg a madzsarokénál.

VII. KONSTANTINOS feljegyzése szerint a hét madzsar: Nyék (Neke), Megyer (Megere), Kürt–Gyarmat (Kourtougermatou), Tarján, Tárkány (Tariannou), Jenő, Gyana (Genakh), Kér (Kare) és Keszi, Kesző, Keszű (Kase). Mint minden őstörténetünket érintő kérdésben, a törzsek, avagy hadak nevének tartalmáról, eredetéről is vég nélkül vitáznak a szakemberek, s ez feltételezhetően a kétségek tünete. A nevek többségét altaji, Nyéket és Megyert jobbra uráli eredetűnek vélik. (Eme meghatározáson – altaji, uráli – kár lenne fennakadni.) NÉMETH GYULA (1890–1976) szerint e nevek valószínű jelentése: Nyék (sövény), Megyer (ember), Kürt (hógörgeteg), Gyarmat (fáradhatatlan), Tarján (alkirály, a fejedelem után a második ember), Jenő (miniszter, a fejedelem bizalmasa), Kér (óriás), Keszi (töredék).

Megyer, vélekedésünk szerint, istenség neve (Alp Madzsar); szkíta megfelelője Magúr. A törökös madzsar szót – értelmét nem találván, és hasonló kifejezést sem szókészletünkben – mondhatjuk, ki hogyan hallja, magyarnak, megyernek és így tovább.

A madzsarok és kabarok letelepedése után a hadak nevét falvaik örökölték, s ezen kívül még egyes nemzetségeket is. A nevek jó része elferdítve maradt fenn. Török stb. szavakat a szkíták hallása szerint rögzítettek, s megfordítva. Nem ritkák a visszakölcsönzött, alakjukból többszörösen kivetkőztetett szavak sem, például Megyer. Mint ilyenek, vizsgálандók Kürt, Kér és Keszi. Tartalmuk lehet Farkas (Kurt), Föld-istenség (Kara), illetve Kese, Keső (lósín) is. Gyarmat nevét pedig bizvást tekinthetjük szkíta eredetűnek.

Hun gyökű településnevek példaképpen Bercel (Barsil); Szabar; Varsánd, Varsány (Varachan). Valószínűleg szkíta gyökerű Berencs, Berente, Berény (Balanjar, Baranjar, Belenjer, Berendi, Bülünjar); Eszlár, Oszlár (jászik); Őrs; Szemenye (Samandar, Semender, Zabender). E nevek némelyikében, úgy tűnik, jeles állatok neve rejtőzik: bars (párduc), bölény, illetve szemény. A bolgárok közé elegyedett iráni csoportok nevét jobbra személynevek örökítették meg, pl. Kadocsa (kadisenoi), Zuárd (souardenoi).

Ki tudná hamarjában előszámlálni, hanyadik alkalommal telepedtek le szkíta népek a Kárpát-medencében. Vegyük sorra a jelentősebb eseményeket, időrendben visszafelé. ARPAD népe volt, elvben az utolsó, hivatalosan honfoglalónak nevezett, szkíta népesség. A szó általánosabb értelmében nevezzük őket szkítáknak, mivel a Kárpát-medencébe települők jó része hun-szkíta, közelebbről bolgár volt, nyelvük pedig bolgár török. A Hetumadzsar, avagy Hetumoger hadaihoz három jászai törzs csatlakozott. Az államalapítás

után is érkeztek még hunok és szkíták országunk területére: besenyők és a velük társult kankarok, jászok (kaukázusi alánok), kunok, tatárok stb. Mind-ezek, nem számítva a jászokat és a kankarokat, részben – legalábbis nyelvükben – törökös népek lehettek, részben pedig szkíták. A kankarokról tudjuk: törzseik, fejedelmeik neve török volt, megőrizték ellenben szkíta népi nevüket, vezető törzsüket Érdem istenségről nevezték el, és alkalmasint a Szeret folyónak is ők adtak nevet. Úgy gondoljuk, a besenyők és a kunok nálunk letelepedett csoportjai is részben szkíták lehettek, illetve közülük sokan bírhatták a szkíták nyelvét is.

Valamennyi felsorolt népet megelőzik korábban tárgyalt avarjaink. Ők kétségtelenül szkíták, nyelvükben is, habár társultak hozzájuk törökös stb. népelemek is jócskán. Az avarok előtt alán törzsek, valamint a királyi szkíták maradékai telepedtek meg a Duna és a Tisza völgyében, népesítették be az Alföldet, illetve valamivel később az Erdélyi-medencét, a Dunántúlt stb. Az alánokkal azonban még nem ér véget a sor. Az i. e. 7–5. században a ragadozók (agathyrsoi) birtokolták a Kárpát-medence keleti felét, az i. e. 8. században pedig korai szkíták ütöttek tanyát az Alföldön. S még előttük – ismereteink szerint utoljára a korai bronzkorban (i. e. 2800–2600.), s először a kő-rézkorban (i. e. 4000–3600.) – uráli lovas pásztornépek érkeztek a Kárpát-medencébe. Az Alföld folyóinak völgyében, vízjárta területein foglaltak maguknak szállást. Eme pásztorokban alkalmasint a szkíták elődeit tisztelhetjük. Mindent, mit róluk tudhatunk, hátrahagyott tárgyi emlékeikből kell kiolvasnunk. Legjellegzetesebbek temetkezési helyeik, sírdombjaik a Tisza mentén vidékén.

899. – Ez időben már a magyarok birtokolják a mai Dunántúl stb. területét.

Nyugati kútfők egy ideig még az avarokat is emlegetik.

902. – A bajorok vereséget szenvednek a madzsaroktól Morávia területén.

903. – Írott forrás elsőként említi a madzsar népvét (al-Maggariya).

917. – A magyarok – 917-ben, 934-ben és 970-ben – a besenyőkkel szövetségben hadakoztak Bizánc ellen.

922. – Volgai-Bulgária az iszlámot ismeri el hivatalos vallásként, és elszakad a kazár hatalomtól. AHMED IBN FADLAN ez évben találkozik a keleten maradt besenyőkkel, a volgai-bolgárokhoz vezető útján. A volgai-bolgárok, más néven ezüst- vagy fehér bolgárok, vallásuk szerint besermenek. A besermen, bisirman, bösürman, bösürmen (magyarul böszörmény) kifejezés nem más, mint a *muzulmán* szó köztörök nyelvhez hajlított alakja.

- 968–969. – I. SZVJATOSZLAV (945–972.), kijevei fejedelem győztes hadjárata a bolgárok elpártolása után végzetesen meggyengült kazárok, illetve a velük szövetséges kaukázusi alánok és kaszogok (cserkeszek) ellen. Sarkel erődtérmé-nye elesik. A kijevek Volgai-Bulgária ellen is felvonulnak. Kifosztják Atil és Samandar városát a Volga torkolatánál, illetve a Kaukázusban. A Volga és a Don között élő népek kijevei fennhatóság alá kerülnek. A kazár nagyhatalom megszűnik, a kazárok azonban egy ideig még szerepelnek a forrásokban.
971. – GYEVÜ, kicsinyítve GYEVÜCSA (dzsabu: legfőbb uralkodó, nagyfejedelem, nagyúr), vagy ahogyan ma ismerjük, GÉZA (971–997.) uralmának kezdete.
977. – VAJK (bajik: igaz, igazságos), uralkodói nevén I. STEPHANUS, az első magyar király születése. Neve a szkíták nyelvéhez igazítva: ISTVÁN.
996. – A Szent Márton hegyi bencés főapátság megalapítása Pannonhalma határában.
1001. – ISTVÁNT (997–1038.) királlyá koronázzák.
1116. – Az egykori nyugati Avar Tartományban feltűnnek a mosoni székelyek. A tudósítók szerint a cseh hadjáratban székelyek és besenyők voltak a magyar sereg könnyű lovas íjászaik. Az erdélyi székelyeket 1210-től említik írások.
1235. – IULIANUS barát elérte a volgai-bolgárok országát, és a keleti madzsárokat (vagyis a szabarokat, baskírokat) meglátogatva – jelentés szerint megértette nyelvüket – hírt hozott IV. BÉLA királynak (1235–1270.) a készülő mongol támadásról.

Nos, ha szerzetesünk megértette a szabarok nyelvét, akkor a Kárpát-medencében letelepedett madzsárok, vagy legalább egyes csoportjaik, ez időben a bolgár törököt még beszélték. E tudás alighanem az ÁRPÁD-ház ki-
halásával, vagyis az ezerháromszázas évektől enyészett el végleg. Madzsár főuraink, kiváltképp azonban írnokaik, korai nyelvemlékeink tanúsága sze-
rint még jó ideig küzdöttek a szkíták nyelvével, illetve a latinban nem létező szkíta hangzók lejegyzésével.

Besenyők, kankarok

- 775–785. körül – A besenyőkről első ízben egy 8. században keletkezett ujjur követjelentés tibeti fordítása számol be. Eszerint a besenyőnek nevezett nép jelzett időben a Szir-darja mentén tanyázott, és az úzokkal hadakozott. Későbbben, valószínűleg 790–850. között, a besenyők egy része, a hozzájuk csatlakozott három kankar törzsszel, az Urál folyó és a Volga közötti pusztákon telepedett le.

Amikor a tielő szövetség népei megszállták Közép-Ázsiát, a kankarok is, legkésőbb a 4. század végén, a hunok társulásához, a heftalitákhoz csatlakoztak, majd rendre a türkök stb. adófizetői lettek. A türk feliratokon is szerepel nevük – valószínűleg a Szir-darja mellékére költözött khorasmiai jászikéval összekapcsolva – kengeresz alakban. Nagyjából ötszáz év elmúltával nyelvükben jórészt törökké lettek. A kankarok többsége a Szir-darja menti és szogdiai oázisokban élt. Többen közülük a besenyőkhöz, a kipszakokhoz stb. társultak, és Kelet-Európába, illetve a Kárpát-medencébe is eljutottak. Többségüket azonban a közép-ázsiai népmozgalmak sem tudták ősi földjükről kimozdítani. A mongol megszállás idején (1219–1223.) súlyos veszteségeket szenvedtek. Szir-darja menti városaik elsőként estek el. Népüket a mongolok példátlan kegyetlenséggel pusztították, fogolyként elhajtották, illetve besorozták hadaikba. A kankar és kipszak foglyokat Észak-Kínában, a Jüanház uralkodása idején (1206–1388.), a mongolok szolgálatába állították. Az 1308. évben a mongolok kankar testőrcsapatot is szerveztek. A mongol hódítás után a kankarok maradék nemzetségei török és mongol népek (karakalpakok, kazakok, üzbégek, valamint nogaji tatárok) közé vegyültek.

A kankarok és a kipszakok házassági kapcsolatok révén kötődtek a khorasmiai uralkodócsaládhoz. TURKAN nagyasszony például, II. ALA AD-DIN MOHAMED (1200–1220.), khorasmiai uralkodó anyja, kankar származású volt: JINKESHI kán, a Baijut törzs fejedelmének leánya, ALA AD-DIN TEKESH (1172–1200.), khorasmiai sah hitvese. Számos kankar fejedelem szolgálta őt hadaival, s tartott ki mellette végsőkig. A mongolok Khorasmia elleni bosszúhadjárata a családi kapcsolatok miatt is sújtotta elsősorban a kankarokat és a kipszakokat. A kankarok Közép-Ázsiában viselt dolgainak története, más vonatkozásban is, tucatnyi oldalt kitenne. A jelentősebb események láncolatát követve lépten-nyomon törökös nevükbe (kangli) ütközünk.

893. – Az úzok, szövetségben a kazárokkal, megtámadták nyugati szomszédjukat, a besenyőket, elfoglalták az Urál folyó és a Volga közötti szállásterületüket. A besenyők átkeltek a Volgán, egy részük azonban az úzokhoz szegődött. A következő évben a besenyők előőrsei, nevezetesen a kankarok, megütköztek a nyugati-bolgárokkal. Miután ezek elvonultak a Dnyeper mellékéről, maguk telepedtek helyükre, 895. után pedig megszállták ARPAD népének elhagyott területeit is a Dnyeper és az Al-Duna között. Kunnak mondott besenyő csoportok, hagyomány szerint, az új hazába költöző madzsarokhoz is csatlakoztak.

VII. KONSTANTINOS meglehetősen részletességgel értekezik a besenyőkről. Szövetségüket nyolc törzsből állónak írja le. Ismerteti szállásterületüket, törzseik és törzsfőik nevét is. A törzsi nevek kéttagúak, első elemük lószín, a második méltóságnév. Kivétel e szabály alól a kankarok első, vezető törzse. *Érdem* (Ertem), teljesebb alakjában *Érdempálya*, a szkíták egyik istensége, az érdemekben gazdag életút fogalmának megtestesítője. A három kankar és öt besenyő törzs: Iabdierti, Kouartzitzour, Khabouxingyla; Syroukalpee, Khara-boe, Borotalmat, Giazikhopon, Boulatzopon. NÉMETH GYULA nyomán, törökösen-magyarosan: Fényes-Érdem, Kékes-Csór, Fahéjszínű-Gyula; Kékes-szürke-Külbő, Fekete-Bő, Szürke-Tolmács, Barna-Koppány, Tarka-Csobán.

A kankarok nevének jelentése, KONSTANTINOS tolmácsolásában, *vitész és nemes*. A szó tartalma helyett: *Kankó (folyó) (országának) népe*. A császár, bánatunkra, olykor összekuszálja közlendőit, felcserél eseményeket, adatokat stb. Példa rá többek között szabarokról szóló tudósítása, illetve a nem létező Etelköz ügye. Eme földrajzi nevet történészeink szerkesztették a császár kétértelmű adataiból.

A kankarok vezető törzsének neve *Érdem*. E szó jelentése *erény, (erkölcsi) érték, kiválóság*, s ez félig-meddig megfelel a *vitész* és *nemes* jelző értelmének.

A *besenyő* név – leginkább ezt tartják valószínűnek – *sógor* (badzsanak) jelentéssel bír. A szkíták nyelvéhez igazított szóalakot alapul véve azonban elfogadhatóbbnak látszik a következő meghatározás. *Bes* a törökök nyelvén *öt*. A *senyő* kifejezés hun uralkodói cím. Ennélfogva a *besenyő* név értelme: *öt fejedelem* is lehet.

915. – A Kijevi Krónika első alkalommal emlékezik meg a besenyőkről. Nevezettek eme híradást követően, 920-ban megütköztek I. IGOR (912–945.), kijevi fejedelem hadaival.

955–970. – A besenyők nagyobb számban először TAKSONY fejedelem uralkodásának idejében költöztek be a magyarok országába. A 12. század végéig időről időre felbukkantak még kisebb-nagyobb csoportjaik. A besenyők lakhelyeit az Alföldön, a Kisalföldön és az Erdélyi-medence keleti végein jelölték ki. Nevüket, illetve törzseikét, főembereikét számos helynév tartotta fenn, pl. Alap, Besenyő, Csór, Kecel, Súr, Tolmács, Tomaj. A besenyők, közelebbről talán a kankarok voltak névadói – nemzetségek, jeles személyek közvetítésével is – Káta nevű településeinknek. A perzsa *katha* szó tartalma: *erősített hely, város*.

A Keleti-Kárpátok vidékén, illetve Kelet-Európa szomszédos tartományaiban letelepedett besenyő és kankar csoportokat csángó névvel is illették. Eme kifejezés (egyik jelentése: csavargó, kósza) talán kapcsolatos nevezetek megszólításával. A csángó (csángur) nevet alighanem a Moldvában később megjelenő jászikra és kunokra is ráragasztották, s így nevezték, illetve nevezik manapság is az Erdélyi-medencéből kirajzott vagy kitelepített székelyeket stb.

A kelet-európai pusztán élő besenyők erői lassanként felmorzsolódtak a Bizánc és Kijev elleni küzdelmekben, illetve az egymás elleni viaskodásban. Az úzok előőrsei a 970. év után átkeltek a Volgán, elfoglalták a kazárok és a besenyők birtokainak egy részét. Utóbbiak ez időtől fogva gyakrabban háborgatták letelepedett szomszédaikat. Az 1027. évben például Bizánc ellen vonultak, de visszaverték őket, kilenc év múlva pedig a Kijev ellen harcolók szenvedtek súlyos vereséget. Azután belső viszály dúlt közöttük. Két törzsfő, KEGEN és TIREK harcolt az egyeduradalomért. Az 1048. évben két besenyő törzs népessége, KEGEN vezetésével, bizánci területre menekült. Megkeresztelték, és a Duna mentén telepítették le őket, s a határ őrizetét bízták rájuk. Hasonló sorsra jutott az őket üldöző fejedelem és csapata is. TIREK 1048–1049. telén tört be a birodalomba, de a seregében pusztító járvány megadásra készítette. Őt és besenyőit megkeresztelték, majd a mai Szófia, Niš és Skopje környékén jelölték ki nekik lakóhelyet.

Az úzok, maguk előtt hajtva a besenyőket, 1054-ben keltek át a Dnyeperen, nyomukban a kunokkal. Tíz év múltával az úzok betörték bizánci területre, ott azonban nem sokáig tarthatták magukat. Megtizedelte őket a téli hideg, a nélkülözés, a járvány, a helyben lakó besenyők és bolgárok támadásai. Az úzok egy része Bizánc szolgálatába állt, más részük pedig a ruszok fejedelmeinél keresett menedéket.

Az 1059. évben a besenyők újra a Kelet-római Birodalom ellen vonultak. A bizánciak megosztották őket – egy részükkel megegyeztek, más részüket legyőzték –, és a Duna mentén letelepítették őket. Ez alkalommal I. ANDRÁS (1046–1060.), magyar király is benyomult bizánci területre a besenyők szövetségeseiként. Magyarok és besenyők társulása nem volt hosszú életű.

Évkönyveink szerint 1068-ban kunoknak nevezett harcosok törtek be a Borgói-hágón keresztül Erdélybe, majd pusztítva-rabolva, kerülövel, visszatértek ugyanide. SALAMON (1063–1074.), magyar király, valamint GÉZA és LÁSZLÓ – későbbben I. GÉZA (1074–1077.), illetve I. LÁSZLÓ (1077–1095.) – a

cserhalmi, avagy kerlési ütközetben seregüket legyőzte. A hírrel kapcsolatban egyesek besenyőkre, mások úzokra, megint mások inkább vegyes csapatra gondolnak.

Az 1071. esztendőben Zimonymál határvédő besenyők törtek be a Szerémségbe. SALAMON király és GÉZA hadai ostrom alá fogták, s bevették Nándorfehérvár és Szerém erődítményét. A bolgár és görög védők által segítségül hívott besenyőket törbe csalták, sokat foglyul ejtettek közülük. Ugyan-ezen évben az úzok elfoglalták a besenyők moldvai birtokait.

Bizánc és a besenyők ezután is gyakorta összeakaszkodtak egymással. A határvédelemmel megbízott besenyők például 1074-ben elmaradt zsoldjuk miatt lázadtak fel. Későbbben I. ALEXIOS (1081–1118.), bizánci császár hosszan tartó háborút vívott a pusztáról betörő besenyőkkel. Maga is nehéz helyzetbe került, amikor a Dorostolon (Silistra) mellett vívott csatában (1087.) szerencséje elhagyta. A besenyők néhány évvel később Konstantinoupolis (Isztambul) városáig jutottak. Bizánc megvásárolta a Balkánon portyázó kunokat, és a bizánci–kun hadak a Marica folyó torkolatánál, az 1091. évben, rettentő mészárlást vittek végbe a besenyők soraiban. A besenyők e vereség nyomán elvesztették önállóságukat. Utolsóként egy Kijev szolgálatában álló besenyő had tört be Trákia tartományba (1122.), II. IOANNES (1118–1143.), bizánci császár azonban leverte őket.

Kunok

1054. – Ez évben a kunok (kangli, kipcsak, kuman, palóc) megjelentek Kelet-Európában, a rusz fejedelemségek szomszédságában. A következő évben a Dnyeperig nyomultak előre. A ruszok évkönyvei először 1061-ben említik őket. Az 1070. év táján a kunok elérték az Al-Dunát.

A kimekek – jó részben a gyengének nevezett hunok (csupan, jüepan) örökösei – az Irtis mellékének pusztáin tanyáztak, az Altaj és a Tarbagatai hegység vidékén. A 8. század közepén, a nyugati-türkök bukása után alapítottak birodalmat. Szövetségükhöz tartoztak a kipcsakok is, ők azonban külön csoportot alkottak. Az Urál folyó, az Emba, a Tobol és az Isim vidékének pusztáin laktak. Dél felől szomszédaik voltak a Szir-darja középső szakasza mentén honos besenyők és kankarok, valamint, a 8. század végétől, az úzok. Utóbbiak eleinte a Szir-darja alsó szakaszánál, az Aral-tó környékén pásztorkodtak, később azonban az Urál folyó és a Volga vidékének pusztáit is birtokba vették. A kipcsakok a 11. század elején elfoglalták az úzok földjeit, s

a kankarokét, a század közepére pedig a szövetség vezetését is átvették. Ekkortájt költözött a kunnak, avagy palócnak nevezett csoport – maga előtt hajszolva az úzokat – Kelet-Európa pusztáira. A kipc sakok nagyobb része Közép-Ázsiában maradt, s társaságukban a kankarok többsége is. A mongol megszállás után a kunok stb. egy része Kelet- és Délkelet-Európa letelepedett népeihez csatlakozott, más részük a hódítók közé keveredett, és a tatárjárást követő időszak törökös népeinek (pl. kazakok, kazáni- és krími- és nogáj tatárok) alkotóelemévé lett.

1116. – II. VLAGYIMIR fia, JAROPOLK, valamint DAVID fia, VSZEVOLOD hadjáratot vezet a Donyec vidékére. Elfoglalják a kunok három városát (Balin, Sarukan, Szugrov), és jászokat ejtenek fogságba. JAROPOLK a tudósítás szerint feleséget szerzett magának, a jászi fejedelem leányát, kit később (1145-ben) OLENA JASZKA, vagyis JÁSZ ILONA néven említene. A kelet-európai pusztán élő jászok talán a kazárok egykori birodalmának népességéhez tartoztak. Más események kapcsán is szóba kerül nevük. Forrásaink többek között utalnak keresztény mivoltukra.

1223. – A mongolok a Kalka folyó (ma Kalmiusz) menti csatában legyőzték a ruszok és a kunok egyesített hadait. Kunok sokasága, és velük alighanem jászok is, a Dnyeper és a Keleti-Kárpátok között nyújtózkodó pusztára költözött. Többségük a mai Moldávia vidékén telepedett le. A mongol hadak az ütközet után felvonultak Volgai-Bulgária ellen is, győzhetetlennek tartott seregük azonban vereséget szenvedett a bolgár csapatoktól.

A mongolok serege 1221-ben a khorasmiai fejedelmet üldözte, azután a Kaukázus keleti végeinél dúlt, fosztogatott, majd a Derbenti-szoroson át a Kaukázus északi előterébe tört be. A kaukázusi alánok és a cserkeszek a KÖTÖNY vezette kunokkal fogtak össze. A mongolok csalárd módon – hivatkozván atyafiságra, és a zsákmányból részt ígérve – maguk oldalára állították a kunokat. Szavukhoz azonban nem tartották magukat, s az egész zsákmányt elragadták. KÖTÖNY erre a ruszok fejedelmeitől kért segítséget, kunok és ruszok egyesített erői azonban megsemmisítő vereséget szenvedtek a Kalka mentén.

1227. – Ez évben Nyugati-Kunország két fejedelme, BORC és MEMBROK megkezesztelkedett, és a magyar király – II. ANDRÁS (1205–1235.) – fennhatósága alá rendelte népét s birtokait. A keresztény egyház hatóságai a kunok térítésén munkálkodtak. IX. GREGORIUS pápa (1227–1241.) az ügy javára püspökséget hozott létre Moldva és Havasalföld határánál (Milkó).

1236. – A mongol hadak lerohanták, elpusztították Volgai-Bulgáriát. Lakói közül sokat megöltek vagy rabszolgaként elhajtottak.
1239. – KÖTÖNY és népe, a mongol hadakkal 1238-ban vívott vesztes csatát követően, IV. BÉLA királyunk hozzájárulásával, beköltözött az Alföldre. A kunok a Tisza, a Temes, a Maros és a Körös vidékét foglalták el.
1241. – A bizalmatlan pesti főurak megölik KÖTÖNY, kun fejedelmet és kíséretét. A kunok kivonulnak Magyarországról, és a bolgárok birodalmában telepednek le. Ez évben a mongol seregek megszállják Magyarországot.
1246. – IV. BÉLA visszatelepítette a kunokat, és főképp a későbbi Nagy- és Kis-kunság területén jelölte ki szállásaikat. A kunokkal együtt Magyarországra költözött, és a később Jászságnak nevezett vidéken telepedett le a jászok nagyobb része.

Jászok

1239. – A mongolok leigázták a kaukázusi alánokat, elpusztították országukat, s fővárosukat, Magast. A győztesek a fegyverforgatók egy részét Kínába hurcolták, ahol 1253-tól testőrként szolgáltak. Kínai források aszu néven említik őket. Az oszétoknak nevezett őshonos ironok és digorok a Kaukázus védett völgyeibe húzódtak vissza. Az alánok jó része a kunokhoz csatlakozott, a magyarok országába vándorolt, és letelepedett az Alföldön. Ma jász néven ismerjük őket. A hozzájuk csatlakozott kis számú oszét népesség egy csoportja Piliscsév és Pilisjászfalu vidékén lelt otthonra.

A jászok (más esküdtek, alánok) birodalma – Hosszú – legnagyobb kiterjedése idején Közép-Ázsiától a Kárpát-medencéig nyújtózott. Magában foglalta a Szir-darja alsó szakaszának vidékét, az Aral-tó környékét, Európa keleti felének pusztaságait. A jászok névadó törzse időszámításunk második évtizedében érte el az Alföldet.

Az alánok országát a gótok – elfoglalván a Dnyeper vidéki pusztákat a 2. század második felében – kettévágták, a közép-ázsiai alán birtokokra pedig hunok telepedtek 350. körül. A 360. év táján a hunok átkeltek a Volgán, legyőzték, hűbéres szövetségeseiké tették a kelet-európai puszták népeit. A hun vihar elől többen, alánok és germánok, Nyugat- és Délnyugat-Európába költöztek, s utóbb eljutottak Észak-Afrikába is. A kelet-európai pusztán lakó alánok egy csoportja kitért a hunok elől, letelepedett a Kaukázus előterében, a fő hegyvonulat lábainál. Az általuk benépesített terület nagyjából a Dariel-szorostól a Kubány folyó forrásvidékéig terjedt. Gyakorta említették őket a

középkor történetírói. Arab és perzsa forrásokban jobbra alan vagy as néven szerepelnek. Nevüket örökölte a Dariel-szoros: Alánok kapuja (arabul Bab al-Lan, a perzsák nyelvén Dar-i Alanan).

A hunok szövetségének szétesése (454.) után a kelet-európai pusztán az utódnépek, elsősorban alánok és hunok (beleértve ATTILA népét, valamint az ogurokat) alapítottak birodalmat. Kis idő múltával, az 568. évtől, kaukázusi alánok és onogur bolgárok stb. a türkök befolyása alá kerültek. A 630. év táján a kazárok létrehozták önálló államukat, 668-ban pedig bekebelezték a bolgárok birtokainak egy részét is, s ekképpen szomszédaivá lettek a kaukázusi alánoknak.

Az alánok kaukázusi országa ütközőállam volt a bizánci–arab, illetve a kazár–arab háborúk idején. Miután III. LEON (717–741.), bizánci császár elfoglalta hivatalát, alán szövetségeseinek országát megszállták II. OMAR kalifa (717–720.) hadai. A kazárok támogatásával az alánok 722-ben visszaverték az arabok támadását. A kazárok ez időben több erődöt is építettek az alánok földjén. A 728. évben az arabok újra betörték a Dariel-szoroson, s feldúlták az alánok országát. Nyolc évvel később MARWAN IBN MUHAMMAD seregei vonultak át a szurdokon, lerontandó az alánok erődjeit. A 758. évben a Kaput másik arab hadúr tartotta egy ideig. A 857. esztendőben a mozlimok újra megjelentek: hadaik megszállták a Kaukázuson túli területeket és az Északi-Kaukázust. Feldúlták a grúzok, abházok, alánok és kazárok országát. Az arab támadások idején a jászik egy része hátat fordított kaukázusi hazájának, és a Don, majd a Volga vidékére költözött. Gyakorta azonosítják őket a mordvinnak – mordias (köztörök burtas) – nevezett Volga menti néppel. Meglehet, a jászik eme közösségben a kisebbséget képviselték. A mordias, burtas megszólításban talán jász szavunk rejtőzik, az egyik mordvin csoport megnevezésében (erza) pedig az őrsök címét sejthetjük.

A kazárok a fegyverbarátság révén befolyást szereztek Alániában, a jászik azonban ennek ellenére kitartottak szövetségeseik mellett, s közülük többen a judaizmus tanait is elfogadták. BENJAMIN, kazár uralkodó idejében (a 9. század végén, a 10. elején) a szomszéd népek – vélhetően burtasok, úzok, bolgárok, besenyők –, Bizánc pártfogásával, a kazárookra támadtak. Utóbbiak egyedüli szövetségesei ez időben a kaukázusi alánok voltak.

A 10. század elején az alánok Bizánc hatása alá kerültek. Sokan közülük, feltehetően uralkodójuk példáját követve, Krisztus hívei lettek. Ez időben püspöki székhelyet is létrehoztak Alániában.

A kazárok ellen mesterkedő bizánciak II. AARON (10. század eleje), kazár uralkodó idejében – valószínűleg a húszas évek kezdetén – háborúságot támasztottak a szövetségesek között. A kazárok az alánokat legyőzték, királyukat foglyul ejtették. Az alánok egy időre hátat fordítottak a kereszténység eszméjének, elűzték a bizánci hittérítőket és papokat. A szövetségesek viszonya azonban hamarosan rendeződött: AARON fia, JOSEPH BEN AARON (10. század közepe) feleségül vette az alán uralkodó leányát. Alánia ismét a kazárokhöz igazodott, míg csak Kazária napja le nem áldozott a 10. század végén.

Arab szerzők tudósítása szerint Kaukázusi Alánia a 9–10. században hatalmas ország, települései sűrűn sorakoznak egymás szomszédságában. Lakói között vannak keresztények és bálványimádók. Az alánok királyának befolyása nagy. Képes 30 000 lovas harcost kiállítani. Északon az alánok szomszédosak a madzsarok (Kuma-Magyaria) és a bolgárok országával (Volgai-Bulgária).

Kazária bukása után az alán királyok egyszer a bizánciakkal, másszor a grúzok uralkodóival szövetséget kötöttek a kelet-európai puszták népei, például a besenyők, a kunok ellen. A szövetséget nem ritkán birtok- vagy címadomány-nyal, házassággal erősítették meg. Jászok és szlávok – hasonlóképpen – időről időre kapcsolatba kerültek egymással. Tmutarakan fejedelemsége például árukat cserélt Alániával. Az 1033. évben alánok és ruszok alkalmi szövetsége a Keleti-Kaukázus vidékén, Shirvan tartományában fosztogatott.

A 12–13. században a grúzok hittérítői serénykedtek Alániában, grúz uralkodók pedig alán seregekkel megerősítve támadtak arab szomszédaikra. Jászok és grúzok szövetsége még inkább összekovácsolódott az 1060-as években, mikor is seregeik beütöttek a muzulmánok birtokolta Azerbajdzsánba, visszaszerezvén számos várost és erődöt. IV. DAVID (1089–1125.), grúz király uralkodásának vége felé közvetítő szerepet vállalt jászok és kunok között. Az alánok ez időtől fogva tették lehetővé a kunok átjárását a grúzok földjére. Az 1187. évben – jászok és grúzok baráti kapcsolatainak betetőzéséeként – DAVID SOSLAN, JADARON, alán király fia, és TAMAR (1184–1213.), Grúzia királynője házasságot kötött. Leszármazottaik uralkodtak a grúzok országában a 19. századig. A bizánci és rusz uralkodók családfájának ágain sem különösebben ritkák az alán származású ősök. MARIA SVARNOVNA például – III. VSZEVOLOD nagyfejedelem felesége, I. ALEKSZANDR, vlagyimiri nagyfejedelem öreganyja – alighanem jászi eredetű volt.

A kaukázusi alánok jelesei, úgy tűnik, gyakran választottak maguknak kereszténység eszméjéhez kapcsolódó címet. ALDA (Alde), alán királyné, I. GIORGI (1014–1027.), grúz uralkodó házastársának neve hihetőleg Áldás. DORGOLELI (Dorgáló), alán király leánytestvére – IV. BAGRAT (1027–1072.), grúz uralkodó második felesége – a BORENA (Bárány) nevet öltötte magára. KHUDDAN, alán király leánya – III. GIORGI (1156–1184.), grúz király hitvese, TAMAR királyné szülőanyja – a BURDUKHAN (Bordokhan), vagyis a Boldog nevet nyerte a keresztségben.

A 13. századi tatárjárást, valamint TAMERLAN 14. századi háborúinak pusztítását az alánok kaukázusi országa nem élte túl. Intézményei rommá lettek, lakossága súlyos veszteségeket szenvedett. Az oszétoknak nevezett őslakók visszavonultak a Központi-Kaukázus előhegyeinek és völgyeinek menedékeibe, s ama vidéken élnek a mai napig. Keleti águk népe magát ironnak nevezi, a nyugati ág neve pedig digor. Jászik, kik helyben maradtak, később törökös népek, például az alanla névvel is illetett balkarok közé keveredtek, s nyelvükben törökké lettek. A jászi nép nagyobb része, magával ragadva oszétokat is, a kunokkal nyugat felé költözött, és végül a magyarok országában telepedett le. Az általuk benépesített terület neve mind a mai napig Jászság, központja Jászberény. Jászi atyánkfiai, állítsák bár ellenkezőjét bizonykodva történészeink, döntő többségükben megőrizték – nyelvükben is – szkíta mivoltukat.

A fogságba vetett jászikat a mongolok seregeikbe sorozták. Egy részük nyilván harcolt az európai stb. hadjáratokban is, más részüket Kelet-Ázsiába hurcolták. Forrásaink elmondják, Kínában legalább 30 000 aszu, azaz jászi harcos szolgált Tatu (ma Peking) királyi testőrségében. Kulcsszerepet játszottak a Jüan és a Déli-Szung uralkodóház háborújában. Az 1309. évben a jászik egy csoportját a fővárostól északra költöztették, másik részét délre küldték, a mai Tatung városába, Sanhszi tartományba. A Ming uralkodóház idejében (1368–1644.) a jászik visszavonultak a legyőzött mongolokkal az északi pusztákra. Nevük a mongolok között Asud alakban él.

1318. – Megjelenik a jászik neve – Jazonicus – magyar középkori forrásban, nevezetesen a gyulafehérvári káptalan regisztrumában. Az 1323. évben nevük Jasones alakban bukkan fel I. KÁROLY (1301–1342.) kiváltságlevelében. Legkorábban (1245.) pedig Jászó alakban.

Jászik, kik magukat kabaroknak nevezték, a nyolcszázas évek végén telepedtek le a Kárpát-medencében. Ők korábban Kazária, még előbb pedig alighanem Khorasmia lakói voltak. A kazáriai jászik, kik később, birodalmuk szétesése után szabadultak kötelékeiktől, többnyire más népekhez, például kaukázusi alánokhoz, kunokhoz, ruszokhoz csatlakoztak.

1408. – Először említik az egykori Jászvásár (ma Iași) nevét. A várost a jászik alapították a 11. században. Később a városalapítók nagyrészt beköltöztek a Kárpát-medencébe, részben pedig Bizánc szolgálatába álltak.

1422. – Jász–latin szójegyzék: jászoknak tulajdonított oszét szavak felsorolása. Az oszét nép iráni anyanyelvének vitathatatlan bizonyítéka. Eme szószedet tanúsítja továbbá: a jászikkal oszét népesség is érkezett Magyarországra.

Végső szavak

A szkíták – saját nevük általánosságban *esküdtek*, *esküdöttek* – vélekedésünk szerint nem iráni eredetűek. Valamennyiük nyelve, lényegét tekintve, azonos a magyarként ismert nép nyelvével. Elsőpró erejű bizonyítékokat nem tudunk feltevéseink támogatására felsorakoztatni. Állításunkat részben az ókori forrásokban fennmaradt szkíta személy-, nép- és törzsi elnevezések, jelentés szerint ismert szkíta szavak, földrajzi nevek stb. kifejtésével igyekszünk alátámasztani. Leszámítva a személynevek stb. egy részét, a szkíta szavak többsége magyarul is értelmezhető. Ezen alpra építve megkíséreltük körvonalazni a szkíták történetét. Ha, mint hisszük, feltevéseink lényegét tekintve helyes, magyarázatot kell adnia a szkíták, s nem különben a magyarok (madzsarok) eredetének tisztázatlan kérdéseire, korai történetük zavarba ejtő ellentmondásaira is.

Vizsgálódásunk, a benne foglalt ismereteket illetően, nem tart igényt eredetiségre. Szakemberek sokasága végezte ugyanis a munka javát. E helyt csupán eredményeiket gyűjtöttük össze; értékeltük őket, kapcsolatot próbáltunk teremteni a különböző álláspontok között, továbbfejlesztettünk egyes gondolatokat, és végül az ismeretanyagot rendszerbe foglaltuk. Munkánk átfogó képet kíván felvázolni a szkíták történetéről, az idő kódéba vesző kezdetektől, illetve első írásos említésüktől (i. e. 7. század) a jászok, avagy kaukázusi alánok magyarországi letelepedéséig (14. század). A lényegét próbáltuk megragadni: jellemzően, vagyis az esetek jó részében, nem tértünk ki a részletekre.

Belső-ázsiai atyafiságunkról, a hunokról (részben dél-szibériai, illetve belső-ázsiai őslakók, részben pedig uráliak leszármazottai) többen is értekeztek, mégpedig kimerítő alaposással. Ennélfogva történetüket e helyen szükségtelennek látszott részletezni. Sorsukat csupán az esküdtekével összefüggésben tárgyaljuk.

A szkítákat – ismereteink szerint – hat, félig-meddig önálló nép képviselte: *urak, ragadozók, jászok, avarok, kankarok, szakaurak*. Urak és jászok külön névvel is jelölték köteléküket: *Esküdtek*, illetve *Más Esküdtek*, avagy *Alánok*. Az ázsiai szkíták (jászok, avarok, kankarok, szakaurak) magukat, összefoglaló néven, *szaka* címmel illették.

A szóban forgó népek nevéből napjainkig csupán a jászoké és a kankaroké maradt fenn, és az is félig-meddig megváltozott alakban: jász, illetve csángó, kangli. Ráadásul a csángó név nem is csupán a kankarok utódaira vonatkozik. Merőben új formát öltött az avarok megszólítása (székelyek), enyészete lett az uraké, a ragadozóké, valamint a szakauraké.

Források

- ABAEV, V. I. (1949): *Osetinskiy jazyk i fol'klor*. I. Moskva–Leningrad.
- ALEMANY, A. (2000): Sources on the Alans. A Critical Compilation. In DI COSMO, N. and SINOR, D. (eds.): *Handbook of Oriental Studies*. Section 8. Uralic & Central Asian studies. Vol. 5. Leiden–Boston–Köln.
- AMMIANUS MARCELLINUS in EYSENHARDT, F. (1871): *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri*. Berolini.
- BENDEFY, L. (1999): *A magyarság kaukázusi őshazája*. Budapest.
- BRANDENSTEIN, W. (1953–1955): Die Abstammungssagen der Skythen. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 52: 183–211.
- CORNILLOT, F. (1981a): De Skythès à Kolaxais. *Studia Iranica* 10: 7–52.
- CORNILLOT, F. (1981b): L'origine du nom des Scythes. *Indo-Iranian Journal* 23: 29–39.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1862): *A magyar nyelv szótára*. I. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1864): *A magyar nyelv szótára*. II. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1865): *A magyar nyelv szótára*. III. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1867): *A magyar nyelv szótára*. IV. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1870): *A magyar nyelv szótára*. V. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1874): *A magyar nyelv szótára*. VI. kötet. Budapest.

- DAVIS-KIMBALL, J., BASHILOV, V. A. and YABLONSKY, L. T. (eds.) (1995): *Nomads of the Eurasian steppes in the Early Iron Age*. Berkeley.
- DIODOROS SIKELIOTES in BEKKER, I., DINDORF, L. et VOGEL, F. (1888): *Diodori Bibliotheca Historica*. Vol. I. Stutgardiae.
- DUBOIS, L. (1996): *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. (École Pratique des Hautes Études. III. Hautes Études du Monde Gréco-Romain, 22.) Genève, Droz.
- FISCHER, A. C. (1917): *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Vörter aus der ungarischen Sprache*. I. Band. Berlin.
- FISCHER, A. C. (1917): *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Vörter aus der ungarischen Sprache*. II. Band. Berlin.
- FÖRSTEMANN, E. (1900): *Altdeutsches namebuch*. Erster Band. Personennamen. Bonn.
- GIMBUTAS, M. (1991): *The Civilization of the Goddess*. The World of Old Europe. San Francisco.
- HEKATAIOS in KLAUSEN, R. H. (1831): *Hecataei Milesii fragmenta*. Berolini.
- HERODOTOS in STEIN, H. (1869): *Herodoti Historiae*. Tomus I. Berolini.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1867): *Hesychii Alexandrini lexicon*. Jenae.
- IUSTINUS, M. I. in IEEP, I. (1859): *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum epitoma*. Lipsiae.
- IVANTCHIK, A. I. (1999): Une légende sur l'origine des Scythes (Hdt. IV, 5–7) et le problème des sources du Scythicos logos d'Hérodote. *Revue des Etudes Grecques* 112: 141–192.
- JUSTI, F. (1895): *Iranisches Namenbuch*. Marburg.
- KMOSKÓ, M. (1997): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/1. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 10. Budapest.
- KMOSKÓ, M. (2000): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/2. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 13. Budapest.
- KMOSKÓ, M. (2007): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/3. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 23. Budapest.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, Gy. and JENKINS, R. J. H. (1967): *Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio*. (Corpus fontium historiae Byzantinae. Vol. I.) Washington.
- LUKIANOS in HARMON, A. M. (1962): *Lucian*. In eight volumes. V. London.
- MAENCHEN-HELFEN, J. O. in KNIGHT, M. (1973): *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture*. Berkeley, Los Angeles, London.

- MINNS, E. H. (1913): *Scythians and Greeks. A survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus.* Cambridge.
- NAGY, G. (1909): *A skythák. Székfoglaló értekezés.* Budapest.
- NEUMANN, K. (1855): *Die Hellenen im Skythenlande. Ein Beitrag zur alten Geographie und Handelsgeschichte.* Erster Band. Berlin.
- PLINIUS, C. in MAYHOFF, K. F. TH. (1906): *C. Plini Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII.* Vol. I. Libri I–VI. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1843): *Claudii Ptolemaei Geographia.* Tom. I. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845): *Claudii Ptolemaei Geographia.* Tom. II. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845): *Claudii Ptolemaei Geographia.* Tom. III. Insunt indices et tabula. Lipsiae.
- RAEVSKIY, D. (1993): Scythian mythology. In MARAZOV, I. (ed.): *Nonclassical studies series.* Sofia.
- SCHMITT, R. (Hrsg.) (1989): *Compendium Linguarum Iranicarum.* Wiesbaden.
- SCHMITT, R. (2003): Die skythischen Personennamen bei Herodot. *Annali dell'Istituto Universitario di Napoli* 63: 1–31.
- SEECK, O. (ed.) (1876): *Notitia dignitatum occedunt notitia urbis Constantinopolitana et laterculi Provinciarum.* Berolini.
- SINOR, D. (ed.) (1990): *The Cambridge History of Early Inner Asia.* Cambridge.
- STRABON in KRAMER, G. (1847): *Strabonis Geographica.* Volumen II. Berolini.
- SZÁSZ, B. (1943): *A hunok története. Attila nagykirály.* Budapest.
- SZEMERÉNYI, O. (1980): Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka. *Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 371: 5–47.
- THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES in BEKKER, I. (1834): *Theophylacti Simocattae Historiarum libri octo.* (Corpus scriptorum historiae Byzantinae.) Bonnae.
- VINOGRADOV, JU. G. (1981): L'anello del re Skyles. Storia politica e dinastica degli Sciti nella prima metà del V sec. a.C. *Epigraphica* 43: 9–37.